

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA

RANDERS AMT

HISTORISK AARBOG

UDGIVET AF

19

34

PRIS: 3 KR. 50 ØRE

FRA RANDERS AMT

XXVIII

AARBOG

UDGIVET AF

RANDERS AMTS HISTORISKE SAMFUND

1934

RANDERS
C. J. RYE'S BOGTRYKKERI
1934

Redaktionsudvalg:

Redaktør *Engelbert Dröhse.*

Godsejer, cand. theol. *J. Estrup.*

Fra Galten og Sønderhald Herreders Fortid.

Af Henrik Larsen.

DISSE TVENDE HERREDER er beliggende syd for Randers Fjord i Randers Amt og i det gamle Aabosyssel. Galten Herred begrænses mod Nord af Gudenaå, mod Vest ligeledes af Gudenaå og dens Tilløb Lilleå. Mod Syd grænser Herredet til Vester og Øster Lisbjerg Herreder og mod Øst og Nordøst til Sønderhald Herred.

Sønderhald Herred, der tidligere i hjemlige Tingsvidner alene blev kaldt Hald Herred, strækker sig fra Galten Herred i Sydvest til Randers Fjord og Kattegattet i Nordøst. Det begrænses mod Syd af Øster Lisbjerg Herred og mod Øst af Nørre Herred i Djursland. Dette Herred er det største og er med et Areal paa ca. 75,000 Tdr. Land dobbelt saa stort som Galten Herred, hvis Størrelse er ca. 36,000 Tdr. Land.

Der er i Tidens Løb sket nogle mindre Forandringer med Herredernes Grænser, ofte fremkommet ved, at man nu henfører hele Sognet til det Herred, hvor

Kirkebyen ligger. Taastrup i Ødum Sogn hørte tidligere til Vester Lisbjerg Herred. En Aa skiller Byen fra det øvrige Sogn, og den har vel dannet Grænsen, men kun tildels; thi Enestegaarden Amdrup i samme Sogn siges ogsaa at høre til Vester Lisbjerg Herred¹⁾. En Aa skiller Gaarden fra Taastrup, og en anden Aa skiller den fra Selling i Galten Herred; men mellem Amdrup og Ødum findes ingen Aa, der kan have dannet Grænsen. Den vestre Del af Nimtofte By, der bærer Navnet Svendstrup og ved en Aa skilles fra den større østlige Del af Nimtofte By, hørte til Sønderhald Herred, skønt den havde fælles Marker med denne By, og i Matriklen 1688 er henregnet til Nimtofte. Endvidere hørte Kolstrup og Battrupholt i samme Sogn til Sønderhald Herred²⁾. Den Del af Hevring Bys Jorder, der ligger østen for Hevring Aa, regnes nu til Rougsø Herred, medens den tidligere blev henregnet til Sønderhald Herred³⁾. En Aa har altsaa ogsaa her dannet Grænsen. Muligvis er der ogsaa andre Steder foregaaet smaa Forskydninger i Grænsen, saaledes ved Skaføgaard, hvor en Holm, den 1577 omtalte Nødholm, nu regnes til Sønderhald Herred, skønt den ved en Aa er skilt fra Gaardens øvrige Jord⁴⁾.

Mellem Galten og Sønderhald Herreder indbyrdes er der ogsaa foregaaet nogle Forandringer i Grænsen. Munkdrup i Krstrup Sogn hørte tidligere til Galten

-
- 1) Markbog Nr. 1240, Engtakseringsprotokol Nr. 991 for Vester Lisbjerg Herred.
  - 2) Kolstrup og Svendstrup, se Kalø Lens Ekstraskattemandtal 1610 ff. Kolstrup og Battrupholt, se Markbog Nr. 1048.
  - 3) Bergsøe, Den danske Stats Statistik I, 81. Mansas Kort, 1. Udg.
  - 4) Kronens Skøder I, 164.

Herred¹⁾, medens Brusgaard i Ølst Sogn hørte til Sønderhald Herred²⁾. En Aa, der løber øst for Munkdrup og sydvest for Brusgaard, har været den gamle Herredsgrænse. Axel Lagesen til Clausholm lod 1463 tage et Tingsvidne paa Sønderhald Herredsting om en Lovhævd, og i denne nævnes „Kragballe og Skov ind til Mygind Aa“, „Gammellade Skov og Mark ind til Foerdrup Dige“ samt 8 Gaarde i Rigtrup³⁾. Gammellade Skov og Mark har altsaa ligget øst for Rigtrup, Kragballe Mark og Skov har, hvad der fremgaar af Tingsvidnet sammenlignet med Markbogen fra Matriklen af 1688, ligget nord for Rigtrup og Gammellade Mark. I Markbogen nævnes under Clausholm Kraagballe Mark, og i denne Mark nævnes bl. a. første og andet Fald i gl. Lade. Da Lovhævden angaar Gods i Sønderhald Herred, maa altsaa Gammellade, Kragballe og Rigtrup have hørt til dette Herred. Aaen, der løber østen for Clausholm og Voldum, har altsaa formodentligt været Herredsgrænsen.

Om Galten Herred ved man, at det tidligere var delt i 4 Fjerdinger. Af disse nævnes Bro Fjerdning i Kong Valdemars Jordebog, den bestod 1355 af Ørum, Værum, Haslum, Lavrbjerg og Nielstrup (Vorup) Sogne⁴⁾. De andre Fjerdinger nævnes først i Dronningborg Lens Jordebøger fra det 16. og 17. Aarhundrede og var da nærmest Skattelæg af Selvejerbønderne. De hed 1579 Galten, Rud og Ødum Fjerdning. Til Galten Fjerdning hørte Galten, Vissing og Lerbjerg Sogne, til Rud Fjerdning hørte Rud og Ølst

1) Dronningborg Lens Ekstraskattemandt 1608.

2) Markbog Nr. 1244 for Ølst Sogn.

3) Eline Gøyes Jordebog, 256.

4) Kong Valdemars Jordebog ved O. Nielsen, S. 96, Anm. 3.

Sogne, og til Ødum Fjording hørte Hadbjerg og Halling Sogne samt den Del af Ødum Sogn, der laa i Herredet. Da der ingen Selvejere fandtes i Voldum Sogn, vides det ikke til hvilken Fjording, den Del af Sognet har hørt, der laa i Galten Herred, men antageligt har det været Rud Fjording, som er den nærmeste. Sognet hørte forøvrigt under Voldum Birk, som blev oprettet 1472¹⁾ og hørte til Clausholm. Der vides intet om en lignende Inddeling i Fjordinger i Sønderhald Herred. Her fandtes fra gammel Tid af Krstrup og Essenbæk Klosters Birke. Af Sogne findes der nu 14 i Galten Herred og 22 i Sønderhald Herred; men tidligere har der været nogle flere. Erslev i Galten Herred har haft sin egen Kirke og ved Teglgården i Ølst Sogn har der ogsaa ligget en Kirke²⁾.

I Markbog Nr. 1244 for Ølst Sogn fra 1683 nævnes under Teglgården Faldet ved den øde gl. Kirke, det havde 10 Agre, Nr. 1 og Nr. 5—10 af disse tilhørte Gaarden og Nr. 2—4 Præsten i Galten. Vorup Kirke er ny, i lang Tid hørte Sognet under St. Mortens Kirke i Randers; men i Middelalderen havde det sin egen Kirke, der hed Nielstrup Kirke, den laa noget nord for Vorup, omtrent ved Randen af Vorup Kær, Kirkegården blev benyttet indtil 1876.

I Sønderhald Herred havde Fløjstrup tidligere sin egen Kirke. Marie Magdalene Sogns Kirke er først bygget i det 15. Aarhundredes sidste Halvdel paa et Sted, hvor der tidligere stod Træer og Skov; men maaske har Sognet før haft en anden Kirke.

En Kirke er nu ofte Anneks til en anden, idet

1) Eline Gøyes Jordebog, S. 243.

2) Om disse 2 Kirker, se Saml. t. j. Hist. og Topografi, 3 R. III S. 68 flg., 78 flg. og 133 flg.

den maa dele Præst med denne, og dette Forhold kendes ogsaa, men ikke i saa udstrakt en Grad som nu, fra den katolske Tid. Derimod hørte da flere Kirker til Kapitlet ved Aarhus Domkirke eller til Klostre. Gudstjenesten besørgedes da af en Kapellan eller Munk. Til Præbender ved Domkirken hørte Hørning og Lime Kirker i Sønderhald Herred, til Essenbæk Kloster hørte Essenbæk, Virring og den nu nedbrudte Fløjstrup Kirke. Galten og Vissing Sogne, der nu har fælles Præst, havde tidligere hver sin, i et Dokument fra 1404 nævnes der Præster for begge Sogne¹⁾. Der var stor Forskel paa Sognenes Størrelse, nogle bestod kun af en enkelt By, et af de mindste er Lerbjerg, der 1683 havde 8 Gaarde. Det største var vist Vivild i Sønderhald Herred, der 1683 havde 51 Gaarde og 29 Huse, andre Sogne har dog mere Areal. I Almindelighed maa det vist antages, at de mindste Sogne er de yngste og de største de ældste. Den ældste Kirke i Herredet er vel den Kirke, som var Fjerdingskirke, men for disse to Herreders Vedkommende ved man ikke, hvilken Kirke det var. Man kan gætte paa Galten Kirke, da Galten Herred er opkaldt efter Byen. I Sønderhald Herred findes ingen By Hald, men derimod en Hald Sø, der ligger norden for Lund By i Hørning Sogn. Lund By var i Markfællesskab med Krogsager, og lidt vesten for denne By ligger Tinghøj. Krogsagers Navn tyder paa en ældre Bebyggelse, og denne kan have heddet Hald; men vi ved ellers ikke noget derom. I Reglen er Kirkebyen den største By i Sognet; men der er dog Undtagelse, og særlig to Tilfælde kan nævnes.

¹⁾ Scr. Rer. Dan. VI, 486.

I det nuværende Vorup Sogn hed Kirken eller Sognet Nielstrup Kirke og Sogn; men Sognets eneste By er nu Vorup. En Nielstrup Mølle nævnes tidligere og tilhørte Clausholm. Der synes ogsaa at have ligget en Gaard her, der vel har givet Navn til Kirken. I Rud Sogn ligger Kirken alene, i Markbogen nævnes paa Nielstrup og flere Byers og Gaardes fælles Mark Kirketoften, der siges at ligge ved Kirken; Agrene her tilhørte Elgaard, der var en Enestegaard, der havde Markfællesskab med Nielstrup og de andre Byer. Det synes altsaa, at Kirken i disse to Tilfælde er opført ved en Herregaard eller paa dens Jord. Dette har sikkert ogsaa været Tilfældet med andre Kirker, f. Eks. den øde Kirke ved Teglgaarden, som foran er omtalt.

Skovene.

Herrederne var tidligere langt skovrigere end nu, mange Sogne som nu fraregnet Nyplantninger er blottet for Skov, har tidligere haft ikke saa lidt Skov. Hvor stor Udstrækning Skovene har haft i Oldtiden og Middelalderen ved man ikke stort om. Man faar først i det 17. Aarhundrede af Lensregnskaberne og Kronens Skøder og Mageskifter nogle Oplysninger om Skovene. Men Kronen ejede dog, fraset Essensbæks Birks Skove, ikke meget Skov her, de fleste Skove tilhørte Herregaardene eller disses Bøndergods, foruden at Selvejerbønderne og Præsterne havde deres Skovparter. Man faar endvidere af Matriklerne 1662 og 1664 Oplysninger om Skovene, men de Skove, der hørte under Herregaardenes Hovedgaardstakst, faar man i Reglen ikke noget at vide om. Først af Christian den 5's Matrikel erfarer man noget om alle

Skovene. I 1683 blev Skovene besigtigede og takserede til Svins Olden. Foruden at give Brændsel og Bygningstømmer, gav Skovene da om Efteraaret Føde til talrige Svin, der levede af Egens og Bøgens Frugter og hvad ellers der var af spiseligt. Afgiften heraf, hvert sjette Svin i Jylland, men hvert tiende paa Sjælland, var en vigtig Indtægtskilde. Men det var og er ikke hvert Aar, at Skovene bærer nogen Olden af Betydenhed. Men Skovene blev dog ikke takserede efter det gennemsnitlige Antal Svin, der kunde fedes paa dem, men efter det Antal, der kunde fedes, naar der var god eller fuld Olden. Man regnede 24 Svins Olden for 1 Td. Hartkorn. I Skov- og Engtakseringsprotokollerne fra 1683 finder man Taksationen af Skovene¹⁾. I Galten Herred er Skovene nærmest takserede sogne- og byvis, men i Sønderhald Herred er mange Skove opførte under de Herregaarde, hvortil de hørte. I 1686 berejste flere Kommissioner Jylland og foretog en Omtaksering af Agerlandet, Engene og Skovene, og disse Kommissioners Taksation finder man indført i Modelbøgerne. Her finder man tillige en Beskrivelse af Skovens Tilstand, af dens Træbestand o. s. v. Skovene er her indførte sogne- og byvis, for Herregaardenes Vedkommende oplyses der intet om, hvilke Skove Taksationen omfatter, men det har vel kun været Skovene i Sognet. Efter denne Taksation blev Skovene ansat til Hartkorn²⁾. Men andetsteds i Jylland havde man først divideret det Antal Svin, Skovene blev takserede for, med 3 og derefter sat dem i Hartkorn. Maaske under Indflydelse heraf

1) Galten Hd. Prot. Nr. 1251, Sønderhald Hd. Prot. Nr. 1047.

2) Modelbogen for Galten Hd. Nr. 1768, for Sønderhald Hd. Nr. 1762.

blev Taksationen senere betydeligt nedsat og Skovene derefter paa ny sat i Hartkorn efter den nedsatte Taksation. Men heller ikke dette Hartkorn skulde blive det endelige; thi Skovskylden blev ligesom Ager og Engs Hartkornet i Jylland senere forhøjet, her med $\frac{1}{16}$, saaledes at 24 Svins Olden svarer til 1 Td. 2 Fdk. Skovskyld.

Hvor stort det Areal var, som Skovene indtog 1683, er det ikke muligt at sige noget bestemt om, Træerne stod vist ikke saa tæt som i Nutidens Skove. Paa Sjælland kunde der, hvis Skoven var god, vist fedes gennemsnitlig mindst 1 Svin paa en Td. Land. I Skovtakseringen for Kastrup i Lime Sogn fra 1683 findes anført, at Hr. Hans i Randers til en Gaard her havde 4 Bøgetræer takseret for 1 Svins Olden. Men det har sikkert været gode, store, ældre Træer. Karleby Skov i Krogsbæk Sogn blev 1492 takseret for 1400 Svins Olden¹⁾. Sognets Areal er 2660 Tdr. Land, Agerlandet i Sognet udgjorde 1683 730 Tdr. Land og har vel 1492 været noget lignende. Hertil kommer Enge, Moser og noget Skov til Sognets 2 smaa Byer. Skovens Areal kan da næppe have udgjort stort mere end 1400 Tdr. Land, hvis det da har været saa stort. Her har der altsaa kunnet fedes 1 Svin paa 1 Td. Land, alt under den Forudsætning, at Skoven 1492 ikke strakte sig udenfor den nuværende Sognegrænse. Imidlertid var Skovene mange Steder forhuggede 1683, andre fandtes paa daarlig Jord, saa man maa regne med, at der mange Steder skulde flere Tdr. Land Skov til at fede 1 Svin.

---

¹⁾ Repert. Ny R. Nr. 7105.

Skovene i Galten Herred blev 1683¹⁾ takserede for 1366 Svins Olden. Her var 1896 2040 Tdr. Land Skov²⁾. Skovene i Sønderhald Herred blev takserede til 7085^{1/3} Svins Olden. Deres Areal er nu 6639 Tdr. Land. Men en Del af de nuværende Skove er vel Nyplantninger.

Kvæget og Hestene gik i gammel Tid uhindret i Skovene, og det var vel en af Grundene til, at Skovene forsvandt, idet Opvæksten blev hindret i at komme frem, saaledes at Skoven ikke kunde forny sig selv. Endvidere blev Skovene mange Steder stærkt medtagne under Krigene i det 17. Aarhundrede. Ofte er der vel ogsaa blevet for stærkt hugget i dem for at skaffe Brændsel til Beboernes eget Forbrug.

I det følgende vil man finde nogle Oplysninger om nogle af de større Skove i Herrederne, hvor mange Svins Olden de var takseret for, og hvorledes deres Tilstand var 1683. Løjstrupgaard havde 1683 Skov til 290 Svins Olden, i Modelbogen siges det, at Skoven kan beregnes for 180 Svins Olden, hvilket senere blev nedsat til 100 Svins Olden. Skoven bestod af Sønder- og Norderskoven, og der fandtes gode Ege og Bøge, flest dog af de sidste. I Essendrup fik Knud Gyldenstjerne til Tim 22. April 1625 en Selvejergaard med Skov til 80 Svins Olden. Her var 1683 Skov til Byens 2 Gaarde til 50 Svins Olden. Brusgaard havde 1683 foruden en Skov takseret for 30 Svins Olden Bønderskove liggende i Ølst Sogn takserede for 300 Svins Olden. I Modelbogen nævnes,

1) Angivelserne her og i det følgende fra 1683 er alle tagne fra Skovtakseringsprotokollerne. Samtællingen er dog foretaget af Forfatteren.

2) Efter Trap. 3. Udg. IV, 897.

at til Ølst og Askildrup ligger en stor vidtløftig Skov, som overalt bestaar af gode Ege og Bøge, der var tjenlige til Bygnings- og Gavningstømmer, paa denne Skov kunde fedes til begge Byer tilsammen 150 Svin. Til Claus-holm hørte 1683 Mygind Skov takseret for 180 Svins Olden og anden Skov til 7 Svins Olden. Skovene til denne Gaard siges i Matriklen 1664 tidligere at have været takserede til 500 Svins Olden og deraf blev de ogsaa 1664 sat i Hartkorn, skønt det til-føjes, at de ved Vindfald og Forhuggelse i tvende Krigstider var forværret for 258 Svins Olden. I Model-bogen siges det først, at Skoven bestaar af Ege og Bøge, som er temmelig gode Træer, den blev anset og beregnet for 72 Svins Olden. Senere siges, at Mygind Skov og Elkær Skov i Øster Lisbjerg Herred blev takseret for 300 Svins Olden¹⁾. De øvrige Skove i Galten Herred var kun smaa. Kollerup Hoved-gaards Skov takseredes 1683 til 72 Svins Olden. I Modelbogen siges om den, at den tilforn havde været vidtløftig; men den halve Del var ganske ophugget. Den Del, som var tilbage var mest Bøge, faa Ege-træer, Skoven var tjenlig til Olden og Gavntømmer, den kunde fede 50 Svin. Ogsaa andetsteds i Herre-det var der forhuggede Skove, saaledes Vissing Skov, der bestod af Ege og Bøge, der kun havde ganske liden Top, den var vidtløftig, men ansattes kun til ialt 47 Svins Olden, hvilket senere blev nedsat til 28 Svin.

Skovene i Sønderhald Herred var betydelig større end i Galten Herred, særlig fandtes mod Øst store Skove, der tildels er til endnu. Sognene syd for

¹⁾ Elkær-gaards Skov i Øster Lisbjerg Herred blev 1683 tak-seret til 950 Svins Olden. (Prot. Nr. 1103).

Randers Fjord er nu saa temmelig skovløse, her fandtes tidligere betydelige Skove. I Aaret 1619, der var et meget godt Oldenaar, blev Essenbæk Birks Skove takserede til i dette Aar at kunne fede ialt 641 Svin. Heraf kunde „Kastrup Skov, Ørnebjerg og til Munklund Ende“ tage de 480, Tommestrup Skov 60 og Romholtholm 68¹⁾. Den sidste Skov takseredes 1584, da Kronen fik den af Eske Brock til Estrup tilligemed 6 Gaarde i Romholt til 120 Svins Olden²⁾. Ifølge Modelbogen var Byens Skov i Fjendetiden blevet ganske forhugget, saa den ikke kunde beregnes for mere end 6 Svins Olden, som endda senere blev nedsat til 3. Essenbæk Hovedgaardsskov takseredes for 96 Svins Olden, senere rettet til 30, og Tommestrup Skov til 24. Kastrup Skov var ifølge Modelbogen i god Stand, den beregnedes til 162 Svins Olden, senere nedsat til 80. Ammelhede havde lidt Egepur, i denne Bys Skov, eller maaske rettere ved Kastrup Bys Skov, fandtes et Bol, Kærup Bol og 3 Huse, der havde noget opbrudt Skovjord. Aarslev havde en Lund, bestaaende af Egepur, Hørning og de fleste Byer i Sognet havde kun lidt Skov. Dog havde Raaballe og Fløjstrup ifølge Modelbogen Skov til 200 Svins Olden, hvoraf Raaballe tilkom de 35. Da Skoven tog Skade i det store „Skovfald“, idet en Trediedel eller mere af den nedfaldt, blev den senere ansat til 100 Svins Olden. Vester Alling havde kun en lille Skov til 3 Svins Olden. Her havde Aarhus Domkapitel i det 14. Aarhundrede 2 Gaarde, der i Byens Mark og Hjulskov, der vel ogsaa maa have

1) Dronningborg Lens Regnskab 1619—20.

2) Kronens Skøder, I, 274.

ligget paa Marken, havde Skov til 40 Svins Olden¹⁾. Da Kapitlet ejede en Fjerdedel af Byen, har Skoven her kunnet fede 160 Svin. Kapitlet klagede over, at en stor Del af Marken var bedækket med Skov og Pors. Det maa vel forstaas saaledes, at det meste af Skoven var Krat og Underskov; thi ellers maa den have kunnet fede mere end 160 Svin. Øster Alling Sogn havde ifølge Modelbogen mere Skov end Vester Alling Sogn; Skoven, der bestod af gode Olden- og Bygningstræer, dog mest Bøg, ansattes til 400 Svins Olden, hvoraf dog Oustrup tilkom 240 og Heilskov 100, saa Øster Alling Bys Part kun blev 60. Senere blev Taksationen nedsat til 300 Svins Olden, dog blev Skoven til Øster Alling uforandret.

I Hvilsager Sogn havde alle Byerne da Skov, ifølge Modelbogen beregnet ialt for 462 Svins Olden, hvoraf 162 hørte direkte under Skaføgaard. Men tidligere maa Skovene her have været meget større; thi de fleste af dem siges at være forhuggede, ligesom Træerne ofte var tophalne (tophallende), det vil sige visne i Toppen. Flere af disse Skove er nu helt forsvundne.

I Krogsbæk Sogn fandtes 1683 Skove til Karleby takserede for 565 Svins Olden, ifølge Modelbogen havde Byen en lille Lund, der mest bestod af Ege, der takseredes for 9 Svins Olden, og en stor Bøgeskov, som løb fra Byen til Rosenholm Skel, den var i den ene Ende helt god, men i den anden tynd og tophallende. Den blev beregnet for 400 Svins Olden, hvilket senere blev nedsat til 300. Borup i samme Sogn havde ogsaa lidt Skov, derimod var Faarup Skov ganske ophugget.

Til Auning og Taarup hørte en stor Bøgeskov, der 1683 blev takseret for 627 Svins Olden, senere

1) Scr. Rer. Dan. VI, 434.

blev dog Taksationen nedsat til 300. Skoven siges at grænse op til Fjeldskov. Dette Navn maa være et gammelt fælles Navn paa Skovene i Gesing, Marie Magdalene og Koed Sogne eller en Del af dem. Navnet nævnes vist første Gang, da Essenbæk Kloster 4. Sept. 1424 fik et Vidne af Sønderhald Herredsting, bl. a. om at Bi. .tingskiær i Fjæld var Klosters rette Gods¹⁾. I et Skifte fra 1492 vedrørende Familien Rosenkrantz nævnes 2 Søer Starsjø og Alwersjø liggende i Fjæld²⁾. Starsø er maaske Stærso liggende ved Viborghus i Marie Magdalene Sogn og Alversø er muligvis Alvejsø mod Nordvest i Koed Sogn. Det var ikke alene Herregaardene Løvenholm, Ryomgaard og Vedøgaard, der ejede Skov her, ogsaa Gammel Estrup og Hevringholm havde Del i Skovene. Desuden var der andre Lodsejere, bl. a. Præsten i Nimtofte, der til sin Præstegaard havde en Skov, der kaldtes Kirkeaa i Field, hvorpaa der kunde fedes 100 Svin.

I Gesing Sogn ligger Løvenholm, der 1683 havde Skov til 806 Svins Olden, hvoraf Gesing Sønderskov var paa 320 og Østerfjeld paa 280 Svins Olden. Resten var mindre Skove, hvoraf nogle laa udenfor Sognet. Det tilføjes, at Skoven synes kun sjældent at bære Olden, da den ligger saa koldt og mest bestod af nogle „schommelworen“ smaa Egetræer. Ellers fandtes der mellem Træerne en stor Hob Lyng, der forhindrede Kvægets Græsning. I Modelbogen siges Gaardens Skove at være beregnet til 800 Svins Olden. De bestod af Bøg og Eg, paa somme Steder lutter Eg,

1) Repert. Nr. 6136.

2) Repert. Ny. R. Nr. 7105.

men var paa en Del Steder mægtig forhugget. Ansættelsen blev senere nedsat til 400 Svins Olden. Til Løvenholm hørte 10 Skovhuse, bl. a. et, der hed Fielkier og laa nord for Gesing, et andet kaldtes Teilhuset og laa i Øster Fjeld Skov, et tredje hed Schopperhuset og laa i „Fielled“ Skoven. Disse Skovhuse havde hver noget opbrudt Skovjord. I Gesing Sogn ligger ligeledes Eldrupgaard, hvis Skov, der laa i Fjeld, i Modelbogen ansættes til 140 Svins Olden.

I Marie Magdalene Sogn ligger Ryomgaard, hvis Skove 1683 blev takserede for 882 Svins Olden, hvoraf Ryombierre, der laa nord for Gaarden 506 og Bøjstrupholm 120. I Modelbogen ansættes Gaardens Skove til 600 Svins Olden, hvilket senere blev nedsat til kun 200. Hertil maa dog bl. a. lægges Bøjstrupgaard Skov, som i Modelbogen takseres for 100 Svins Olden, senere nedsat til 60. I dette Sogn havde endvidere Fru Birgitte Skeel Skov i Fjeld til sine Gaarde i Marie Magdalene og Klemstrup. De 2 Huse i Brunmose havde 1683 hver 15 Skovskifter; de, der tilhørte Landsdommer Lærche, var alle ophuggede, dog fandtes endnu en „Bøgestub med en Vandgren paa“. De, der tilhørte Hans Friis, som tilige med de forannævnte 15 laa i Fjeld, var ogsaa mest ophuggede, dog var her endnu Skov til 21 Svins Olden.

I Koed Sogn havde Vedøgaard 1683 Skov til 607 Svins Olden, der siges at ligge i Fjeld undtagen Lunden ved Gaarden, der takseredes til 130 Svins Olden. Af de andre Skove til Gaarden takseredes Korup Skov, der laa vesten for Koed By, til 280 Svins Olden og Ved (Vedø?) Skov til 130 Svins Olden. Vedøgaards Skove siges i Modelbogen at være meget forhuggede og ikke at kunne takseres for mere end 300 Svins Olden. Til Vedøgaard hørte 2 Skovhuse

Stadsborg og Skofergaard med noget opbrudt Skovjord. Hevringholm havde 1683 Skov til 591 Svins Olden, hvoraf Gaardens Part i Korup Skov 240 og Battrupholt i den Del af Nimtofte Sogn, der laa i Sønderhald Herred, 185 Svin. Gammel Estrup havde en Skovspart i Fjeld, der 1683 takseredes for 195 $\frac{1}{3}$ Svins Olden. Foruden disse nævnte Gaarde var der flere andre Lodsejere i Skovene her.

Skovene i Fjeld eller i de 3 Sogne: Gesing, Marie Magdalene og Koed maa i Tiden omkring 1683 tilsammen have kunnet fede ca. 4000 Svin, naar der var god Olden, men maa tidligere have været meget større og i bedre Stand; thi 1683 var de, som det vil ses af foranførte, mange Steder meget forhuggede eller helt ødelagte. Mod Øst maa Fjeldskovene have staaet i Forbindelse med Battrupholt og derved med Ramten Skov, der tidligere var meget større end nu og strakte sig ned til Ramten Mølle. Syd for Fjeldskovene ligger Thorsager Sogn, der tidligere var langt mere skovrigt end nu. Det samme var Tilfældet med Bregnet og Mørke Sogne, der skiller Thorsager Sogn fra Kalø Vig. Nord for Fjeldskovene ligger Nørager Sogn, der nu ikke er vel forsynet med Skove, og heller ikke var det i 1683. Men det har sikkert haft flere i ældre Tid, maaske særlig mod Nord ved Kysten, mod Øst og mod Syd op til Fjeldskovene. Mogenstrup havde saaledes 1683 Fædrift paa en ophugget Skovpart, hvor Ryegaardene ligeledes havde Fædrift, her fandtes tillige nogle Strandhuse, der var bygget paa opbrudt Skovjord. Skovgaard havde en lille Skov, der var meget forhugget. Alle disse Skove fra Kattagattet i Nord til Kalø Vig i Syd har skilt Djursland fra de vest for liggende Herreder.

Bøgen var 1683 det mest almindelige Træ, men Ege fandtes vist i de fleste Skove, hist og her var der mindre Skove eller Lunde, hvor Egen var overvejende. Aarslev havde en lille Lund bestaaende af Egepur, Estrupgaard i Søby Sogn havde en lille Skov af Eg og ved Termestrup var en lille Egelund. Enemærket til Ryomgaard var ogsaa mest Eg, ligesom det foran er omtalt, at Løvenholms Skove mest bestod af smaa Egetræer. Skovene bestod sine Steder af gode Oldentræer og Træerne siges undertiden at være tjenlige til Bygningstømmer. Men mange Steder var de dog tophallende. Underskov fandtes der vist de fleste Steder ikke meget af, hvad vel skyldes Kreaturerne Græsning. I Fjeld Skovene fandtes der mange Steder høj Lyng, der forhindrede Kreaturerne Græsning.

Det Sogn, der 1683 procentvis havde mest Jord under Dyrkning var Voldum Sogn. Her udgjorde Agerlandet ca. 60 % af Sognets Areal, det var det eneste Sogn i Galten Herred, der havde over 50 % Agerland, derimod havde i Sønderhald Herred Hørning, Skader, Mygind, Skørring og Vivild Sogne over 50 % Agerland, medens Vester Alling Sogn lige havde 50 %. Men i dette Herred fandtes til Gengæld ogsaa de mindst opdyrkede Sogne. Gesing, Auning og Marie Magdalene Sogne havde under 25 % Agerland, det sidstnævnte Sogn var med 12 % Agerjord, det mindst opdyrkede i Herrederne. I Galten Herred var Lavrbjerg Sogn, der havde 31 % Agerland, det mindst opdyrket.

Landsbyerne.

Bebyggelsen i Sten- og Bronzealderen skal ikke berøres her, det er meget tvivlsomt, om nogle af de

nuværende Landsbyer gaar saa langt tilbage. Mange Steder har der vel ikke engang været uafbrudt Bebyggelse siden da. Fra den romerske Jernalder, de første Aarhundreder efter Christi Fødsel, kender man ikke saa faa Gravpladser her i Herrederne med de saakaldte Lerkargrave. Det er meget muligt, at der er nogen Forbindelse mellem dem og den nuværende Bebyggelse og de nuværende Landsbyer eller Ejerlav.

De ældste af vore Landsbynavne er dem, som ender paa —inge, —sted, —løse, —um og —lev. Mange af disse Navne er ældre end Aar 500, og i flere Tilfælde er sikkert Landsbyen ældre, idet det ene Navn kan være afløst af et andet, f. Eks. et —inge Navn af et —sted, —um eller —lev Navn. Det er muligt, at Byen i visse Tilfælde kan være blevet flyttet; men i saa Tilfælde maa man regne med Ejerlavets Alder. Men foruden Byerne med de nævnte Endelser er der en Mængde andre Byer, og en Del af dem har sikkert tidligere haft et Navn med en af de nævnte Endelser, som senere er blevet afløst af det nuværende Bynavn. Men har der været saa mange Byer ved Aar 500 eller i Tiden lige før, og en saa tæt Bebyggelse, saa er denne rimeligvis i mange Tilfælde ældre end Aar 200 eller deromkring, da disse Lerkargrave ophører. Det er muligt, at der da er sket Forandring i Ejendomsforholdene; men hele Befolkningen kan næppe have brudt op og skaffet sig nye Bopæle. At en Bebyggelse skifter Navn, ser man nutildags, naar der anlægges en Station. Bebyggelsen ved Stationen faar Navn efter denne, selv om Byen eller Marken, hvorpaa den ligger, officielt har et andet Navn. I Galten Herred ligger saaledes Hadsten Station og Stationsby; men den ligger paa Vinterslev Mark og ikke langt

fra denne By. Frisenvold er en Herregaard i Ørum Sogn, Gaarden hed tidligere Tordrup eller Torupgaard, og der fandtes tidligere ogsaa en By af dette Navn. Men paa Gaardens Mark ligger Ørum Kirke. Marken kaldes 1683 i Markbogen Orum Mark, hvilket vel skal være Ørum Mark, og paa den nævnes Orum Tofte. Frisenvold Ejerlav synes altsaa at være en Fortsættelse af det tidligere Ørum Ejerlav. Navnet Frisenvold er ungt; men Ejerlavet er altsaa ældgammelt. Der findes en Del Byer her med Navne, der maa være fra den kristne Tid, f. Eks. Nielstrup, der findes flere Steder, Mikkelsestrup, Kristrup, Munkdrup og flere, de fleste af disse er mindre Byer; men enkelte er dog store, f. Eks. Kristrup. Men der er ikke noget i Vejen for at nogle af dem kan være gamle Ejerlav. De gamle Byer var ikke altid saa store, Erslev havde 8 Gaarde, Hinge endog kun 3.

I Reglen havde hver By sin Mark for sig selv; men undertiden finder man dog, at 2 eller endnu flere Byer eller Gaarde havde deres Agerjord, Eng og anden Herlighed liggende i Fællesskab. Som Regel havde den ene By et gammelt Navn eller et Naturnavn, den anden et Navn, der endte paa —torp, nu forvansket til —trup, —drup o. s. v., men nogle Steder finder man dog, at flere Torpbyer danner et Ejerlav med indbyrdes Fællesskab.

I Galten Herred havde Halling og Villendrup fælles Marker og udgjorde et Ejerlav. Villendrup maa være dannet ved, at nogle Gaarde er flyttede ud fra Halling By. Hvis man nu tænkte sig, at de øvrige Gaarde i Halling efterhaanden ogsaa var flyttet ud i Villendrup, da vilde Halling By være forsvundet og kun Villendrup By være tilbage. Byens Navn vilde være

ungt; men Ejerlavet og Bebyggelsen paa dettes Mark vilde være gammel, skønt Byen bærer et Torpnavn. Dette er kun et tænkt Tilfælde; men nogle Steder er det sikkert sket i Virkeligheden.

Gaardene i Laurbjerg havde noget Jord paa den lille By Essendrup's Mark, det højeste en Gaard havde, var dog kun 3½ Td. Land; Præstegaarden havde intet. Desuden siges det, at Engene til Laurbjerg laa imellem Essendrup Enge. Muligvis har disse to Byer tidligere været et Ejerlav. I Galten Sogn havde de 2 Gaarde i Balle deres Indmark i indbyrdes Fællesskab, den tredie Gaard havde derimod sin Indmark for sig selv. Alle 3 Gaarde havde deres Udmark i Fællesskab med Vinterslevs Udmark. Formodentlig er Gaardene i Balle Udflyttergaarde fra Vinterslev, der ligger meget nær ved Balle.

I Ødum Sogn havde Ødum (4 Gaarde) og Astrup (3 Gaarde) fælles Marker, de holdt Grandestævne sammen, hedder det 1759. Astrup havde lidt Skov til 4 Svins Olden, Ødum havde ingen; men den kan være ophugget. De to Byer havde en Fædrift i Fællesskab med Byen Røved og havde her tilsammen Græsning til 37 Kvæghøveder, medens Røved havde 42 Høveders Græsning, dette staar i Forhold til Byernes Størrelse. Astrup maa efter dette være en Udflytterby eller Torp fra Ødum, som ikke har faaet sin Mark fraskilt Moderbyen. Røved har maaske i sin Tid ligeledes hørt til dette Ejerlav.

I Ølst Sogn var der Fællesskab mellem Ølst og Askildrup. Ølst havde 3 Marker, og i de 2 af disse havde de 4 Gaarde, som var i Askildrup, Jord, derimod ikke i den tredie Østervang, der laa langt borte fra Askildrup. Til denne By var en Mark, hvori Ølst

ogsaa havde Jord. De to Byer havde ogsaa Eng og Skov i Fællesskab. I samme Sogn ligger Byerne Trustrup, Ginnerup og Robdrup, der havde fælles Marker. Desuden havde de 3 Selvejerbønder i Hallendrup henholdsvis 14, 18¹/₂ og 31 Tdr. Land i samme Marker; men det var almindeligt, at Selvejergaardene havde Jord i andre Byers Marker, som de havde erhvervet ved Køb eller paa anden Maade; men om dette er Tilfældet her, eller Fællesskabet her er opstaaet paa anden Maade kan ikke afgøres. Ingen af disse Bynavne er særlig gamle; men Ejerlavet er vel gammelt, hvis det ikke tidligere har hørt til Ølst, der ikke ligger længere en 1 km fra Trustrup.

I Rud Sogn havde Bramstrup, Nielstrup, Stobdrupgaard og Elgaard samt Bolet „Sundhulle“ (Sindshvile) Fællesskab; de holdt, som det siges 1759, Vide og og Vedtægt som en By sammen. Endvidere havde Gaardene i Hallendrup paa 1 nær nogle faa Tdr. Land i disse Byers Marker. Derimod havde Drostrup og Astrup hver sine Marker uden Fællesskab med andre Byer og Gaarde. Elgaard havde desuden noget Særjord, deriblandt Kirketoften, der laa ved Kirken. Paa Ejerlavets Mark fandtes et Fald, der hed Rud Tofte, hvori alle Gaardene i Ejerlavet eller i alt Fald de fleste af dem tilligemed Gaardene i Hallendrup havde Agre. Byerne i Sognet laa mod Øst i Sognet i Nærheden af Voldum, Enestegaardene laa mod Vest, her er vel Opdyrkningen yngst.

I Sønderhald Herred havde Hørning og de 2 Gaarde i Gundestrup fælles Marker. Gaardene i den sidstnævnte By havde henholdsvis 39 og 47 Tdr. Land paa Hørning Mark, men desuden en Mark for sig selv, hvor de havde henholdsvis 51 og 81 Tdr. Land.

I denne Mark havde Hørning ingen Andel. Den ene af Gaardene, der var en Selvejergaard, havde desuden $\frac{1}{2}$ Td. Land paa Lund og Krogsagers fælles Mark. Lund (4 Gaarde) og Krogsager (3 Gaarde) i samme Sogn havde i Fællesskab 3 Vange, hvor deres Jord laa „i Flæd med hinanden“, det vil sige i Fællesskab. Men desuden havde Gaardene i Lund en indhegnet Jord kaldet Lychetofterne, hvor de havde fra 8 til 12 Tdr. Land hver. I Byernes fælles Mark havde de fra 42 til 46 Tdr. Land, altsaa meget mere. Gaardene i Lund maa være Udflyttergaarde fra Krogsager eller fra en nu forsvunden By paa den fælles Mark; thi Navnet Krogsager synes at sige, at denne By ogsaa er en Udflytterby, da Navnet forudsætter, at Jorden var opdyrket, før Byen fik Navnet Krogsager. Da de 2 Udflytterbyer Lund og Gundestrup ligger i den vestligste Del af Sognet, maa denne Del af dette være blevet senest opdyrket. Det passer ogsaa med, at her endnu 1683 var en Fædrift fælles for Lund, Krogsager, Hørning og Gundestrup, den var takseret til 60 Høveders Græsning. Ved denne Fædrift laa et lille Skovskifte, der tilhørte Lund By. Tustrup, en Herregaard mod Sydvest i Sognet, havde ligeledes her en Fædrift, der var i Fællig med Gundestrups Fædrift, hvilket vel vil sige, at de to Fædrifter stødte op til hinanden, saa at Kvæget kunde gaa fra den ene og ind paa den anden.

I Hørning Sogn ligger endvidere Byerne Moskær, Fløjstrup samt Raaballegaard. Denne Gaard havde en Del af sin Jord for sig selv, en anden Del laa i Fløjstrup Mark. Gaarden er altsaa en Udflyttergaard fra Byen. Fløjstrup havde tidligere sin egen Kirke, paa Marken er fundet Lerkargrave fra den romerske

Jernalder, muligvis er Byen et gammelt Ejerlav. Moskær har maaske ogsaa engang hørt til dette Ejerlav. Fløjstrup med Raaballegaard havde forholdsvis mest Eng 1683 af Sognets Byer, Hørning mindst. Men om dette kan tages som Bevis paa, at Fløjstrup er et gammelt Ejerlav, ved jeg ikke.

I Virring Sogn var der ikke noget Markfællesskab mellem Byerne; men derimod synes der at have været en Del Fællesskab i Engene ved Randers Fjord. Her havde baade Virring, Ammelhede og Kastrup Enge, skønt de to førstnævnte Byers Jord ellers ikke berørte Fjorden. Virring er en forholdsvis lille By, den havde 1683 7 Gaarde, der vist laa temmelig spredt. Mod Nord grænsede Byens Jord til Floes Bys Mark, og paa denne laa noget nord for Skellet Gammeltoft Fald. Dette Navn minder om gammel Bebyggelse; men om det er Floes By, der oprindeligt har ligget her, vides ikke. Floes var forøvrigt lidt større end Virring. Ogsaa andre Byer havde Enge ved Randers Fjord, selv om deres Mark ikke grænsede til denne. Det var Tilfældet med Paderup og Vilstrup i Kristrup Sogn, Assentoft og Tammestrup i Esserbæk Sogn og Krogsager og Lund i Hørning Sogn.

I Favsing Sogn var der Markfællesskab mellem Favsing og Drammelstrup. Denne By, der 1683 bestod af 5 Gaarde, havde foruden Jord i Favsing Mark en mindre Mark for sig selv. Nogle af Gaardene i Byen havde lige meget Jord i hver af Markerne, andre havde mere Jord i den ene Bys Mark end i den andens. 8 af Gaardene i Favsing havde lidt Jord paa Drammelstrup Mark, men højst 2—3 Tdr. Land til hver. Disse to Byer har altsaa udgjort et Ejerlav. Paa deres Mark nævnes 1683 Dingelstrup Agre, maa-

ske opkaldt efter en forsvunden Torp. I Sognet ligger Grund By ved Fjorden af samme Navn, indesluttet paa de øvrige Sider af Favsing og Drammelstrup Byers Jord og Enge. Formodentlig har den ogsaa hørt med til Ejerlavet. Liltved maaske ogsaa. Fra denne By er maaske Estrup, nu Herregaarden Gammel Estrup, en Torp. Essenbæk Kloster ejede Jord i Liltved Mark og Del i Hellebjerg Skov, der ligger lige ved Gaarden¹⁾, hvad der tyder paa gammelt Fællesskab mellem Byen og Gaarden, dennes Jord gaar mod Syd temmelig nær ind til Liltved By. Paa Byens Mark nævnes 1683 Joenstrup Højs Agre, maaske ogsaa et Minde om en forsvunden Torp. Forøvrigt har Estrup vel ikke altid ligget saa nær ved Aaen, som den nu gør og har ligget, saa længe den har været en Borg; thi her ligger den ubelejligt for sin Agerjord.

I Vejlbys Sogn var der Fællesskab mellem Vejlbys og Tøjstrup. Den sidstnævnte By havde desuden sin egen Mark, hvor dog ca. 10 af Vejlbys Gaarde havde 6—7 Tdr. Land hver. Der var stor Forskel paa, hvor meget Jord Gaardene i Tøjstrup havde i Vejlbys Mark. Kun i den ene af Vejlbys Vange havde alle Gaardene i Tøjstrup Jord, i de andre Vange havde kun en Del af dem Jord. Der var ligeledes stor Forskel paa, hvor meget Jord Gaardene i Tøjstrup havde i Vejlbys Mark og i deres egen Mark. En Gaard havde saaledes 47 Tdr. Land paa Tøjstrup Mark og kun 7 Tdr. paa Vejlbys Mark, for en anden Gaard var Tallene henholdsvis 19½ og 18½ Tdr. Land. Disse 2 Byer udgjorde altsaa et Ejerlav, og de har formodentlig

1) Æ. d. Archivreg. II, 108.

haft fælles Vide og Vedtægt. Maaske har Allestrup, der ligger i samme Sogn og kun bestod af 5 Gaarde, tidligere hørt til samme Ejerlav. Nord for Allestrup ligger Julianelund tidligere Kjærgaard. Denne Gaard havde 1683 sin Mark for sig selv; men da den ligger meget nær ved Allestrup, er Gaarden vel oprindeligt bygget paa denne Bys Fang eller Omraade. Engene til Allestrup, Kjærgaard og Vejlbj var ifølge Modelbogen i indbyrdes Fællesskab med hinanden.

Nørager og Tustrup Byer havde ligeledes Markfællesskab, dog havde den sidste Bys Gaarde meget mere Jord paa deres egen Mark end paa Nøragers, og 3 af Gaardene i Tustrup havde ingen Jord paa Nørager Bys Mark. Nørager kan næppe være Byens første Navn, da det jo siger, at der alt var Opdyrking her, da det kom i Brug. Maaske har det først været Navnet paa en eller flere Gaarde i den nordlige Del af Byen, hvor Kirken ligger, som saa er overført paa hele Byen. Gaardene mod Nord i Sognet har vel hørt til samme Ejerlav som Nørager og Tustrup, dog kan de vestligste af dem maaske ogsaa have hørt til et Ejerlav i Vivild Sogn.

Auning og Taarup havde hver sine Marker; men da Engen og Skoven var i Fællesskab, har de vel ogsaa engang udgjort et Ejerlav. Derimod var der noget Fællesskab i Marken mellem Koed og Attrup, ligesaa mellem Bøjen og Kastrop i Lime Sogn. I Øster Alling Sogn havde Oustrupgaardene ca. 75 Tdr. Land paa Øster Alling Mark og ca. 58 paa deres egen Mark. Flere andre Tilfælde kan vist findes. Enkelte Steder fandtes der fælles Fædrifter, saadanne er alt nævnt foran under Hørning Sogn. Ved Pinstrup fandtes en Fædrift kaldet Pinstrup Mose, der var

Fællig til Skaføgaard, Dalsgaard, Kastrup og Ring foruden til Pinstrup. I Vivild og Nørager Sogne var en Fægang kaldet Alheden, der mest var begroet med Lyng, og hvori Nielstrup, Nørgaard, Skovgaard, Mogenstrup, Rygaard, Fjellerupgaard og Kokgaard havde Fællig, den var takseret til 50 Høveders Græsning.

Der fandtes en Del Enestegaarde i Herrederne, flest maaske, hvor der tidligere har været Skov. Flere af disse havde Fællesskab i Mark og Eng med en By, men mange havde deres Mark for sig selv uden Fællesskab. Mange af disse Gaarde er gamle og har et Navn sammensat med Torp. Men i Skovene mod Øst laa en Del Ejendomme, der formodentlig i Middelalderen eller senere er anlagt paa ryddet Skovland. Til Enestegaardene hørte i Reglen Herregaardene, dog gælder det ikke altid, de smaa adelige Sædegaarde i Middelalderen laa ikke sjældent i Landsbyerne og maa have haft deres Jord i Fællesskab med Bøndernes. De store Herregaarde, Gammel Estrup, Clausholm o. s. v. havde 1683 alle deres Jord for sig selv og har vel haft det mange Aar forinden. Om Gammel Estrup er tidligere talt, Clausholm maa sikkert have sin Oprindelse af Voldum Ejerlav, denne By havde Enge ved Aaen her, skilt fra Voldum Mark ved Gaardens Mark. Men Gaarden kan ikke altid have ligget der, hvor den nu ligger. Endelsen —um, er vel oprindelig —heim, paa Sjælland fandtes der i saa og sige alle Byer med denne Endelse tidligere større Gaarde. I Jylland er Forholdet mere usikkert, da Bymarkerne her ofte er blevet omrebede. Men da Heim egentlig betyder Gaard eller noget lignende, da synes det rimeligt, naar man tager de sjællandske Forhold i Betragtning, at antage, at der i Voldum i Oldtiden har ligget en større Gaard.

Men om Clausholm er en uafbrudt Fortsættelse af denne, kan der naturligvis intet sikkert siges om. Løvenholm, tidligere Gesingholm maa paa en eller anden Maade have sin Oprindelse af en af Byerne Nørre eller Sønder Gesing, der 1683 hver havde sine Marker. Hevringholm kan næppe have haft noget at gøre med Byen Hevring, der ligger i et andet Herred og er skilt fra Gaarden ved en Aa, skønt Byens Jord rigtignok længere mod Nord gaar over Aaen og ind i Sønderhald Herred og lige ud til Kysten. Gaarden maa vel snarere have sin Oprindelse enten af Vivild eller Lystrup Ejerlav. Brusgaard ligger mellem de to gamle Byer Staanum og Aarslev; men om den har været et selvstændigt Ejerlav fra gammel Tid af eller hørt til et af de nævnte Ejerlav kan ikke siges.

Landsbyernes Mark.

Mange af Byernes Marker her i disse to Herreder var solskiftede eller rebede, f. Eks. Floes, Ammelhede, Kastrup, Vester Alling, Grund, Værum, Jebjerg, Væt og mange flere. Men mange Marker var ikke rebede, enkelte af disse er maaske bolskiftede, om de andre kan jeg intet bestemt sige. I Reglen havde en Gaard sin Jord liggende spredt over hele Marken og havde kun en eller faa Agre paa et Sted; men undertiden finder man dog, at en Gaard enkelte Steder havde flere eller mange Agre samlede paa et Sted. Det var undertiden Tilfældet, hvor Jorden var forhenværende Skovbund. I Fløjstrup havde Gaardene saadan Jord, en Gaard havde saaledes et „Skovsland“, der bestod af 8 Agre og var ca. $4\frac{1}{2}$ Td. Land stort. Andre Gaardes „Skovsland“ var større, det største en Gaard havde var ca. $9\frac{1}{2}$ Td. Land. Andre Steder

fandtes der „Haver“ til Gaardene, f. Eks. i Lerbjerg, hvor enkelte af disse Haver var 5—6 Tdr. Land store. I Vester Alling havde Gaarden Boelhøve, der ifølge Trap skal være en forhenværende Herregaard, foruden ca. 54 Tdr. Land Jord i Vester Alling Mark et Ene-mærke Boelhøve, hvori var 57 Agre med ca. 40 Tdr. Land Agerjord.

I enkelte Byer havde nogle Gaarde deres Jord mere i en Del af Marken end i en anden. Vi har set et Eksempel herpaa i Tustrup, hvor nogle af Gaardene havde mere Jord i Nørager Bys Mark end de andre. I Tustrup havde Nørregaard, der alene havde Jord i Byens egen Mark, i Nørrevang ca. 45 $\frac{1}{2}$ Td. Land i 2 Fald, dog liggende paa 8 Steder, men i Byens andre Marker kun ca. 7 $\frac{1}{2}$ Td. Land liggende paa 5 Steder. I Allestrup havde en Gaard i et enkelt Fald Agrene Nr. 19—24, 29 og 35—37 med ialt 14 $\frac{1}{2}$ Td. Land, i et andet Fald Agrene Nr. 3—8 med ca. 11 Tdr. Land, Gaardens Areal var ca. 51 $\frac{1}{2}$ Td. Land. Saadanne Tilfælde vil man kunne finde mange Steder, hvor Marken ikke var rebet. Det var baade her og andre Steder ofte Tilfældet med Præstegaarde, idet man vist ofte, naar Præstegaarden skulle have Jord, havde givet Præsten nogle Stykker Jord hist og her i Marken og maaske ofte i Udkanten af denne. Hvor Byen senere er blevet rebet, er dette Forhold naturligvis blevet forandret, idet Præstegaarden skulde være lig den næstbedste Gaard i Byen¹⁾. Men endnu 1683 havde Præsten i Aarslev et Par Fald i den ene Mark for sig selv, foruden flere Steder en Del Agre ved Siden af hinanden. Om Selvejergaardene i Halling

1) Denne Bestemmelse gjaldt dog vel kun til ca. 1660 og ophørte, da Gaardene blev sat i Hartkorn.

siges det i Modelbogen, at deres Jord for en stor Del faldt ved Udsiden, hvorfor den ikke blev takseret saa højt som de andre Gaardes Jord. I Hadbjerg var det samme Tilfældet med 3 Gaarde. I Vinterslev havde 3 Gaarde i Skoven en Del skarp sandet Jord.

I Tidens Løb er en Del mindre Gaarde eller Byer blevet nedlagte og deres Jord lagt ind under en anden By eller Gaard. Men ofte kan deres Jord paavises endnu 1683. Foran er omtalt et Par Gaarde, hvis Jord er lagt under Clausholm. Under Løvenholm laa ca. 124 Tdr. Land Agerjord, der laa vesten for Gesing og ifølge Markbogen skulde have tilhørt en By paa 4 Gaarde og 1 Bol, som endnu var til for 50—60 Aar siden. I Modelbogen for Galten By nævnes en Falster Mark, som for over Hundrede Aar siden skulde have været bebygget, Gaardstederne kunde man endnu se. Jorden var 1683 underlagt 4 Selvejrgaarde i Galten, af hvilke den ene havde meget mere end de andre, og Præstegaarden der, samt en øde Gaard, som Præsten brugte. Desuden hørte 4 Agre til en anden Gaard i Byen.

Blandt Haslum Bys Marker nævnes i Markbogen Bogsingbiere Marken, der laa østen Haslum Bys Markskel. Denne Mark nævnes under Navnet Boxenberg i Eline Gøyes Jordebog, og siges der at ligge mellem Haslum, Borup, Paderup og Vorup Marker. Men den By, som der vel engang har været, var vist allerede da nedlagt. Nogle Mænd i Haslum havde en Endelsjord, der laa i Værum Mark og kaldtes Ommestrup Jord.

I nogle Byer i Galten Herred træffer man endnu ca. 1660 den gamle Guldvurdering¹⁾. Selling Mark

¹⁾ Sognejordebøger indsendte ca. 1660. Rigsark.

var da 289 Mark Sølv, af hvilke der gik 8 Mark paa 1 Mark Guld. Byens dyrkede Areal var da 356 Tdr. Land, og der var 12 Gaarde i Byen. En Mark Guld svarer altsaa til ca. 10 Tdr. Land Agerland; men formodentlig er der ved Guldansættelsen ogsaa taget Hensyn til Enge og Skove. Langskov, der ligeledes ligger i Ødum Sogn, var ansat for 20 Mark Guld, her var 1683 4 Gaarde, og det dyrkede Areal var 294 Tdr. Land. Ødum og Astrup, der som forhen omtalt havde Markfællesskab, var ansatte henholdsvis for 80¹/₂ og 115 Mark Sølv. Gaardantallet var henholdsvis 4 og 3 og det dyrkede Areal 149 og 191 Tdr. Land. Gennemsnitlig gaar der altsaa ca. 13 Tdr. Land paa hver Mark Guld i de sidstnævnte Byer. Fra Sønderhald Herred kender man ikke nogen Guldvurdering fra samme Tid; men af Aarhusbogen fremgaar det, at Kapitlet i Aarhus havde 2 Gaarde i Vester Alling, der tilsammen havde 15 Mark Guld, de var tillige tilsammen 1¹/₄ Bol, hvilket var ¹/₄-Del af Byen, der var paa 5 Bol¹). Byens hele Guldvurdering bliver altsaa 60 Mark. Byens dyrkede Areal var 1683 670 Tdr. Land, og der var 11 Gaarde i Byen. Endvidere vides det, at man i Halling i Middelalderen brugte Guldvurderingen, idet Joen Pedersen 1328 skødede Peder Kedelsen 10 Mark Sølv Jord i Byboell i Halling Mark²).

1) Scr. Rer. Dan. VI, 434.

2) Eline Gøyes Jordebog, S. 251.

Blade af en gammel jysk Adels- slægts Historie.

Af Lærer A. Kaad, Lem.

Tiden efter Reformationen 1536, den store Omvæltning i saavel kirkelig som verdslig Henseende, tog den danske Adel et vældigt Opsving. Ved Forleninger og Jordkøb voksede den i økonomisk Magt og Anseelse, og ved Hjælp af klog Politik og stærk Sammenhold trængte den sig frem i første Række inden for Landets Styrelse — endog foran Kongen —. Aaret 1536 er Indgangen til Adelsvældets Aarhundrede, hvor den gamle danske Ur-Adel udfoldede en Virkekraft og Handlelyst, som i visse Henseender endnu kan spores.

Her i Randers Amt er det værd at mindes en af disse gamle Adelslægter, netop fordi den repræsenterer den Tids Udvikling, og fordi dens to mest betydende Medlemmer boede og virkede i og omkring Randers. Det er Slægten *Stygge*, hvis væsentligste Tilknytningspunkt her i Amtet er *Holbækgaard* i Holbæk Sogn, Rougsø Herred.

Stygge-Slægten kan spores tilbage til den første Del af det 14. Aarhundrede. Men trods mange Forgreninger har den temmelig sikkert holdt sig inden for Jyllands Grænser, og kun ganske faa af dens Medlemmer har hævet sig over det almindelige Jævnmaal i nogen Henseender. Der maa dog nævnes *Ulrik Stygge*, Biskop i Aarhus fra 1423—49, og *Niels Stygge*, død 1528, som var Biskop i Børglum paa Christian II' Tid, og som var een af Kongens svorne Modstandere. Fraset disse to ser man Medlemmerne af Stygge-Slægten som ganske almindelige Gaardbesiddere eller Smaalensmænd — kongelige eller bispelige — omkring i Jylland. Først omkring 1536 træder Slægten stærkere frem i Historien med *Hans Stygge*, bispelig Lensmand paa Silkeborg, og dennes Søn *Mourids Stygge*, Landsdommer i Jylland, de to kraftigste Skud paa Slægtens Stamtræ.

— — —

I Visby Sogn, Tønder Amt, findes endnu den Dag i Dag Ruiner af det gamle Trøjborg Slot, som i sin Tid hørte til Ribe Bispestol. Der sad omkring 1460 den gamle *Kristjern Stygge* som bispelig Lensmand. Foruden Lenet ejede han meget Jordegods, navnlig i Sognene Nord for Varde, som vi senere skal høre om. Enkelte Historikere mener, at denne Kristjern Stygge paa mødrene Side nedstammer fra Slægten Galt, samme Slægt som Niels Ebbesen nedstammede fra. Hans Søn *Mourids Stygge* træffer vi 1492 som Ejer af Herslevgaard, Brusk Herred (ved Fredericia), og dennes Søn er den forannævnte *Hans Stygge*.

Ved Reformationens Gennemførelse 1536 er Hans Stygge bispelig Lensmand paa Silkeborg, som tilhører Bisp Ove Bille af Aarhus, og derved drages

han ind i den Strid, som netop rasede mellem den nyvalgte Konge Christian III og de katolske Bisper. Kongens Feltherre Johan Rantzau belejrede Silkeborg, men forgæves. Netop her træffer vi et af Hans Stygges Karaktertræk. Skønt han temmelig sikkert sympatiserer med den unge Konge og den nye Lære, bliver han dog sin bispelige Lensherre tro og gør alt for at forsvare sit betroende Len og gør det saa godt, at selv den berømmelige Johan Rantzau maa melde Pas. Efter en Forhandling med Biskop Ove Bille opgiver han dog Forsvaret — men med Æren i Behold.

Ove Bille gaar senere over til Luthers Lære.

Al Bispegodset gik ved Reformationen over til Kronen, og Kongen fik derfor Brug for mange Lensmænd. Hans Stygge fik dog Lov til at blive siddende paa Silkeborg, nu som kongelig Lensmand. Det er ikke umuligt, at Christian III ved den ovenomtalte Begivenhed har faaet Øje for Hans Stygges Troskab og Duelighed; thi eftersom Aarene gaar, bliver der mere og mere Lensgods betroet ham, og da de store Om- og Nybygninger paa Randersgaard — det senere Dronningborg Slot — skal foretages, er det Hans Stygge, der staar i Spidsen for det. Ganske sikkert er det, at han var af en ærlig og redelig Natur, som ejede alle gode jydsk Egenskaber. Skønt Hans Stygges Liv og Færden altsaa de første Aar falder uden for Randers Amt, bør vi dog alligevel ikke forbigaa disse Aar, men drage de Træk frem af Hans Stygges Liv, som man glimtvis kan finde i Historiens Dunkelhed.

I 1535 ser vi, at Hans Stygge „steffner Michel Neelszen paa Kaalderaap ffor noghet gotz han haffuer fra hannom taghet then stund hand war y riigens

forfall med wret, som hand segher och sellffuer ythermere berette kandh, ad møde y Aarss nar myn herres nade først tytt komer“. — Udfaldet af denne Strid har ikke kunnet opspores. Den Slags Trætter var saa almindelige paa den Tid og afgjordes ofte paa den Maade, at Kongen tilsagde nogle gode Mænd at tage Syn i Sagen og afsige Dom Parterne imellem. Saaledes er Hans Stygge i 1539 med til at stille Trætte mellem en „Niels Skiell oc en karll, heder Denus Jørghen“, og samme Aar er han med til at stille Trætte mellem „Jacob Lyche oc Gabriel Gyldestierne om en iord, som kallis Myllerup iord oc aff arildzs tiidt haffuer till then gaard i Walfstrup, som her Jacob Lyche fiick aff her Eske Bilde till Wederlaff for sin anpart udj Suonholm“.

Den Tids Overtro, eller rettere sagt Tro paa Hekse og Troldkarle, faar man et lille Indblik i ved at læse et Brev fra Kongen til Hans Stygge fra 1543 om, at den Christen Blomand, som han har siddende paa Silkeborg, og som Kirkenævn har svoren Trolddom over, skal blive siddende, indtil „The godemænd“ har gransket hans Sag og dømt, om han er skyldig eller uskyldig. — Om denne Christen Blomand virkelig har været en led Troldkarl, faar vi desværre intet at vide om.

Christian III lagde megen Vægt paa gode Forbindelser mellem de kongelige Len og mellem de forskellige Tingsteder, saa han hurtigt kunde faa Beretninger om Begivenheder rundt om i sit Land. Saaledes ser vi, at Hans Stygge i 1544 faar Bud om at holde en „post som fører til Viborg eller fra Paarup til Kolding“.

1540 faar Hans Stygge Holbækgaard og Sødring

Birk i Len, i 1546 Skanderborg Len og i 1548 Torup Slot (nuv. Friisenvold) med Galten og Høvelbjerg Herreder samt i 1549 Randersgaard og Østrupgaard i Len. Naar dertil kommer, at han fra 1552—68 var Lensmand over Sct. Hans Kloster i Horsens, ser man, at han efterhaanden bliver en højt betroet Mand.

Men eftersom Hans Stygge bliver ældre, ser han sig om efter fast Ejendom. I 1544 køber han Holbækgaard af Kronen for 13,583 Mark, og denne Gaard bliver fra da af hans faste Bopæl. Med Holbækgaard fulgte 12 Gaarde i Holbæk Sogn, 8 Gaarde i Udby Sogn samt 21 Gaarde i Sødring. Kort efter nedlægger han Gaardene i Sødring og opretter deraf Hovedgaarden Sødringholm, som senere bliver Enkesæde for hans Datter Anna, der var gift med Lave Mikkel Brochenhuus fra Brangstrup. I 1557 forøgede Hans Stygge Godset ved Mageskifte med Domkapitlet i Aarhus og fik 6 Gaarde i Udby Sogn, 2 Gaarde i Voer Sogn og 1 Gaard i Ørsted. Enten ved Arv eller ved Køb havde han allerede før den Tid erhvervet den nu længst forsvundne Sørupgaard i Lem Sogn, 1 Gaard og 1 Boelssted i Lem By, 1 Gaard i Hald, Blenstrup Hovedgaard i Gjerlev, 1 Gaard mere i Gjerlev, 2 Gaarde i Stangerum, 1 Gaard i Kjærby og 1 Gaard i Vithen, men alle disse Gaarde mageskiftede han i 1551 med Kronen og fik 3 Gaarde i Durup, 1 Møllested i Nørager, 2 Gaarde smst., 7 Gaarde i V. Nørager og 2 Gaarde i Ømark. Aaret efter kommer Hans Stygge i Tanker om, at han vist var blevet forurettet ved den Handel og klager til Kongen, som saa ifl. aabent Brev af 8. Juni 1552 tilstaar ham yderligere 2 Gaarde og 1 Boel i Ørum By i Bjerre Her-

red (ved Vejle). I 1545 faar Hans Stygge 9 Gaarde i Lunde og Henne Sogne ved Varde. Disse Gaarde havde i sin Tid tilhørt hans Bedstefader, forannævnte Kristjern Stygge til Trøjborg, men dennes Datter forspildte sin Arveret ved at gifte sig med en ufri Mand.

Som man ser, bliver Hans Stygge rig paa Jordegods, og man skulde synes, at Styrelsen af alt dette kunde tage al hans Tid, men netop i disse Aar er det, at han modtager Randersgaard i Len, og det var et Embede, der kunde give sin Mand nok at bestille, hvad vi skal faa at se i det efterfølgende.

— — —

Allerede samme Aar, Hans Stygge modtager Lensmandsembedet paa Randersgaard, sættes de store Byggeforetagender igang, som gav det senere Dronningborg sin endelige Skikkelse. Kongen meddeler saaledes i en Skrivelse til Hans Stygge i 1549, at det nye Hus paa Randersgaard skal tækkes med Teglsten og ikke med Skiffer, som det oprindeligt var Bestemmelsen. Grunden dertil har vel nok været Pengemangel, thi under de Foretagender, Kongen sætter igang i og omkring Randers, og som Hans Stygge staar i Spidsen for, støder man Gang paa Gang paa Vanskeligheder med at skaffe de nødvendige Penge.

I 1550 faar de omboende Lensmænd Ordre til at brænde Teglsten og tilvejebringe Tømmer, men disse Leveringer er nok indgaaet noget trevent, thi Hans Stygge klager flere Gange til Kongen over Mangel paa Materialer. Set. Knud Dag 1550 skriver Kongen til Hans Stygge, at de Materialer, han har bedt om, straks skal blive sendt med Skib. Kongen haaber, at han rigtig vil gøre sig Flid med, at Bygningerne kan blive færdige og fuldkomne. Samtidig meddeler

Kongen, at Laksegaarden i Aaen ogsaa skal sættes i Stand, ligeledes vil han have en Laksegaard ved Torup og en „ved Broen“. I samme Brev byder Kongen, at Aaen mellem Silkeborg og Randers skal oprensens, saa Kongen kan sejle der „med baade oc worden store pram“. Denne Forbindelse mellem de to Len har sikkert haft Kongens store Interesse, thi i et Brev af 1. Marts 1551 faar Hans Stygge Bud om at gøre sin yderste Flid med, at Sluserne i „Guden“ bliver færdiggjorte, saa at Pramme kan gaa mellem Randers og Silkeborg. Dersom der staar Pæle i Vejen under Broen, skal de optages, men sættes andet Steds, dog saadan at Broen bliver lige stærk. — Hvad det er for en Bro, der her er Tale om, vides ikke, men det er antagelig „Randers-Bro“. Denne Bro maa dog ikke have været i ganske god Stand, thi et Brev af 21. December 1551 fra Kongen til daværende Lensmand over Silkeborg, Frans Bille, ser vi, at denne, naar Hans Stygge sender Tømmermænd til ham i Anledning af, at Randers Bro skal opbygges til Foraaet, skal udvise ham Træ i Kronens Skove, hvor Tømmeret kan hugges.

I Vinteren 1551—52 opholdt Christian III sig paa Dronningborg og kunde da ved Selvsyn forvise sig om det planlagte Arbejdes Udførelse. Det er temmelig sikkert under dette Ophold, at Planerne om de næste store Arbejder ved Dronningborg fremstaar, nemlig Opførelsen af en Vandmølle ved Slottet og Gravningen af en stor „Grøft“, som baade skal tjene som Leder af Vand til Møllen og som Led i Forsvarsværkerne om Byen. Det store Arbejde med Gravningen af Grøften paabegyndes først, men da det stadig kniber med Penge, anmoder Kongen de gode

Randers-Borgere om økonomisk Hjælp, da han vel mener, at Arbejdet vil blive dem til Gavn. Men det samme Syn paa Sagen har disse nok ikke haft, thi de mener ikke at kunne yde mere end 500 Mark til dette Foretagende, og det forslaar intet. — Denne Grøft maa være udgaaet fra Gudenaen eller maaske Nørreaen, og ved Opstemning har det været muligt at fylde Gravene om Byen. Vi ser ogsaa, at denne Opstemning af Aaen foranlediger mange Klager fra Jordbesiddere langs denne paa Grund af Oversvømmelser af Engstrækninger, saa Kongen til sidst maa mageskifte med Ejerne for at stille dem tilfreds.

Da der er gaaet et Stykke Tid, meddeler Hans Stygge Kongen, at Grøften vil komme til at gøre stor Gavn, men da han mangler Penge til at lønne Arbejderne med, anmoder han om 1000 Daler. Han lægger ikke Skjul paa, at hvis Arbejdet skal hvile Vinteren over, vil det blive dobbelt dyrt. Kongen lover ham da, at Rentemesteren nok skal skaffe ham Pengene, om ikke paa een Gang, saa lidt efter lidt.

Om Foraaret 1553 tages der saa fat paa Bygningen af Møllen. I et Brev af 30. November 1552 fra Kongen til Abbeden paa Em Kloster, Albert Gøje af Ore Kloster og Frans Bille paa Silkeborg tilkendes, at de, da Kongen til Foraaret agter at bygge en Mølle ved Dronningborg Slot, skal skaffe Tømmer og give Tømmermændene Hjælp og Underhold, saa længe Hugningen varer. For at skaffe Sten til Møllen skrider man til det bemærkelsesværdige at nedbryde nogle af Omegnens Kirker. Allerede i 1552 havde Kongen befalet, at Kirken i Vorup skulde nedbrydes, og Materialerne føres til Dronningborg Slot. Aaret efter befales det, at Kirkerne i Bjergby, V.

Alling, Erslev og Skørring skal nedbrydes, og Materialerne benyttes til Byggearbejdet ved Dronningborg. — V. Alling og Skørring Kirker fik dog Lov at blive staaende. Hvorfor Kongen er gaaet til en saa drastisk Handling som at rive Kirker ned for at skaffe Sten til en Mølle, kan ikke siges — Irreligiøsitet var det i hvert Fald ikke, thi Christian III var en meget religiøs Mand. Kun om een af Kirkerne ved man, at den i flere Aar havde staaet ubenyttet hen, nemlig Erslev Kirke, Galten Sogn. Stenene fra det nedrevne Torup Slot, Ørum Sogn, blev ogsaa anvendt. Denne Mølle, som har haft sin Plads ved det sydøstlige Hjørne af den nuværende Frederiksplads, fik ikke lang Levetid, thi i 1617 anlagdes en Vandmølle, Hvide Mølle, paa det Sted, hvor Graven, „Grøften“, fra Aaen førte Vandet ind i Byen. Derved tørlagdes Byens Grav, og Slotsmøllens Saga var ude.

I Brev af 13. Februar 1553 fra Kongen faar Hans Stygge Befaling til at opmure Pillerne paa begge Sider af Østerport med hugne Sten. Kongen vil sende ham Terpentin „til at blande i Spærkalken, saa at den duer til at mure med“. Men stadig kniber det Hans Stygge at skaffe Penge til de mange Foretagender, og Kongen maa gribe til at tage Pengene fra Toldkassen. Saaledes faar Tolder i Ribe, Oluf Persen, i Brev af 27. Marts 1553 Bud om at sende Hans Stygge 1000 Daler af Kongens Told, naar han tilsiges. Allerede i Maj Maaned s. A. er disse Penge brugt, og nu kan Kongen ikke skaffe flere foreløbig. Derfor faar Hans Stygge ifl. Brev af 27. Maj 1553 Lov til at sælge af det Korn, der gemmes paa Slottet, for paa den Maade at skaffe de fornødne Penge.

Som man ser, har den gode Lensmand haft travlt

i sin første Embedstid, og Bryderier har der vel været nok af. Men ogsaa andre Ting optog hans Tid. Gang paa Gang faar Hans Stygge Bud om at skaffe Fetalje til Kongens Husholdning. Snart skal der sendes 40 Okser og 40 Sider Flæsk til Koldinghus, snart noget lignende til Flensborg, saa en Mængde Huder, Skind og Tælle til Helsingør. I Brev af 10. Juni 1557 ser vi, at Hans Stygge skal sende til Københavns Slot: 30 Læster Malt, 10 Læster Rug, 11 Læster Havre og 4 Læster Smør, hvilket ikke kan siges at være Smaapartier. Nogen Tid efter skal der sendes 60 Læster Kalk fra Mariager Fjor til Kolding.

Dernæst skal Lensmanden hvert Aar aflægge Regnskab over Lenet for Kongen. Vi ser saaledes i Brev af 24. Juni 1551 fra Kongen, at denne befaler Hans Stygge at sende sin Skriver med Regnskab for 1550. Oprævningen af det Landgilde, Kronens Bønder skulde svare til Kronen, hørte ogsaa med til Lensmandens Pligter. Det har nok ikke altid været let at faa disse Ydelser ind hos Bønderne, og ofte har Lensmanden maattet skride til Pantsættelser. Dronningborg Len havde paa Hans Stygges Tid følgende Omraade: Støvring, Nørhald, Onsild, Gjerlev og Galtten Herreder. I Brev af 17. Novbr. 1558 meddeler Kongen, at han har gennemset det sendte Register over det pantsatte Landgilde paa Bondegodset i Nørhald og Gjerlev Herreder. Hans Stygge skal samle Bønderne fra begge Herreder — men herredsvis hver for sig — og oplæse Registeret for dem. Hvis de besværer sig derover, skal han lade dem vide, at Kronens Bønder umuligt kan give mindre i Landgilde end Adelenes Bønder.

Til Lensmandens Pligter hørte ogsaa at have Op-

syn med, at det gik ordentligt til paa Herredstingene og ved Bystævne, som begge paa den Tid foregik under aaben Himmel. Mange Stednavne fortæller os endnu, hvor disse Herredsting havde deres Plads. Det var sædvanligvis paa et højt beliggende Sted i hvert Herred, fjern fra By og Alfarvej. De holdtes gerne hver ottende Dag, hvis der var Anledning dertil. Ofte var der stor Tilstrømning til disse Ting, selvfølgelig i særlig Grad naar en eller anden vigtig eller interessant Sag var til Behandling. Men dette gav imidlertid ofte Anledning til Uro og voldelige Optrin, saa Kongen tilsidst maatte give sine Lensmænd Befaling til at holde fredløse og „nederfældige“ Mænd borte fra Ting og Stævne.

— — —

Nytaarsdag 1559 døde Kong Christian III paa Koldinghus, og samme Aar fratræder Hans Stygge som Lensmand paa Dronningborg, som bliver givet Dronning Dorothea til Livgeding.

Hans Stygge faar nu mere Tid til at beskæftige sig med sin Gaard og hvad dertil hørte. En Del af den nuværende Hovedbygning paa Holbækgaard, ca. 17 m af den søndre Ende, menes at være bygget af Hans Stygge, idet den engang, ifl. „Danske Atlas“, skal have baaret Aarstallet 1562. Ligeledes opførte han ganske kort før sin Død et Bindingsværkshus, som nu er forsvundet. Derom fortæller hans Søn Mourids Stygge i sine Optegnelser følgende: „Anno 1568 12. Septemb. bleff thett Husz Norden paa Wol-den wid Stienhusitt opreist, och ottend dagh ther epter war thet ferdigh buode med Schorstienen, och ald anden Indbøgningh“.

Tre Gange høre vi om, at Kongen laaner Penge

hos Hans Stygge. Den 9. Januar 1554 udsteder Christian III Gældsbreve paa 300 Daler til Hans Stygge. — Den 31. August 1563 laaner Frederik II 500 Lod Sølv af Hans Stygge, som i Pant faar Boldrup By i Gislum Herred samt alle Kirkegaarde i Rougsø Herred. Og den 25. Juni 1568 laaner Kongen 2000 Daler af Hans Stygge til Betaling af Krigsgæld.

Om Hans Stygges Død fortæller hans Søn Mourids Stygge i sine Optegnelser: „Anno 1568 31. Okt. om Morgenen, ther Klochen war mellem 5. oc 6. slet, gjorde Erlig och Welbiørdige Mand Hans Stygge til Holbeckgaard sit Testament, och Skildis saa fra thenne forgenglig Werden, huis Siel Gud were Naadig, och bleff hans Salig Ligh ther epter begraaffuet udi Huolbeck Kircke thend Onsdag eptther St. Nicolai dagh“.

I Taarnrummet i Holbæk Kirke ser man endnu Hans Stygges Ligsten med et latinsk Ligvers samt Portrætfigurer af Hans Stygge og hans Hustru.

— — —

Hans Stygge var gift med Christense Vebner, Datter af Svend Pedersen og Mette Glob til Ørumgaard ved Vejle. De havde 6 Børn, nemlig:

1. Mourids Stygge til Holbækgaard, 1582—98 Landsdommer i Nørre-Jylland. Gift 23. Oktober 1580 med Anne Lykke, Datter af Hr. Iver og Oliva Krabbe til Buderupholm.
2. Karen, gift med Jens Clausen Dyre til Boller.
3. Anna til Sødringholm, gift 10. Oktober 1568 med Lave Mikkelsen Brockenhuus fra Brangstrup, som allerede døde 21. Februar 1569.
4. Kirsten til Herslevgaard, gift med Tyge Sandberg til Isgaard.

5. Inger til Rosengaard ved Varde, ugift.
6. Niels Stygge til Nøragergaard, død 1605, han har to Sønner: Hans, hvis eneste Søn Mourids gifter sig i Tyskland og dør der, og Johan, som er blevet kendt for at have skrevet et latinsk Stridsskrift mod Tyge Brahe — han dør ugift.

— — —

Den ældste af Hans Stygges Sønner, *Mourids Stygge*, naaede endnu videre end Faderen. Allerede som forholdsvis ung kommer han i Berøring med Hoffet, idet man ser ham nævnet som kongelig Sekretær. Man har Lov til at gisne paa, at Kongen under sine Ophold paa Dronningborg har faaet Øje paa Lensmandens opvakte Søn og derfor ytret Ønske om at knytte ham nærmere til sig. Hvornaar den unge Mourids Stygge begynder sin Tjeneste som Sekretær, vides ikke med Nøjagtighed, men man kan se, at han i hvert Fald har oppebaaret Stillingen i en Række af Aar. Fra disse Aar ved man imidlertid ikke noget om Mourids Stygge af Betydning. Da hans Fader dør 1568, er det Mourids, der som den ældste faar Hovedgaarden, men det maa dog ikke være sket lige straks, idet man kan se af hans Optegnelser, at Godset først i 1570 er blevet skiftet mellem Børnene, som før er nævnt. Han var den Gang endnu ugift, og der gaar endog omtrent 10 Aar, før han finder sig en Hustru. Derom har han selv fortalt i sine Optegnelser:

„Anno 1580 25. Maji om Formiddagen tha Klocken war emellem 8 oc 9 vdu S. Bodels Kircke i Aalborg bleff min allerkieriste Festemø Jomffrue Anne Løcke Iwers Datter mig tilsagtt aff Hr. Jørgen Løcke

hindis Broder Niels oc Christoffer Michelsen, oc Tyge Krabe“.

Brylluppet følger snart efter. Allerede i Oktober samme Aar fejres det paa hans egen Gaard, hvorum han selv skriver i sine Optegnelser:

„Anno 1580 23. Octob. stoedt mitt Brøllup her paa Holbeckgaard medt min Kiære Hustrue Frue Anne Løcke Iwers Datter. Oc bleff wi wiet tillsammans her paa Salen, som Klocken war emellom X oc XI. Gudt vnde Osz att Leffue samen vdi Gudz Fryct!“

Om sin Hustru giver han disse Oplysninger i sine Optegnelser:

„Anno Domini 1554 then 8. April, en Søndag, er min Allerkiæreste Hustrue Anne Løcher Juers Datter fød paa Wreleff Closter om eptermiddagen widt thry slet“.

Det er morsomt i hans Optegnelser at lægge Mærke til, at han altid anfører Klokkeslættet for de Begivenheder, han omtaler. Det viser om Manden, at han antagelig har været en nøjagtig Mand og af en praktisk Natur.

Den 27. September 1581 fødes det første af Mourids Stygges Børn, en Søn, som i Daaben faar Navnet Hans efter Bedstefaderen. Denne Søn har sikkert været Faderens Stolthed og Glæde, og i ham har han set Slægtens Fortsætter og Viderefører. Han skal have den bedste Oplærelse, som paa den Tid kan skaffes og bliver sat i Sorø lærde Skole. Men da sker det ulykkelige, at der udbryder Pest i Landet, og Sorø gaar ikke Ram forbi. Mange af Skolens Disciple maa bukke under, deriblandt den kun tolvaarige Hans Stygge. Man kan sagtens forestille

sig, hvor haardt et Slag det har været for Mourids Stygge og hans Hustru.

Den 9. Oktober 1583 blev der igen født en Søn paa Holbækgaard, som faar Navnet Iver efter den anden Bedstefader, men han dør knap fire Aar gl.

Den 21. November 1584 fødes den tredie Søn, Morten. Han bliver kun sytten Aar, saa dør han paa en Rejse i Tyskland.

Endelig fødes den 15. Maj 1587 den fjerde Søn, den sidste i Rækken, Peder. Om ham skal senere fortælles.

— — —

I sin Egenskab som kongelig Sekretær var Mourids Stygge nogle Gange i Norge for at medvirke ved de kongelige Retterting. Saaledes i 1578 og i 1580 — sidstnævnte Aar ser Planen saaledes ud: St. Hans Dag i Oslo, 19. Juli i Trondhjem og i Bergen 10. August. Han kommer ogsaa paa anden Maade i Berøring med Norge, idet han Mikkelsdag 1580 bliver forlenet med Vesteraalen og Lofotens Fogderi i Norge. Denne Forlening varer til Mikkelsdag 1585.

I de Aar, Mourids Stygge var kongelig Sekretær, har han ikke været meget hjemme paa sin Gaard, men for det meste opholdt han sig i København, eller hvor Hoffet befandt sig. Under disse Ophold i København boede han i det saakaldte Frimands-Kvarter. At han har været i Besiddelse af stor Dygtighed og Ubestikkelighed ser man af det, at han bliver udnævnt til Landsdommer i Jylland, skønt han hellere vilde have været fritaget for dette vanskelige Hverv. Derom skriver han i sine Optegnelser:

„Anno 1582 XIII Junii, om Formiddagen emellom X oc elleffue vdi Cansleren Niels Kaasis Nerueilze

thalede Kongl. Majst. mig till paa nyu thette Aar paa Kiøbenhaffns Slott om Landzdomers Embede i Jutlandt at skulde tage mig affuer, for Huilcket epther som jeg oc tillforne hagde giordt, jeg mig hart vnskyllede“.

Man ser deraf, at Kongen før har talt med Mourids Stygge om dette Embede, og at, som ovenfor nævnt, denne helst ville have været fri for at tage imod det. Men trods denne Uvilje foreligger Udnævnelsen til Landsdommer i Jylland dog allerede den 20. Juni 1582. Det jyske Landsting havde da som nu Sæde i Viborg. Det havde meget omfattende Funktioner, kunde vedtage Love, paaligne Skatter, udskrive Leding og afgive retslige Erklæringer, men dets vigtigste Opgave var dog paa den Tid at fungere som Domstol. Det var 2. Instans efter Herredstingene. Mourids Stygges Meddommere var Jørgen Skram til Tjele og Malte Jensen til Hollumgaard.

Da Kong Frederik den Anden døde i 1588, ansøgte de tre Landsdommere i Viborg om deres Afsked, idet de mente, at deres Gerning vilde blive vanskeligere under den nye Konge end under den gamle. — Kristian den Fjerde var kun 11 Aar, da han besteg Tronen, og Landet styredes derfor af en Formynderregering. Rigsraadet tilsagde dem imidlertid al mulig Støtte, og kun Malte Jensen fik sin Afsked bevilget. Jørgen Skram var alt i Forvejen gaaet af og erstattet af Hans Lindenow. Malte Jensen døde omkr. 1592, idet Mourids Stygge den 21. Maj 1592 faar Forleningsbrev paa Gudum Kloster „saaledes som Malte Jensen sidst har haft det i Værge, uden Afgift“.

I 1594 bliver Mourids Stygge og hans Broder

Niels Stygge uenige om et Køb og Mageskifte, som de nogen Tid før har gjort om Nøragergaard og Gods i Gjerlev Sogn. Kongen byder dem ifl. Brev af 8. Maj 1594 at møde til den første Herredag i København, hvor da Kongen vil forordne nogle gode Mænd til at forlige dem i Mindelighed. Det lykkedes vist ikke, idet Niels Stygge viste sig meget stædig under hele denne Sags Forløb. Han vilde saaledes aldrig give Møde, naar Sagen behandledes for Retten i Viborg. Sagen endte dog vist til sidst med, at Niels maatte bøje sig.

Uvis af hvilken Aarsag faar Mourids Stygge den 18. Oktober 1595 Stadfæstelsesbrev paa Livstid paa Kronens Part af Korntienden af Tisted Sogn i Gislum Herred d. v. s. ialt 10 Tdr. Rug og 6 Tdr. Byg aarlig.

Den 2. Maj 1596 faar Mourids Stygge sammen med en Mængde andre Adelsmænd Bud om at møde hos Kongen og være til Stede ved Kroningen, der foregik den 29. August s. A.

I 1598 indgiver Mourids Stygge igen sin Afskedsansøgning og begrundet den denne Gang med, at Bestillingen nu i hans tilstundende Alderdom falder ham meget besværlig. Kongen bevilger ham da den begærede Afsked ifl. Brev af 1. Juli 1598 og giver ham til Kende, at da han altid har forestaaet sit Embede flittigt, „vil Kongen for hans Tjenestes Skyld altid være ham bevaagen med al Gunst og Naade“. Hans Efterfølger i Embedet bliver Iver Juul til Villestrup, og til ham maa saa Mourids Stygge overgive Forleningen af Gudom Kloster ifl. kgl. Brev af 9. Juli 1598.

— — —

Tiden var ved at blive en anden. Kulturen var her i Landet gaaet stærkt frem i sidste Halvdel af det 16. Aarhundrede. Mænd som Tyge Brahe, Niels Hemmingsen og Anders Sørensen Vedel gjorde ved deres Aandsarbejde Danmark Ære og satte blivende Spor. Men ogsaa hos andre af Datidens dannede Mennesker fandtes en Trang til aandelig Syssel, som gav sig Udslag i smaa litterære Arbejder, som dog for en stor Del er forsvundet eller ganske glemt. Det var paa mange forskellige Omraader, der vistes Interesse her, snart var det de gamle Folkeviser, snart de gamle Tidens Historie, men det mere praktiske blev heller ikke glemt. Om Jordens Dyrkning og Dyrenes Pasning blev der ogsaa skrevet.

Mourids Stygge havde ogsaa en Del af denne Oplysningstrang i sig og foranlediger et latinsk Skrift om „Bondeværk og Havedyrkelse“ oversat til Dansk. Skriftet var forfattet af en Conradi Heresbacki og som nævnt skrevet paa Latin, men da Mourids Stygge mener, at mange flere burde faa Del i de Oplysninger, der gives i Skriftet, lader han en Mand ved Navn Morten Andersøn fra Horsens oversætte det til Dansk. Skriftet bliver betitlet saaledes:

„Conradi Heresbacki i Bondeverks første Part, befattendis de besønderligste Wilkaare oc Stycke som høre til Bondeverk eller Bondegerning, trasfererit ock skreffuet MDCI“.

I Indledningen læses dette Vers:

Der mand skreff Aar fra Skabelsens Tid
 Half siette tusinde og tiffue
 Itt Aar der till, denne sønderlig id
 En Welbiurdig Herre lod driffue
 Den Welbiurdig Herre af Holbeckgaard,
 Som wi Mouritz Stygge mon kalde,
 Lod Heresback transferere dette Aar
 En nyttelig Bog for alle.

Mourids Stygge døde i 1604 og blev begravet i Holbæk Kirke, hvor Eske Brock til Gammel Estrup talte over hans Grav. Han døde vist som en fattig Mand. I hvert Fald hører vi snart om, at Gælden begynder at trykke hans Enke Anne Lykke. 1608 nævner Eske Brock i sin Dagbog, at han har modtaget 24 Daler af Anne Mourids Stygge som „itt aars rentte penge aff fyrrre hundrede daller“, som hun skylder Hans Sefelt.

Anne Lykke styrer Gaarden til 1611, da Sønnen Peder nævnes som Ejer. Peder Stygge havde tjent i Kongens Cancelli fra 1607 og var bestemt en straalende Løbebane. Men det fik en brat Ende, thi i 1611 udbryder Kalmarkrigen, og Peder Stygge maa melde sig ved Hæren. Der gaar et Aar, og Peder omtales flere Gange med Hæder, men saa indhenter Skæbnen ham ved Varberg i Halland den 21. Febr. 1612. Der faldt den Dag mange unge danske Adelsønner, derom fortæller en Præst ved Varberg Slot i et Brev til Sognepræsten ved St. Nikolaj Kirke i København:

„ . . . . 1612 den 21. Februar om Fredag Aften, Klokken var ved 5 Slet, da de blev dræbte, blev afførte alle deres Klæder, laa saa under aaben Himmel udi Frost og Kulde den Nat over, Lørdagen, Søndagen og saa indtil Mandag Aften, som var den 24. Febr., paa hvilken Tid de blev ført til Varberg Slot i Kongens Rustvogne kolde som Jern og stive som Staal og nøgne, som de var fødte af Moders Liv“.

Dermed var denne Gren af Stygge-Slægten uddød, og selve Navnet hidrørende fra andre Grene af Slægten forsvinder henimod Midten af det 17. Aarhundrede.

1612 sælger Anne Lykke Holbækgaard til Albert Skeel til Fussingø og flytter til Randers, hvor hun dør omkr. 1624 som en fattig Kone. Hun havde mistet alt, sin Mand, sine Børn og sit Gods.

Paa Stolestaderne i Holbæk Kirke ser man endnu Mourids Stygges og Anne Lykkes Navne og Adelsvaaben udskaaet.

Kilder: Kancelliets Brevbøger 1551—98. — Frederik den Førstes danske Registranter. — V. A. Secher: Samling af Kongens Rettertings Domme fra 1595—1604. — Wegener: Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearkiv. — Kronens Skøder. — Pontoppidan: Danske Atlas. — Danske Magazin. — Danske Samlinger. — Jydsk Historie og Topografi. — K. Barner: Familien Rosenkrantz's Historie. — Trap: Danmark. — Danske Herregaarde. — Salmonsens Konversationsleksikon.

Bidrag til Kjærby Sogns Historie.

Personalhistorisk Skildring.

Af Chr. Wammen.

Kjærby Vandmølle.

Mtr. Nr. 14.

Htk. 1660	Ager og Eng:	0-0-0-0;	Mølleskyld:	7-4-0-0
" 1688	" "	0-0-2-2 ¹ / ₂ ;	"	4-2-0-0
" 1790	" "	1-4-2-2 ¹ / ₂ ;	"	4-2-0-0
" 1844	" "	1-6-0-2 ¹ / ₄ ;	"	4-2-0-0

I Skovens Bryn, i Dalens Skjul
der gaar det gamle Møllehjul
og sindigt Kværnen drejer.
Utalte Aar det gik sin Gang
og brummede sin Alvorsang
om Modstand, Kamp og Sejer.

Og Mølle dammen smiler bly
i Middagssol og Aftensky
til blomsterkranste Brinker,
hvor Træerne langs Bakkehæld
sig spejler i det dybe Væld
og til hverandre vinker.

Dog viser den et andet Sind,
naar Stormen blæser Vinter ind
og sig mod Dammen sænker,
da bruser Vandet vildt af Sted
hen over Møllehjulet ned
og Skum i Dybet stænker.

Men bagved Høl og Mølledam
ind under Dalens Bakkekam
sig Møllegaarden dølger
i Elmely og Pileus,
i Engeduft og Bækkebrus
og Kluk af Dammens Bølger.

Paa Husets Mønning Storken bor,
og ned ad Taget Mosset gror
som Blomsterne i Karmen;
men Svalen under Tagets Skæg,
og Barnet ved den hvide Væg
ej ænser Møllelarmen.

Og Slægter svandt og Slægter kom,
mens Kværnen drejede sig om
og malte Brød til mange. —
Naturen ødslet har sin Pragt
og hvisker om Guds Naadepagt
i lyse Aar og trange.

Grænsen mellem *Kjærby* og *Gassum Sogne* dannes af en langstrakt, spydformet Dalfure, som mellem Ager, Hede og Krat sænker sig i nordlig Retning ned mod Kæret, hvor Dalens kuplede Skrænter vigende aabner sig som til et stort Favntag.

Her et Par Bøsseskud Vest for Byen ligger *Kjærby Mølle* med Mølledammen bag sig, favnet af saa ejendommelige afvekslende, mildt smilende dystre Natur-omgivelser, at et for Naturens Skønheder vaagent Sind uvilkaarligt maa gribes deraf.

Naar Sommer og Sol smiler over Egnen, ser man i Kærets Længderetning mod Nordøst ind over et blomstersmykket Græstæppe, randet af Bakkehældenes spredte Menneskevaaninger og furet af den travle Aa, der mellem gumlende Køer og sorte Tørveskruer haster af Sted mod Mariager Fjord, medens Øjet om-sider finder Hvile ved *Sem Kirke* og *Semmøgelhøj* og endnu længere ude i Kimingen fanges af *Vindblæs* hvide Kirketaarn. Paa Kærets modsatte Bred lige over for Møllen titter *Hem Kirke* frem bag blødt bølgende Bakkedrag, der i »*Grevens Høj*« og de endnu

til Dels lynglædte »*Qvortrup Bakker*« efterhaanden gaar over i saa vilde og storslaaede Former, at det altsammen hvisker om Istidens gigantiske Kræfter.

Midt i Kæret mod Vest skimtes »*Ulveholms Slots-vold*«, og langs Mølledammens Vestside kryber Skovbrynet af *Dyrby Krat* helt ned ad Skrænterne, hvor Træerne spejler deres Kroner i det klare Vandspejl og vifter og vinker over mod Bakkehældningens kornbølgende Agre og de sivkransede Bredder paa den anden Side.

Over al denne Naturherlighed synger en Skare af Fugle deres glade Sange, pipper, fløjter og kvidrer hver med sin Stemme, og bygger deres Reder i Træer og Buske, mellem Lysesiv og Katteskæg, medens den hvide Stork indtil for faa Aar siden rugede paa Møllegaardens Ladelænges Rygning, spankede gravitetisk omkring i Kæret og langs Mølledammen i lovlig Næring og paa Vagt mod sin sorte Broder, som den Gang boede i Krattet. Der skjuler sig ogsaa nu og da den lette Raa; men den snedige røde Ræv bor der ogsaa til Skræk og Død for mange af Møllerens fede Ænder og Gæs, naar de paa deres vraltende Vandring vover sig for langt udenfor Gaarden.

Staar man mod Syd i *Dyrby Dal* eller paa Skrænten og ser ned over Dammen og den gamle Vandmølle med Kæret og Bakkerne i Baggrunden, har man for Øjet et Naturbillede saa skønt som noget Sted i vort Land, og man gribes af en underlig higende Længsel efter at løfte de henfarne Tidens Slør for at udfinde, hvem der først fandt denne natur-skønne Plet og satte Møllehjulene i Gang. Selv om vi nu ikke evner at gennemskue Tidens Taage og saaledes ikke faar denne Længsel fuldt tilfredsstillet, vil vi dog lade vore Tanker gaa tilbage til de dunkle Tider og henfarne Slægter og søge at knytte de bristede Traade, som i den gamle Vandmølle blev tvundne paa Tidens Ten.

Kjærby er en gammel By; derom vidner Sognets romantiske Granitkirke og endnu mere de talrige

Kæmpehøje paa Heden, som bærer Bud til os fra de hedenske Tider og saaledes fører Byens Historie tilbage til vor Tidsregnings første Aarhundreder, muligvis endda et godt Stykke paa den anden Side. En lille Sten fra Kjærby Hede med de saakaldte skaalformede Fordybninger hvisker saaledes om Bronzealderfolkens Soldyrkelse, og Oldsager af Sten, saavel raadt tildannede som fintsløbne, viser os Stenalderfolkens Færden paa dette Sted. At der allerede i hine fjerne Tider her har været en samlet Bebyggelse, tør man vel ikke deraf slutte; men Byens Navn synes at kunne henføres til Vikingetiden, ligesom den hellige Kilde og Kirkeageren maaske vidner om et Gudehov. Byens Saga gaar saaledes i det mindste tusinde Aar længere tilbage i Tiden end nærværende beskedne „Bidrag til Kjærby Sogns Historie“; men den er faret hen med Vindens Susen over den hjemlige Jord, saa næppe en Anelse er blevet tilbage. Ingen Begivenheder af historisk Betydning knytter sig til Stedet og har kunnet fastholde det i Folkeerindringen, og hvad de gamle Slægter har levet og tænkt, virket og talt under Smil og Taarer, er smuldret med dem selv under Kirkegaardens og Gravhøjenes viede Muld. Kun enkelte Smaaglikt om Byens Tilværelse forud for denne Skildrings Tidsomraade har vi fundet og anfører her uden derfor at turde mene, at der ikke muligvis findes baade flere og ældre, om man ellers kunde faa Held til at søge dem frem.

Til langt ind i Middelalderen var der i Danmark en Stand af frie Bønder, der var Selvejere af deres Gaarde, Huse og Hjem, indtil de under Kampen for Tilværelsen i ofte urolige og retsløse Tider efterhaanden sank ned i et til Godsejere afhængigt Fæsteforhold med Trællekaar under Adelens og Gejstlighedens voksende Rigdom, Magt og Indflydelse. En saadan Udvikling maa vi ogsaa tænke os for Kjærby Sogns Beboeres Vedkommende.

I Følge „*Danske Magazin*“ VI Bind Pag. 54—55

blev der i Randers Tirsdagen for St. Gregori Dag (12. Marts) 1469 afsagt en Dom i en Sædeligheds-sag, idet Væbneren, *Claues Stienn*, anklagede *Erick Sørensen Myrthh* for at have forlokket en Mø, *Maye Mortensdatter*, som tjente hos førstnævnte. Til at dømme i denne Sag var nedsat en Domstol bestaaende af *Biskop Jens* af Aarhus med 29 tilskikkede Meddomsmænd, hvoriblandt 4 Riddere af Højadelen, 13 Væbnere, som vel tilhørte Lavadelen, samt 12 Bønder, som rimeligvis var selvejende Storbønder. Her nævnes flere gode Mænd fra vor nærmeste Omegn, f. Eks. *Anders Christensen* og *Jepp Poulsen* af Deggerby (Dyrby), *Anders Binnderupp* af Huidstyenn (Hvedsten), *Chresten Grersenn* og *Olluff Grersenn* af Stoubye, „som Wapenne ere“; samt *Esger Ternbernsen* og *Joenn Jensenn* af Enom (Jennum), *Pouell Nielsenn* af Stoubye, *Thomis Seundsens* af Haldt, *Mouritzs* af Ensleff med flere, — „Bønder ere —“. Fra Kjærby nævnes ingen som tilskikket i denne Anledning. Derfra tør vi vel ingenlunde slutte, at her ingen Selvejerbønder var; men det kunde maaske dog godt tyde paa, at Kjærby allerede ved den Tid var blevet en Fæsteby. — Vi finder saaledes, at 1456 nævnes „*Niels Andersen* udi Tued Brev paa en Gaard udi Kierbye skjødt til Mariager Kloster“¹). Det er iøvrigt første Gang, vi har fundet Kjærby omtalt i de gamle Annaler. — *Jens Kanne* i Ring Kloster udstedte 1458 et Stadfæstelsesbrev „paa en Gaard i Kiereby, hans Broder, *Jes Andersen*, gav Mariager Kloster i hans Testament“²). I Hvedsten, Gassum Sogn, laa i gamle Dage en Hovedgaard, som i en Aarrække tilhørte Slægten, *Binderup*, saaledes den i ovenfor anførte Dom nævnte *Anders Binderup* til Huidsten, som 1476 udstedte et „Skiftebrev til Mariager Kloster paa 2 Gaarde i Kjereby i Gerløf Herred —“³). Ligeledes omtales et Lavhævdsbrev af 1515, hvorved blev „indvardt“ til Mariager Kloster en Del Gods i Gjerlev Herred, hvoriblandt „4 Gaarde i Kierby“⁴).

1.2.3.4) „Danske Magazin“ VI, Pag. 79, 84, 105, 132.

Det var netop i en Tid, da mange adelige kappedes om at skænke Gods til det unge Mariager Kloster, og de omhandlede Bøndergaarde har altsaa været Fæstegods, før de kom til Klosteret, rimeligvis endda Aarhundreder forud. Da Mariager Kloster den 14. Juni 1664 som Krongods solgtes til *Albrecht Berenz* Arvinger og *Leonhard Marselis*, ejede det i „Kjærby Sogn og By 3 Gaarde, 8 Halvgaarde, 8 Huse, hvoraf 1 ødes, Kjærby Mølle og en Kirkehalvgaard“ (Anneksgaarden¹), og det vil praktisk talt sige hele Kjærby Sogn med Undtagelse af *StyggEGAARDEN*, den senere Kjærbygaard.

Det er maaske netop denne Gaard, som omtales i et Mageskiftebrev af 24. December 1551 mellem Kronen og *Hans Stygge* til Holbeck og Sørup, hvor denne af Kronen faar Nøragergaard og en Del mere Gods i Durup Sogn, Gislum Herred, imod at overlade Kronen noget Gods i Randerseggen, hvoriblandt „Blinstrup Hovedgaard med Hofvitsløcke Mark“ samt „i Kerbye Sogn og By 1 Gaard²).

Fra Kronen kan *StyggEGAARDEN* senere være kommen under Aarhus Bispeembede, som Traditionen angiver; Matriklen af 1688 anfører i Ejers Sted „*Conrector i Aarhus pro officio*“, og da hed Fæsteren *Christen Nielsen Stygge* eller *Styg*. Man kunde tænke sig, at denne Christen Stygge muligvis var en af Hans Stygges fjernere Efterkommere eller en Slægtning, hvis ikke Navnet ligefrem hidrører fra hans Fæste af den velbyrdige Hans Stygges forhenværende Gaard. Forholdet lader sig næppe nærmere oplyse.

Kjærby Mølle nævnes i et Mageskifte mellem Kong *Frederik den Anden* og *Jørgen Bernekov* til Kjellerup, udstedt i Kolding den 22. Januar 1566, hvorved den Kjellerup Herremand fik af Dronning *Dorotheas* Livgedingsgods i Dronningborg Len blandt andet „en Mølle, kaldet Kierbøj Mølle³), imod til Kronen at af-

1) „Kronens Skøder“, II, Pag. 176.

2) „Kronens Skøder“, I, Pag. 41.

3) „Kronens Skøder“, I, Pag. 109.

staa Thus Mølle i Odder Sogn, Hads Herred. Dette Livgedingsgods, hvorunder Kjærby Mølle altsaa indtil dette Aar hørte, havde Kong *Christian den Tredie* faaet dannet af det gamle Graabrødre Kloster i Randers til sin Dronning, *Dorothea* af Sachsen Lauenborg, død 1571, og derfra skriver sig Navnet *Dronningborg*.

Kong *Frederik den Første* overdrog allerede den 17. Februar 1530 „vort og Kronens Kloster, som kaldes Graabrødre Kloster udi vor Købstad Randers beliggende“, til Rigshofmester, *Mogens (Gjæe¹)*; men 1548 var det atter Kongens Ejendom.

Ovenstaaende oplyser altsaa intet om, hvornaar eller hvorledes Kjærby Mølle var kommen under Dronningborg eller Graabrødre Kloster.

Graabrødrene maatte ganske vist i Følge deres ældre og strengere Klosterregler ikke eje Jordegods; men 1450 ses det dog af et Par Breve udstedt af *Biskop Jens* af Aarhus og andre gode Mænd, at Forstanderen for Graabrødre Kloster i Randers skulde paa 15 Aars Tid „beholde“ en Eng, kaldet *Thruundholm*, hvoraf skulde svares til Mariager Kloster aarligen „20 Grott udi 16 Aar“. — Engen havde Graabrødrene endnu 1464, og de maa altsaa ogsaa have haft Brug for den²). Ganske utænkligt er det vel derfor ikke, at Klosteret kan have ejet Møllen, som sammen med dette saa er kommen i Kronens Besiddelse ved Reformationen. Møllen kunde jo ogsaa være opført eller erhvervet af *Kronen* eller *Mogens Gjæe*, og den kan være meget ældre. Vester Tørslev Mølle og Mølleddam nævnes saaledes allerede 1412³).

Kjærby Mølle var altsaa nu kommen under Kjellerup Gods og forblev der en Del Aar under Godsets vekslende Besiddere. Efter *Jørgen Bernekov* ejedes Kjellerup af *Hendrik Gyldenstjerne* til Aagaard i Kjettinge Sogn, Hanherred, som ved et Mageskiftebrev,

1) Trap „Danmark“, anden Udgave, V Bind, Pag. 510.

2.3) „Danske Magazin“ VI, Pag. 74 og 102, 69.

dateret Havreballegaard den 30. November 1579 afstod Kjellerup Gaard og Gods til Kong *Frederik den Anden*, og her nævnes ogsaa *Kjærby Mølle*¹⁾. Kongen overlod ved et andet Mageskifte Kjellerup til *Knud Mogensen Løvenbalk* af Thjele, og ved denne Lejlighed kunde man tænke sig, at Kjærby Mølle er bleven underlagt Kronens Ejendom, Mariager Kloster, hvortil den, som allerede omtalt i hvert Fald hørte 1664.

I Matriklen af 1688 anføres som Ejer af Kjærby Mølle den bekendte kongelige Generalpostmester *Poul Klingenberg* til Højriis paa Mors og Bustrup i Salling m. m., som ved Giftermaal var en af *Albrecht Berenz* Arvinger. Han døde 1690, og derefter maa Møllen atter være kommen til Klosteret, om den overhovedet, som Matriklen angiver, har været skilt derfra; thi i et Mandtal af 1691 ses det, at Kjærby Mølle da laa under Mariager Klosters Gods²⁾.

Ved Salget af Klosteret 1664 havde Kongen forbeholdt Kronen Ret til, naar den vilde, at købe det solgte tilbage, og denne Ret blev der siden gjort Brug af. Efter at Arvingernes Ejendomsfællesskab ophævedes 1680, ejedes Klosteret af *Frands Ludvig van der Wiele*, som var gift med *Berenz Datter, Anne*; men samme Aar døde han, og Enken overlod 1683 Godset til sin Svigersøn, den tyske Friherre, *Andreas Pouli von Liliencrone*, gift med hendes Datter, *Elisabeth van der Wiele*. Denne af Bønderne forhadte Godsejer døde imidlertid 1700, hvorefter Enken besad Mariager Kloster, indtil Kongen i Kraft af sin Indløsningsret atter overtog Godset den 1. Maj 1713; men allerede den 19. Juni 1720 solgtes det ved Auktion til et Interessentskab, som bestod af Fuldmægtig ved Aarhus Amtstue, *Michael Thebring*, og en anden Aarhusmand, Amtsforvalter *Peter Spøring*. Disse Gaardspekulanter kunde imidlertid ikke tilvejebringe Købesummen, 18,350 Rd., og afstod derfor Godset

1) „Kronens Skøder“ I, Pag. 222.

2) Rigsarkivet.

1721 til en Franskmand, Major *Jean Pierre de Beloch*; men da ejheller han kunde skaffe de nødvendige Penge, maatte Handelen gaa tilbage, hvorefter endelig Justitsraad *Severin Bentzen* den 7. November 1724 fik Skøde paa Godset¹⁾.

Ved disse Auktionshandler og Ejerforhold maa en Del af Bøndergodset være blevet bortsolgt, og under en senere Proces set det da ogsaa, at *Beloch* beskyldtes for at have forringet Godset paa forskellig Maade; men Forringelsen synes at være indledet før hans Tid.

Herremanden paa Thjele, den før sit vilde Levned og sin ejendommelige Sarkofag i Thjele Kirke bekendte Ritmester *Gert Diderik v. Levetzau* († 1737) var kommen i Besiddelse af noget af Mariager Klostersgods, deriblandt Kjørby Sogn med Undtagelse af Styggegaarden, som jo ikke tilhørte Klosteret. Snart efter var imidlertid Forpagteren paa Holbækgaard i Rugsø Herred, *Jens Mortensen Würf*, bleven Ejer af Kjørby Sogn; men ved et Landstings-skøde af 6. April 1723 solgte han sammen med andet Gods atter Sognet med Undtagelse af Møllen til Herremanden paa Kjellerup *Jens Andersen Brasck*²⁾. Desværre nævnes Købesummen ikke; *Würf* siger kun, at det solgte var ham tiltransporteret af Ritmester *Levetzau* til Thjele, der ejede det i Følge kgl. Skøde.

Kjørby Mølle kom altsaa ikke ind under Kjellerup, da *Jens Brasck* købte de øvrige Kjørbygaarde, maa-ske fordi den allerede da har været lovet til en anden. Familien *Brasck* maatte vente endnu i 65 Aar paa Møllens Erhvervelse. *Jens Mortensen Würf* skødede derimod den gamle Vandmølle til Sogndegnen i Ørsted, *Christen Jensen*, den 2. Desember 1723³⁾. Ejheller her nævner *Würf* nogen Pris, men oplyser kun, at han ejede Møllen i Følge kgl. Skøde af 22. April 1720. — Allerede den 16. Juni 1724 „sælger og skøder“ *Christen Jensen* til sin kære Broder,

1) Dahlerup: „Mariager Klosters og Bys Historie“, Pag. 55 ff.

2) Viborg Landstings Skøde- og Panteprotokol Nr. 37, Blad 482.

3) Viborg Landstings Skøde- og Panteprotokol Nr. 37, Blad 715.

Knud Jensen, boende i Hald, Halvdelen af Kjærby Mølle¹).

Fra disse to Brødre gaar Møllen nu ved Arv og Salg videre i Slægten: Degnens Søn, *Anders Christensen Hald*, Kapellan i Ørsted, sælger „den mig tilhørende og efter min salig Fader arvelig tilfaldne Halvdelen af Kjærby Mølle til hæderlig *Niels Knudsen*, Sognedegn i Borup“, ved Skøde af 11. Desember 1761²). Degnen, *Niels Knudsen* i Borup, var formodentlig en Søn af *Knud Jensen* i Hald, og altsaa Kapellanens Søskendebarn.

Boet efter Ørsteddegnen, *Christen Jensen*, registreredes den 29. August 1735. Enken hedder *Nille Marie Andersdatter*. De havde Børnene, *Anders Christensen Hald*, 22 Aar — ved denne Lejlighed kaldet — „*Studiosus*“; — og Datteren, *Else Christensdatter*, 18 Aar.

Omsider har dog Ørstedfamilien ønsket at afhænde Møllen, og By- og Herredsfoged i Mariager, *Nikolaj Nissen Just*, gør i denne Anledning vitterligt: „Aar 1787 den 1. Juli er efter Begæring af vedkommende Ejere af Kjærby Mølle, Selvejer *Jens Knudsen* i Bjergby og Degne-Enken i Hald, *Ane Christensdatter*, med Lauværge, hendes Søn, Skoleholder *Knud Jensen* af Borup, foretaget og holdt offentlig Auktion over bemeldte Vandmølle med dens Herlighed og Rettigheder“³).

Ved denne Auktion fik Godsejeren, *Rasmus Brasck* til Kjellerup Kjærby Mølle tilslaaet for 1,985 Rd. — Skødet er udstedt og gælder fra Mandagen den 16. Juni 1788. Efter Navnene at dømme synes Selvejer *Jens Knudsen* at være en Broder til Degnen *Niels Knudsen* i Borup, og *Knud Nielsen* er sagtens denne sidstes Søn.

I over 100 Aar forblev Kjærby Mølle nu under Kjellerup Gods; men vi vil vende tilbage i Tiden, for saa godt vi formaar at drage frem af Glemselen

¹) Viborg LandstingsSkøde- og Panteprotokol Nr. 37, Blad 715.

^{2,3}) Viborg Landstings Skøde- og Panteprotokol.

de Slægter, som har levet og virket inden for det gamle Hjems Bindingsværksmure og lyttet til Vandets fossende Fald over Møllehjulet. — Landgildematriklen, som indførtes 1664, nævner 1662 en Fæster i Kjærby Mølle ved Navn *Jens Nielsen Møller*. Ved Mariager Klosters Salg 1664 til *Berenz* Arvinger blev der i denne Anledning optaget en Jordebog over Godset, og der kaldes Fæsteren kun *Jens Nielsen*; men det er naturligvis den samme.

Det ældste bevarede Ekstraskattemandtal for Dronningborg m. fl. Amter er fra 1677; deri nævnes som Fæster *Anders Jensen* i Kjærby Mølle, og ligeledes 1678, da det anføres, at han var gift. Han nævnes fremdeles i Matriklen af 1688, og i et Mandtal af 1691 ses det, at *Anders Møller* endnu var i Live.

Skønt Kirkebøgerne ingen Oplysninger her kan give, fordi de for Kjærby Sogns Vedkommende endnu ikke var begyndt, kan der dog næppe være Tvivl om, at Møllefæsteren, *Anders Jensen*, var Søn af Forænderen, *Jens Nielsen Møller*. Hverken *Anders Jensens* eller Hustruens Død er indført i Kirkebogen, som begynder 1693, og derfor tør man vel slutte, at de allerede da var døde, ligesom Mølleren ogsaa 1694 hed *Søren Andersen*, uden Tvivl en Søn af *Anders Jensen*. Heller ikke *Søren Andersens* Hustru nævnes ved Navn, og da vi ingen Skifteforretninger har fundet fra Dødsfald i Møllen, før denne i Slutningen af 1780-erne kom ind under Kjellerup Gods, har vi i alt væsentlig kun Kirkebøgerne at holde os til.

Skifterne giver som oftest de allervigtigste Oplysninger om Slægtskabsforholdene, saa man ved at sammenholde disse med Kirkebøgerne har de bedste Muligheder for at finde ind i Familie- og Svogerskabets Forgøngelser; men desværre maa Ørstedfamiliens Fæstebreve og Skifteforretninger, altsaa i Tiden 1723 — 87, anses for tabte, da de ikke synes at være bevarede i Kjellerup Godsarkiv; det er i hvert Fald ikke lykkedes at finde dem. Om *Søren Møller* og Hustru har vi altsaa ikke andet at meddele, end hvad Kirke-

bogen oplyser om deres Børn: *Birgitte* blev døbt Dom. 4. Advent 1694; men allerede Dom. 1. Trin. 1696 „begravedes Møllerens *Birgitte*“. „Dom. 19. Trin. 1696 døbttes *Søren Møllers Anders*; men ogsaa han døde som Barn og begravedes næsten 8 Aar gl. Dom. 14. Trin. 1704. Det næste Barn, Sønnen *Jens*, døbttes Dom. 19. Trin. 1698; men da de atter fik døbt en *Jens* Dom. 1. Epifanie 1701, har maaske den ældre *Jens* været død forinden, skønt Kirkebogen intet ved derom. Dom. 4. Epifanie 1703 døbttes *Søren Møllers Birrette*, sagtens opkaldt efter den afdøde Søster, *Birgitte*. Om hende finder vi i Vielseslisten, at hun St. Hansdag trolovedes og Dom. 15. Trin. 1724 blev gift med *Jens Jensen* fra *Brandholt*. — Dom. 5. Trin. 1706 døbttes Møllerens *Anders*, men begravedes 6 Uger gammel Dom. 11. Trin. samme Aar. I Dødslisten finder vi, at Dom. 9. Trin. 1707 begravedes „*Søren Møllers Søn*, som blev født Dagen tilforn og døde straks“. Der maa dog ved denne Fødsel have været Tvillinger; thi samme Dag døbttes Møllerens *Anders*, som begravedes 2¹/₂ Aar gammel Kyndelmisse 1710. Endelig døbttes Kristi Himmelfart 1710 *Søren Møllers Anne*. Ud over disse meget tørre Oplysninger vides intet som helst om de 3 eller 4 Børn, som overlevede Barnealderen, saa de har vel fundet deres Livsbrød paa andre Egne.

Da Ørstedegnen, *Christen Jensen*, 1724 solgte Halvdelen af Møllen til sin Broder, *Knud Jensen* i Hald, var *Søren Andersen* endnu Møllefæster; men 1728 var der kommen nye Møllerfolk. I Kirkebogen findes intet, hverken om *Søren Andersens* eller hans Hustrus Død, saa de er enten forglemte eller, hvad der er mest rimeligt, flyttede bort, maaske hen til et af deres Børn.

Der vides intet sikkert om, hvem de nye Møllerfolk var, eller hvor de kom fra. Mølleren, *Peder Nielsen*, tør man vel med temmelig stor Vished anse for en fremmed; men hans Hustru, *Elisabeth Kirstine*, var dog vist *Søren Andersens* Datterdatter. En Opkaldelse kunde maaske henlede Tanken paa et be-

staaende Slægtskabsforhold mellem den gamle og den nye Møllerfamilie, idet Navnet *Birgitte* ogsaa benyttes af denne, skønt dette naturligvis kunde være en ren Tilfældighed. *Elisabeth Kirstines* Navn er ikke fundet i Kirkebogen; men det synes at fremgaa af hele Slægtsfølgen, at hun er identisk med Møllerenken af dette Navn, som nævnes i Viborg Landstings Skøde- og Panteprotokol 1761, da Kapellanen i Ørsted, *Anders Christensen Hald*, skøder Halvdelen af Møllen til Degnen, *Niels Knudsen* i Borup.

Dom. Rogate 1728 døbttes Mølleren *Marie*, som efter de sædvanlige Opkaldelsesregler snarest maa tænkes at være Navnet paa *Peder Nielsens* Moder. Efter Fadderlisten ved denne Lejlighed synes det at fremgaa, at *Elisabeth Kirstine* var fra Aarhus, idet Barnet blev baaret af hendes Moder og havde til Faddere hendes Broder og Søster, der alle tre uden Navns Nævnelser anføres at være fra denne By. De andre Faddere var *Christen Qvortrup* og hans Broder, af hvilke den første boede inde i Kjørby i Styggegaarden, den senere Kjørbygaard, gift 1718 med *Christen Stygges Datter, Anne*, — samt „*Johanne Jensdatter* og salig *Jeppes Datter*“, sagtens *Johanne Jensdatter Winther* af Havbæk, gift med *Jens Christensen* i Nøragergaarden, og en af *Jepe Michelsens* Døtre fra Brixgaarden.

Dom. Sexagesima 1730 døbttes Mølleren *Magdalene*, og som Faddere havde man den Gang *Knud Smed* af Kjørby Smedegaard og nogle andre Kjørbyfolk. Da Mølleren allerede havde faaet sin Moder opnævnet med *Marie*, var Møllerkonens Moder nærmest til at komme i Betragtning. Vi ledes derved til den sandsynlige Slutning, at den *Magdalene Sørensdatter*, som døde i Møllen, 78 Aar gammel, og begravedes Søndagen efter Midfaste 1749, var *Elisabeth Kirstines* Moder fra Aarhus, som altsaa nu bliver opnævnet, og det er derefter ogsaa forstaaeligt, at hun kan være kommen til Datteren paa Møllen i sin Alderdom.

Slutningernes Verden er imidlertid baade vid og vildsom, saa man kun med yderste Varsomhed tør vandre ad dens Veje; men gaar vi ud fra, at den gamle Møller, *Søren Andersen*, havde passeret Støvets Aar, da han forsvandt fra Møllen, er der intet til Hinder for, at *Magdalene Sørensdatter*, født omkring ved 1671, kan være hans Datter af et tidligere Ægteskab, hvorpaa jo ogsaa hendes Navn tyder. *Birgitte* er maaske netop en Opkaldelse efter denne hans første Hustru.

Vielseslisten oplyser 42 Aar efter den lille *Magdalenes* Fødsel, at den 6. November 1772 viedes i Kjærby Kirke *Jens Jepsen* fra Randers og „Kjærby Møllers Søster, *Magdalene Pedersdatter*“. Hun blev saaledes en gammel Pige, inden hun fandt Vej til Brudeskamlen.

Dom. 5. Trin. 1759 begravedes *Dorthe Cathrine* af Kjærby Mølle; men hendes Fødsel nævnes ikke i Kirkebogen, og hun var næppe heller Møllerens Datter, snarere en Tjenestepige eller en Slægting.

Dom. 21. Trin. 1732 døbttes Møllerens *Birgitte*, hvor vi altsaa mødes med et Navn fra den gamle Møllerfamilie. Langfredag 1735 døbttes „Mølleren, *Peder Nielsens, Niels*“. Det er øjensynligt Møllerens Fader, som bliver opkaldt; men han kom dog ikke til at bære Slægtsnavnet ret langt ind i Fremtiden, da han døde „20 Aar, 6 Maaneder og 3 Dage“ gammel og begravedes den 1. Oktober 1755. Saa kom der en *Anne*, døbt Dom. 1. Advent 1737, og dernæst den senere Møllefæster, *Erik Pedersen*, døbt Dom. 7. Trin. 1739. Da *Erik* er den anden Søn i Ægteskabet, tør man med stor Sandsynlighed antage, at han er opkaldt efter sin Morfader, saa Møllerkonen sagtens har heddet *Elisabeth Kirstine Eriksdatter*. Om Fadderne hedder det ved denne Lejlighed kun: „*Testes adskillige*“. Endelig døbttes Michelsdag 1741 *Peder Møllers Johanne*. Det maa være den „*Johanne*, Møllerens Datter af Kjærby“, som den 27. September 1770 blev gift med *Christen Truelsen* af Sem, men desuagtet begravedes paa Kjærby Kirkegaard

31 Aar gammel Dom. 10. Trin. 1773. Efter sin korte Ægteskabslykke har hun ønsket at hvile i Slægtens Begravelse paa Barndomshjemmets Kirkegaard.

Endnu nævnes en „*Kirsten Pedersdatter* af Kjørby Mølle“, som den 17. Juni 1781 blev gift med *Christen Espersen* af Hem, maaske en Decendent af Esper-slægten i Kjørby. Denne *Kirsten* nævnes imidlertid ikke i Kjørby Kirkebogs Daabsliste blandt Møllerens Børn; men Efternavnet passer, og hvis hun er Peder Nielsens Datter, maa hun være ældre end *Johanne*, men forglemt i Kirkebogen.

Peder Nielsen af Kjørby Mølle begravedes, 49 Aar gammel, den 27. Februar 1742, og *Elisabeth Kirstine* sad nu ene tilbage i Møllen med sine mange smaa Børn; men det varede ikke ret længe. Hun kunde naturligvis ikke, eller i hvert Fald vanskelig, alene holde Kværnen i Gang og havde næppe anden Udvej til at bevare Hjemmet end at gifte sig igen. Vi vil dog haabe, at ogsaa Hjerterne har faaet Lov at tale med, da Møllerenken Dom. 21. Trin. 1742, tre Fjerdingaar efter Mandens Død, giftede sig med *Christen Madsen*. Hun var den Gang 43 og han 49 Aar gl., altsaa netop samme Alder som hendes afdøde Mand; men iøvrigt skjuler de to Mølleres Oprindelse sig ganske i Taagen, fordi Skifteforretningerne mangler.

Saa ruller Tidens Hjul 10 Aar længere frem ad Livsvejen, og i Møllen var der kommen endnu 3 Børn, af hvilke dog det ældste, døbt Dom. 18. Trin 1744, begravedes 2 Uger gammelt Dom. 20. Trin. samme Aar. Dom. 16. Trin. 1745 døbttes *Christen Madsens Bodil*, og Dom. 19. Trin. 1747 fik de døbt en *Jens*; men 5 Aar senere maatte *Elisabeth Kirstine* gemme ogsaa denne Mand under Mulde ved Siden af Peder Nielsen. „*Christen Madsen*, Møller i Kjørby Mølle“, begravedes, 59 Aar gl., Dom. 13. Trin. 1752.

I de følgende Aar har Enken sikkert selv bestyret Møllen ved Hjælp af en Møllersvend og sine 2 Sønner, *Niels* og *Erik*, af hvilke dog den ældste, som ovenfor meddelt, døde 3 Aar senere. Hun beboede

endnu Møllen 1761, da *Erik Pedersen* var 22 Aar gl., og først 16 Aar efter døde hun, „78 Aar og 10 Dage gammel“, og begravedes den 26. Februar 1777. Hendes Navn nævnes ganske vist ejheller i Kirkebogen ved denne Lejlighed; men „Møllerenken af Kjærby Mølle“ kan næppe være andre end hende.

Erik Pedersen, som sagtens allerede før Moderens Død har faaet Møllen i Fæste, er glemt i Folkeerindringen lige saa fuldstændig som alle sine Fædre; ikke saa meget som en dunkel Anelse om hans Tilværelse er bleven tilbage. Af Kirkebogen ser man, at han kun blev 45 Aar gammel og sank barnløs i Graven den 10. Juni 1784. Han efterlod sig da en Enke ved Navn *Maren Eriksdatter*, som overlevede ham i godt en halv Snæs Aar og døde, 80 Aar gammel, en af de sidste Dage i September 1795. Det vil jo sige, at hun var født 1715 og saaledes var 24 Aar ældre end sin Mand.

Man gnider sig i Øjnene og vil ikke rigtig tro sine egne Sanser; men Kirkebogen er ikke til at komme uden om — der staar virkelig: „*Erik Møllers Enke, 80 Aar gammel*“, og mere har denne ikke at fortælle. I de gamle Kirkebøger findes som Regel kun det allernødvendigste om Familieforholdene til Vejledning for senere Slægter.

Da Kjærby Mølle imidlertid nu var kommen ind under Kjellerup Gods, blev der ved *Maren Eriksdatters* Død foretaget et Skifte af Godsejeren, *Rasmus Brask*, og skønt ejheller dette giver Oplysninger om den Afdødes Afstamning, vil vi dog anføre en Del af det for at se, hvorledes den gamle Møllerkone havde det paa sine sidste Dage:

„Anno 1795 den 29. September efter at det var tilkendegivet for Husbonden, *Rasmus Brask* til Kjellerup, at forrige Fæster af Kjærby Mølle, *Erik Pedersens Enke, Maren Eriksdatter*, i denne sidste Nat ved Døden var afgaaet, indfandt han sig med tvende Vitterlighedsvidner, *Jens Sørensen* af Jennum og *Peder Andersen* af Kjærby Mølle, for at registrere og vurdere

Slusen.

den sl. afdødes Efterladenskaber til Skifte og Deling mellem hendes Arvinger, som Vedkommende ikke vidste at angive; og da Beboeren af Møllen ej var hjemme eller hans Hustru, saa paaviste Pigen her i Huset den Seng, den sl. afdøde laa udi, som hun berettede var Møllerens, og fandtes derudi Klæder:

1 Bolsters Underdyne. — 1 Olmerdugs Overdyne. — 1 Olmerdugs og 1 Bolsters Pude. — 1 Par Blaargarns Lagener.

Og da Pigen, *Karen Christensdatter*, her i Huset ej vidste nogen Oplysning, om den sl. afdøde tilhørte mere, og hverken Mølleren eller hans Hustru var hjemme, saa beroede alting til 30-Dagen den 28. Oktober, og Pigen lovede at være ansvarlig til det registrerede.

Datum Kjærby Mølle, den 29. September 1795.

Rasmus Brask.

Vitterlighedsmænd, *Jens Sørensen, Peder Andersen*“.

„Anno 1795 den 28. Oktober som rette 30-Dagen efter sl. *Maren Eriksdatters* Afgang, Erik Pedersens Enke i Kjærby Mølle, indfandt sig Husbonden, *Rasmus Brask* fra Kjellerup med tvende Mænd, *Niels Schiøt* og *Niels Svendsen* i Kjærby, for at registrere og vurdere, hvad den sl. Kone sig har efterladt til Skifte og Deling mellem hendes Arvinger, hvilke Mølleren, *Peder Willadsen*, i Kjærby Mølle, erklærede ej at vide nogen Oplysning om. Thi blev beskikket Tilsyns-Værg, *Anders Laursen* af Dyrby, og blev da registreret som følger:

Først blev fremlagt og oplæst en Proklama i de Aalborg Aviser under 1. Oktober lydende saaledes: „1795 udi Kjærby Mølle, Randers Amt, Gjerlev Herred, er den 29. September sidst ved Døden afgaaet den forrige Fæster, Erik Pedersens Enke, *Maren Eriksdatter*, som der fik Ophold; og da tilstedeværende ej vidste at angive hendes Arvinger, bliver Dødsfaldet herved bekendtgjort, at de, saavel som alle andre, der kunde have nogen Prætention i Boen, vilde

melde dem 30-Dagen den 28. Oktober, og 6-Ugers-Dagen den 10. November, hver Dags Eftermiddag Kl. 2 slet i Stervboen i Kjørby Mølle, da Omstændighederne ej taaler nogen Vidtløftighed“. — Og dernæst blev paaraabt, om nogen af den sl. Kones Arvinger havde indfundet sig; men ingen møder.

Peder Willadsen fremviste dernæst:

I den indlukte Seng:

1 Olmerdugsdyne	2 Rd.	0 Mk.	0 Sk.
1 Bolster do., som erklæredes af Peder Willadsen at tilhøre ham . .	1	0	0
1 Olmerdugs Pude	0	1	8
1 Do.	0	0	8
2 Blaargarns Lagener	0	0	8

Den sl. Kones Klæder:

1 rød Ryes Skjørt	0	1	0
1 gml. sribet Skjørt	0	0	10
1 Katuns Skjørt	0	1	8
1 sort do.	0	1	8
1 rød bunden Trøje	0	0	8
1 Do. grøn	0	1	0
2 grønne Liv	0	1	0

Summa: 4 Rd. 3 Mk. 10 Sk.

Endvidere en grøn fyrrer malet Dragkiste, hvilken *Peder Willadsen* tilkendegav, at den sl. afdøde havde givet hans Kone, som var opkaldt efter hende.

Da *Peder Willadsen*, Hustru og Tilsynsværgeren ikke vidste videre at anmelde, saa blev anført Stervboens Besværing:

1. Husbonden fordrede Formue-Skatten fra 1789, som af Næring, medens hun endnu havde Møllen i Fæste, var ansat, men af Husbonden udlagt og af hende formedelst Fattigdom ej betalt. Denne Formueskat er . . . . . 1 Rd. 3 Mk.
2. *Peder Willadsen* fordrede for den sl. Kones Jordefærd efter indleveret Regning . . . 8 Rd. 7 Mk. 8 Sk.

3. *Peder Willadsen* fordrede til den afdøde Ekstra-Skat, fra hun afstod Møllen den 11. September 1789, og til September Maanedes Udgang — er 5 Aar, a 1 Rd. . . . . 5 Rd. 0 Mk. 0 Sk.
4. *Niels Laursen* i Vindbylund mødte og fordrede hende laante Penge . . . . . 8 Rd. 0 Mk. 0 Sk.

Summa: 23 Rd. 4 Mk. 8 Sk.

Da ingen videre meldte sig, saa blev Skiftet udsat efter Indkaldelsen til 10. November førstkommende.

Datum Kjærby Mølle, den 28. Oktober 1795.

Rasmus Brask.

Niels Skiøt.   Niels Svendsen.

Anno 1795 den 16. November mødte i Stervboet i Kjærby Mølle efter sl. Erik Pedersens Enke Skifteforvalteren, *Rasmus Brask* fra Kjellerup med tvende Mænd, *Christen Jensen* og *Niels Skiøt* af Kjærby. — Og da Skiftet efter senest Opsættelse skulde være foretaget den 10. November, men formedelst Forfald af Skifteforvalteren af det anbefalede udskrevne Rug kunde ikke møde, men havde ladet ved ovenmeldte tvende Vitterligheds mænd møde bemeldte 10. November til bestemt Tid her i Stervboen for at tilkiendegive Skifteforvalterens Forfald og tillige at bekiendtgjøre, om nogen mødte, at Skiftet til i Dag blev opsat og foretaget, hvilket forbemeldte tvende Mænd nu her i Forrætningen tilstod, og tillige at ingen havde meldt sig. Skifteforvalteren forespurte sig hos Mølleren, *Peder Villadsen* og Hustru, om de vidste videre at andmelde, Boen til Indtægt? Hvertil de svarede Nej! — *Peder Møller* indleverede eet originalt Skiftebrev efter sl. Erich Pedersen Møller, den afdødes Mand, begynt den 29. September 1787 og sluttet bemelte Dato, hvilket Skifte Rættten havde taget i Bevaring til videre Oplysning i Tiden. Endvidere indleverede *Peder Møller* en Paque Papiirer, hvilke blev her i Stervboen af Skifte Rættten efter-

seet, men befandte alleene bestaaende i gamle Fæstebreve, Quittinger, som alle bleve indpakkede og taget i Bevaring af Skifteforvalteren.

Derefter blev paaraabt, om nogen meldte sig som Arvinger; men ingen indfandt sig. Skifteforvalteren forespurte sig hos Mølleren, *Peder Villadsen*, om han var bevidst, at den sl. afdødes Efterladenskaber var bleven solgt, hvor mange Aar siden, af hvem, og om han kunde give nogen Oplysning, om Enken nu afdøde derfor i hendes levende Live havde bekommet nogen Rigtighed om Beholdning var, siden Skifteforvalteren finder blandt Papiirerne eet Cathalogue over hendes Efterladenskaber, dog uden Auctionspris eller Købers Navne? *Peder Villadsen* svarede, at det var ham bevidst, som en 10 a 11 Aar havde været her i Møllen, at nu afdødes Efterladenskaber var for 4 a 5 Aar siden bleven solgt af *Sn. Bach* til Demstrup, og var han ej vitterlig, at Enken, *Maren Eriksdatter*, havde faaet nogen Rigtighed derfor, hvad enten hun fik tilgode eller blev skyldig.

Niels Laursen fra Vindbylund mødte og erklærede, at han ingen Bevis havde for de fordrede 8 Rd.; men at han havde melt sin Fordring.

Skifteforvalteren saavel i Henseende *Peder Møllers* Erklæring herunder Skiftet som og *Niels Laursens* Declaration opsatte Skiftet indtil videre for imidlertid at blive underrättet om det her forand af *Peder Møller* besvarede. Thi er det idag passerede herved underskreven.

Datum Stervboet i Kjærby Mølle, den 16. November 1795.

Rasmus Brask. Peder Villadsen.

Som Tilsynsværge *Niels Svendsen.*

Som Vitterlighedsmænd, *Christen Jensen. Niels Skjøt.*

Det sidste Medlem af den gamle Møllerfamilie bares altsaa ud af Møllen som en yderst fattig Kvinde, der næsten ikke havde det, hvortil hun kunde hælde

sit Hoved. Skiftet synes at antyde, at Møllerfamiliens voldsomste og mest paagaende Kreditor, *Niels Bach* til Demstrup har gjort sig betalt i Enkens fattige Ejendele paa en ikke ganske hensynsfuld Maade uden at bekymre sig videre om hende eller give mindste Underretning om deres Mellemværendes Berigtigelse. Han har vel taget, hvad der var, og dermed ladet sig nøje. Mærkeligt nok vil den nye Møllefæster, *Peder Willadsen*, ingen Besked vide om, hvorledes det egentlig hænger sammen, skønt det er sket i hans Tid, og Godsejeren maa ud paa nye Undersøgelser, som vi ikke nærmere har eftersporet; men Arvinger kom der ingen af, om der ellers har været saadanne, fordi de sagtens har vidst, at Reden var tom. Skiftet kan altsaa ingen Oplysninger yde om *Maren Eriksdatters* Familieforhold, og ejheller ad andre Veje er det lykkedes at komme paa Sporet. Efternavnet, *Eriksdatter*, leder Tanken hen paa Erik Pedersens egen Mødreneslægt, som jo synes at være fra Aarhus. Den Omstændighed, at den unge Møllerkone skal arve hendes grønmalede Fyrretræsdragkiste og siges at være opkaldt efter hende, giver Formodning om, at hun var *Erik Pedersens* Halvbroderdatter, da hendes Fader, *Jens Christensen* af Dyrby, nok kunde være identisk med Mølleren, *Christen Madsens Jens*, født 1747. Underligt synes det dog alligevel, at hun saa intet kan eller vil fortælle om *Maren Eriksdatters* Slægt og mulige Arvinger. Den ældre Møllerfamilies Saga har ikke saa faa Dunkelheder, som det ikke er lykkedes at faa klaret; men den største Gaade er dog næsten dette særdeles besynderlige ulige Ægteskab.

Den nye Møllefæster, *Peder Christensen Willadsen*, eller som han almindeligvis kaldtes, *Peder Willadsen*, var født i Kelstrup, Oue Sogn, Hindsted Herred, altsaa i Himmerland lige over for Mariager, hvorom Kirkebogen meddeler, at „1761, 2. Søndag efter Paaske fik *Christen Willatzen* af Kelstrup en Søn *Peder* døbt“. Om hans Indtog i Møllen anfører Kjellerup Gods Fæsteprotokol under 11. September 1789, at „han var med

Pas forsynet fra *Jens Clausen Foss* til Overgaard af 14. April 1788“, og at han nu fæstede Kjørby Mølle, „som afgangne Erik Pedersens Enke, Maren Eriksdatter, hidtil har haft i Fæste, men godvilligen afstaar til Fæsteren“. Enken nyder hendes Livstid Husværelse for egen Person i Møllen samt fri og forsvarelig Kost ved Fæsterens Bord.

Peder Willadsen blev trolovet den 11. Maj og viet den 5. August 1791 til *Maren Jensdatter*, der som ovenfor omtalt var Datter af *Jens Christensen* og Hustru, *Dorthe Pedersdatter* af Dyrby, Gassum Sogn, og døbt Dom. 9. Trin. 1774, som var 31. Juli. — Han var allerede snart en ældre Karl, 30 Aar gl., medens hun endnu kun var et stort Barn paa 17 Aar, da de fejrede deres Bryllup, og dette stemmer ogsaa godt nok med en Udtalelse af hende, som er blevet erindret: „Jeg var Hyrdetøs og vogtede Køer i Dyrby Krat og Kæret, indtil jeg blev gift til Møllen“.

En anden Tradition fortæller, at da *Peder Willadsen* første Gang saa den lille *Maren* komme ind i Møllen, hvor hun dog vist fra Barnsben af ofte havde haft sin Gang, ytrede han, at hun skulde være hans Kone, og saaledes blev det altsaa ogsaa.

Det er naturligvis vanskeligt nu efter saa mange Aars Forløb at danne sig et troværdigt Billede af de unge Møllerfolk; men de ældre erindrer dog endnu, hvad deres Forældre fortalte om dem, og den Skilddring, der saaledes er naaet ned til vore Dage, har kun godt at sige om dem. *Peder Willadsen* var en dygtig Mand, der selv holdt et vaagent Øje baade med Mølleriet og Markens Drift og saaledes efterhaanden fik Fattigdommen i Kjørby Mølle ændret til ret gode Kaar, og dette i Forening med hans solide jævne Færd gav Anseelse blandt Byens Befolkning, saa man havde Tillid til ham. Han var velvillig og altid rede til efter Evne at række trængende en hjælpende Haand, fordi han af Sindelag var medfølende og blid. Endvidere siges der om ham, at han var en ædruelig Mand, der rimeligvis nok kunde tømme

et Bæger ved højtidelige Lejligheder, saaledes som Tidsaanden nu engang i de Tider var indstillet, men han drak aldrig til Overmaal og indtog saaledes ogsaa i denne Henseende en Særstilling i Sammenligning med de fleste samtidige.

Lige saa smukt et Billede tegner Traditionen af den unge Møllerkone. Trods sin Ungdom udviklede hun sig til en dygtig og ferm Husmoder, der forstod at skabe et godt og hyggeligt Hjem for Mand og Børn og holde sine Piger til Orden og Arbejdsomhed. Hun var snaksom og underholdende over for fremmede, ikke saa lidt nysgerrig, siger man, men i det hele sympatetisk og vellidt af alle.

Møllen blev saaledes, som den ogsaa helst skulde, et Sted, hvor man gerne vilde være, og som man saa op til som hævet i passende Grad over det almindelige. Dette er jo næsten en overvældende Ros og maaske mere straalende end Virkeligheden; men saa meget tør man i hvert Fald nok slutte deraf, at deres Færd har været saaledes, at man gerne har villet glemme deres Fejl.

Dette Ægteskabs første Barn, Datteren, *Karen Marie*, blev født engang først paa Aaret 1792; men hun begravedes 3 Uger gammel Midfaste Søndag, og før hun havde været fremstillet i Kirken. En anden *Karen Marie* fødtes den 27. Desember 1792; men ogsaa hende mistede de snart, idet hun døde den 25. Maj 1794. Det er sagtens Møllers Moder, som disse to Piger har været opkaldt efter. Den 23. April 1794 fødtes Peder Møllers *Jens*, altsaa opkaldt efter Morfaderen. Denne Jens blev senere, saavidt vides, Møller i Borup; der siges om ham, at han lignede Faderen og var paa sin Egn en meget anset Mand. Den 16. Juli 1796 fik Peder Willadsen og Maren Jensdatter atter en Søn, om hvem det hedder i Kirkebogen, at han døde „straks“. Det er dog en Fejltagelse; thi han døde 10 Dage gammel den 26. Juli og begravedes Dom. 10. Trin., var ogsaa bleven døbt og hed *Christen*. Den næste Søn, *Søren Christian*,

født den 15. September 1797, kender vi allerede fra Skildringen af Skouboegaarden¹⁾, hvor vi har fortalt om hans Kærlighedsforhold til *Dorthe Marie Pedersdatter* og den sørgelige Død, de begge valgte. Under Anneksgaarden²⁾ har vi ligeledes fortalt om Peder Willadsens fjerde Søn, *Niels Pedersen Møller*, født den 9. April 1799 og gift med den gamle Sognefoged, Niels Svendsens Datter, *Ane Cathrine*, den 4. August 1820.

Anne Elisabeth, født den 23. September 1807, blev den 17. Juni 1825 gift med *Christen Mortensen Ulstrup* af Sabro. De var velhavende Folk og ejede en Gaard i Nærheden af Hornbæk. En Søn af dem, *Marius Ulstrup*, var Dyrlæge i Randers. — *Christen*, født den 18. Juni 1809, døde 10 Aar gammel den 20. Maj 1819. *Peder Christian*, født den 11. September 1811, blev kun 15 Aar gammel og døde den 25. Juni 1826. Endelig fødtes som den yngste af Flokken, *Karen Marie*, den 10. April 1814; men om hende vil vi senere fortælle.

Den gamle Møller, som han nu efterhaanden kaldtes, *Peder Christensen Willadsen*, blev 63 Aar gammel; han døde den 4. og begravedes den 11. Februar 1825.

Vistnok Aaret efter om Vinteren nedbrændte Møllen til Grunden ved Vaadeild, som opstod derved, at Møllen om Natten var kommen i Gang, og en Kværn løb varm. En af Niels Møllers Børn fra Anneksgaarden, en lille 4 Aars Dreng ved Navn *Anders*, var netop ved denne Lejlighed nede hos Farmoderen og sov den søde Søvn, saa han ikke mærkede noget til, at Sengeklæderne, han laa gemt under, blev favnet af et Par stærke Arme og baaret uden for Ildens Omraade paa Engen. Ejheller Redningsmanden mærkede noget til Barnet, hvorfor der snart opstod et Rædselsskrig over det sovende Barn, som man troede indebrændt. Des større blev Glæden naturligvis, da man omsider fandt

1) Aarbogen 1926, Pag. 115.

2) Aarbogen 1923, Pag. 21.

Drengen fremdeles sovende under den bløde Dyne. Saaledes fortæller i hvert Fald Traditionen, som sikkert har sin omtrentlige Rigtighed, skønt Begivenheden minder om Eventyret om Tyvene, der stjal en Seng og samtidig en Skrædder, som sov i den. Møllen blev opbygget igen hurtigst muligt, og endnu staar det gamle Stuehus og et Par Ladebygninger, medens en ny Staldlænge og et moderne Møleværk er opført i de allerseneste Aar.

Maren Jensdatter, som jo var en 12—13 Aar yngre end sin Mand, overlevede ham i en Snes Aar; hun døde 72 Aar gammel den 8. og begravedes den 16. Marts 1846 ved Siden af sin Ægtefælle paa Kjærby Kirkegaard.

Allerede før den gamle Møllers Død havde han som Medhjælper faaet en Slægtning i Gaarden ved Navn *Christen Christensen Willadsen*, vistnok en Søstersøn. *Christen Willadsen* var fra Hjerritsdal Mølle, Valsgaard Sogn, og Søn af Mølleren *Christen Nielsen* og Hustru *Karen Christensdatter*, der som Enke døde 80 Aar gammel hos Svigersønnen, Gaardmand *Jens Skjødt* i Kjærby den 29. April 1830.

Christen Willadsen synes dog ikke at være født i Hjerritsdal, saa Familien maa før have boet et andet Sted.

Maren Jensdatter var 51 Aar, da hun blev Enke, de voksne Børn havde stiftet egne Hjem, og den 15-aarige *Peder Christensen* døde, som ovenfor anført, Aaret efter Faderen. Hun var da heldig med at have en saa solid Bestyrer som *Christen Willadsen* og har sagtens ikke haft noget imod, om Forholdene kunde forme sig saaledes, at han blev der for bestandig. Hun havde jo Datteren, *Karen Marie*, som ved Faderens Død 1825 var 11 Aar; men da *Christen Willadsen* var 26 Aar ældre, skulde man næppe have troet, at der kunde blive et Par af dem. Det skete dog alligevel. *Christen Willadsen* tjente i 7 Aar for sin Rachel, og den 28. Desember 1832 holdt de Bryllup, han 44 og hun 18 Aar gammel. Ved denne Lejlig-

hed hedder han i Kirkebogen *Christen Willadsen Rissøe*, uden at det dog vides, hvor han har dette Navn fra. Den store Forskel i Alder og Udvikling har vel stillet Vanskeligheder for dem begge, som der skulde baade Kærlighed og Agtelse til at overvinde. „Lige Børn leger bedst“, siger det gamle Ord, og efterhaanden, som han gled ind under Støvets Aar, var hun endnu en forholdsvis ung Kone; men Ægteskabets synes desuagtet at have været harmonisk og godt, fordi *Christen Willadsen* virkelig elskede sin Barnehustru og forstod, at hendes Ungdomsblod ikke kunde flyde saa adstadigt som hans.

Christen Willadsen var ikke mindre dygtig og driftig end Svigerfaderen, hvorfor ogsaa de gode Kaar i Møllen Aar for Aar øgedes. Han var en nøjeseende og vindskibelig Mand, men redelig i al sin Færd, saa den Agtelse og Tillid, hans Formand havde erhvervet, ganske naturligt fortsattes under ham. Man havde Respekt for hans faste Karakter og bestemte Optræden, der ofte gjorde ham til Føreren for de andre Bymænd. Han havde i det hele ikke saa lidt tilfælles med sin jævnaldrende og gode Ven, *Jens Knudsen* i Smedegaarden. De to havde tilsammen slidt Kongens Klæder i København, og deres Venskab varede Livet ud. Da *Jens Knudsen* engang var alvorlig syg, besøgte *Christen Willadsen* ham ofte, satte sig ved hans Seng og søgte ved Læsning og Tale at lede Vennens Tanker ind paa Guds Veje — et kønt Træk, der vidner om hans Forhold til de evige Værdier.

Karen Marie havde et let og legende Sind, og langt op i Aarene bevarede hun sin Ungdommelighed. Hun vilde saa gerne danse, naar Lejligheden tilbød sig, og kunde derfor nyde et Gildesfærd bedre end Manden, der som oftest sad og saa til, medens hun vuggede sig i Valsen. Ligesom Svigerfaderen var *Christen Willadsen* maadeholden ved Drik og Spil og vilde hellere se paa sin unge smukke Kones Glæde end klinke ved de fyldte Bægere. Ligesom Moderen

var *Karen Marie* en anset og dygtig Kone i sit Hus, der som *hun* formaaede at gøre Møllen til et hyggeligt Hjem, hvor man altid befandt sig vel. Især beundrede man hendes blankpolerede skinnende Kobbertøj, af hvilket hun efterhaanden samlede sig en hel Del derved, at en Kedelfører paa sine Handelture ofte havde Ophold i Møllen. Derimod deltes denne Beundring ikke af Pigerne, naar de skulde i Færd med at polere Samlingen. Men det blanke Kobbertøj og de pæne rene Stuer var *Karen Maries* Stolthed, hvorfor ogsaa Pigerne hos hende blev vænnet til mere Orden end mange andre Steder.

Karen Marie var altid omhyggelig med sin Klæde- dragt og Person, og dette bidrog yderligere i Forbindelse med hendes glade Sind til, at hun havde bevaret en stor Del af sit Ungdomsudseende, da *Christen Willadsen* var blevet en gammel Mand.

Saaledes omtrent tegner sig det Billede, man faar af *Karen Marie*, naar man lytter til de gamles Erindringer om hende, medens Fortælleren søger at dække hendes smaa menneskelige Skrøbeligheder med Velvillighedens Slør.

Det er naturligvis ikke at undres over, at et saa gammelt Menneskebo som Kjerby Mølle har sin Spøgelseshistorie. Der fortælles blandt andet om fire sorte Hunde, som ved Nattetid kommer op fra Underverdenen gennem Storstuens Gulv bærende i Lænker en Ligkiste og atter forsvinder ad samme Vej, naar Lyset tændes. Der hviskes i denne Forbindelse om en Møllersvend; som engang endte sine Dage i Møllendammen; men ingen ved dog nogen Besked derom, og det gør Kirkebogen heller ikke, saa man gør rettest i at stille sig tvivlende. Derimod siges for ganske vist, at *Christen Willadsen* engang i 1838 formaaede sin gode Ven, Digteren, *St. St. Blicher*, der ofte hvilede ud i Møllen, naar han gik paa Jagt i Dyrby Krat, til at mane Spøgeriet ned. — Iøvrigt henvises til Aarbogen af 1908, Pag. 105, hvor Hr. Sagfører *Busch Steenberg*, Hobro, har fortalt

interessant og indgaaende om Spøgeriet i Kjærby Mølle.

Christen Willadsen havde før sit Ægteskab med *Karen Marie* en Datter, om hvis Moder intet vides. Hun hed *Karen Christensdatter* og blev opdraget i Møllen sammen med sine Halvsøskende, indtil hun 25 Aar gammel blev gift 1847 den 27. Marts med Enkemand for anden Gang, Gaardmand og Sognefoged *Peder Nielsen* af Assens, som da var 41 Aar gammel. — I *Christen Willadsens* og *Karen Mariæ* Ægteskab fødtes 7 Børn, af hvilke de tre døde som smaa. — *Mariane*, født den 9. Oktober 1833, døde den 18. November 1835, og *Karen Marie*, født den 12. April 1835, døde den 19. Oktober 1837. Saa kom *Christen Willadsen* den yngre, som blev Faderens Eftermand, om hvem vi senere vil fortælle. Han fødtes den 13. Juni 1837. *Karen Marie*, opkaldt efter sin afdøde Søster og født den 7. September 1839, blev den 29. Februar 1864 gift med *Henrik Nicolaj Bertram Hansen* af Bistrup, Houlberg Sogn, som da var 34 Aar gammel. Han var Gartner i Randers, men døde efter faa Aars barnløst Ægteskab. Hun havde derefter en Tid noget at gøre inden for Afholdsbevægelsen og kom saa omsider til Enslev som privat Pogeskolelærerinde. Efter nogle Aars Forløb blev hun der gift med Enkemand, Boelsmand og Væver *Rasmus Hansen*, og blev Moder til nogle Stifbørn. — *Mariane*, ligeledes opkaldt efter en afdød Søster og født den 13. Marts 1845, blev den 23. September 1868 gift med *Frederik Peter Mogensen Knudstrup*, som var 23 Aar gammel. De blev Købmandsfolk i Dalbyneder, senere i Gjerlev og endelig i Randers, hvor de havde en mindre Handel med Frugt, Æg og flere Smaating. — *Peder Christian*, der blev født d. 24. Januar 1843, døde Aaret efter den 23. Januar.

Saa svandt 16 Aar hen, og man tænkte, at det for denne Gang var forbi med Vuggesangen i Kjærby Mølle; men den 21. Marts 1859 kom der en lille Pige, som hjemmedøbtes med Navnet, *Ane Elisabeth*, den

8. April og fremstilledes den 24. Juli. Dette Christen Willadsens Alderdomsbarn fik han dog ikke Lov til at leve sammen med ret længe; thi allerede samme Efteraar den 13. September døde han 71½ Aar gl. Den 21. September begravedes han paa Kjærby Kirkegaard; men endnu lever i Sognet Mindet om en dygtig og agtværdig Mand, fremragende i sin Energi, som han var en Kæmpekarl af Skikkelse.

„Ja, nu lukker jeg mine Øjne; men hvordan vil det gaa“, sagde han med Vemod i Stemmen til Vennen, *Jens Knudsen*, som faa Dage før hans Død sad ved Sygesengen. „Aah, din Søn er skam klog nok“, trøstede Jens Knudsen. „Du snakker om noget, du ikke kender til“, sukkede den døende. Det var, som saa han inde i Fremtiden noget, der ængstede ham.

Ved *Christen Willadsens* Død var Sønnen af samme Navn, som denne Samtale hentydede til, 22 Aar gl. Han var jo opvokset i et anset og lunt Hjem og havde arvet Forældrenes Velvillighed og noget af den Anseelse, som to Slægtled havde erhvervet. Maaske ejede han et Skær af Moderens lyse Sind; men Faderens faste Karakter, hans sejge Udholdenhed, Arbejdssomhed og vindskibelige Fremsyn savnede han, og den gamle Møllers Anelse synes at have gaaet i den Retning.

Omkring ved 1862 blev den unge *Christen Willadsen* gift med *Ane Margrethe Rasmussen* fra Hastrup i Spentrup Sogn, født 1839, og ved denne Tid har han vel faaet Fæstebrev paa Møllen. *Karen Marie* og hendes lille Pige flyttede saa ind i en Aftægtslejlighed, hvorfra hun sagtens mangen Stund har iagttaget med Ængstelse, hvad Fremtiden syntes at bære i sit Skød.

Ane Margrethe fødte 6 Børn med saa korte Mellemrum, at hun aldrig var rigtig rask, og det yngste Barns Fødsel tog hendes sidste Kræfter, saa hun nogle Uger senere, den 22. Marts 1869, lukkede sine Øjne, kun 30 Aar gl. Den 30. Marts begravedes hun paa Kjærby Kirkegaard. Hun skildres som en lille

god og rar Kvinde, der trofast og stille stred ved sin Mands Side, saa længe hun evnede.

Deres første Barn, Sønnen *Christen*, født den 12. April 1863, blev gift i København og døde der. — *Rasmus Christian* blev født den 27. August 1864, men døde den 17. August 1866. — *Karen Marie*, født den 7. September 1865, drog senere til Amerika, hvor hun blev gift og derefter forblev. — *Rasmus*, opkaldt efter Broderen af samme Navn, blev født den 5. Februar 1867 og døde af Tæring, 23 Aar gammel, den 20. Februar 1890. — *Cecilie Marie Dorthæa*, født den 6. Februar 1868, blev kun 20 Aar gammel; ogsaa hun fik Tæring og døde den 16. Juli 1888. — Den lille *Peder*, som blev født den 7. Februar 1869 og kostede Moderen Livet, døde 13 Aar gammel den 29. Desember 1882. Der var saaledes kun liden Livskraft i *Christen Willadsens* Børn.

Efter *Ane Margrethes Død* overtog *Christen Willadsens* Moder, *Karen Marie*, atter Husets Styrelse. Om den lille *Ane Elisabeths* senere Skæbne kan her tilføjes, at hun blev gift med en agtværdig Mand i Kjørby, Smed og Sognefoged *Anders Christian Nielsen*.

Endnu en halv Snes Aar svandt hen, saa kom der en ny Møllerfamilie. *Christen Willadsen* forlod sit Barndomshjem, som Familien da havde beboet i næsten 100 Aar, hvorefter Godsejeren overlod ham i Fæste Kjørby gamle Smedehus, som ved „*Smed-Laurvs*“ Død og Enkens Fraflytning var blevet fæsteledigt.

Her levede han Resten af sine Dage, først sammen med Moderen, der fik Aftægt fra Møllen, og senere alene, da ogsaa Børnene var borte.

Christen Willadsen sled saa Tiden, som det kunde falde sig; undertiden hjalp han maaske lidt til omkring i Gaardene eller Omegnens Møller, ligesom han ogsaa paa den til Huset hørende Jordlod kunde have en Ko og nogle Faar. Saalænge Moderen levede og kunde holde sammen paa Hjemmet, saa det naturligvis bedst ud for ham; men allerede efter faa Aars Forløb blev hun svagelig og maatte ty til Datteren

i Enslev for at blive plejet, og der døde hun, 74 Aar gammel, den 4. Desember 1888; den 13. December begravedes hun paa Kjærby Kirkegaard.

Christen Willadsen listede saa alene omkring i Huset endnu i 9 Aar under Omstændigheder, der maatte synes triste nok for en Mand, der som han havde kendt gladere Dage; men Folk var gode ved ham og

Kjærby Mølle.

glemte ham ikke i hans ensomme Alderdom. Da han blev syg og ikke længere kunde være alene, kom ogsaa han til Søsteren i Enslev; men han kunde slet ikke undvære sin Barndomsby og længtes saa inderligt efter at komme hjem til Kjærby igen. Det kom han da ogsaa en Maanedstid senere, men som Lig. Den 1. Desember 1897 døde han, 60 Aar gammel, og begravedes den efterfølgende 8. Desember i Fædrenes Gravsted. Som en sidste Mindelse om svundne Dage anfører Kirkebogen ved denne Lejlighed: Forhenværende Mølleforpagter i Kjærby Mølle.

Den næste Mølleforpagter i Kjærby Mølle, *Peder*

Nielsen Schjødt, var født i Aalstrup, Falling Sogn, Hads Herred, den 1. Juni 1824. Han var altsaa allerede en ældre Mand, da han kom her til Sognet. Hustruen, *Sofie Marie Christiane Voss*, var født i Mecklenborg den 26. Maj 1825 og havde før sit Ægteskab været Hollænderijomfru. De boede en Tid i Bunke-dals Mølle, Gimming Sogn, hvor deres eneste Barn, Sønnen *Niels Heinrich Schjødt*, fødtes den 29. September 1857. Senere fik de Oust Mølle i Borup Sogn, hvorefter de altsaa forpagtede Kjørby Mølle.

Efter de ældres Formening var de ved Ankomsten hertil ret velstillede Folk, og da den gamle *Schjødt* var en dygtig og fremsynet Mand, blev Mølleriet betydelig forbedret i hans Tid.

Møllermadammen, som *Sofie Schjødt* altid blev kaldt, tilegnede sig aldrig til Fuldkommenhed det danske Sprog eller Egnens Udtryksmaade. Enkelte Ords Udtale og Stemmeklangen i det hele røbede hendes fremmede Herkomst; hun var en baade dygtig, fornuftig og sparsommelig Kvinde i passende Forhold til deres Stilling og økonomiske Vilkaar.

De kom jo fra den nærmeste Omegn af Randers, hvor man var mere fristet til at iagttage Modernes Luner end i en yderst gammeldags Landsby som Kjørby, og det kunde derfor synes, at de nye Møllerfolk førte sig lidt over den almindelige Bondestand i Tale og Væremaade; men ligesom *Willadsenfamilien* var de vellidte, og man hører dem altid omtalt med stor Agtelse og Venlighed, ligesom de ogsaa søgte at slutte sig til Befolkningen ved at deltage i Sognets Gildesfærd og lignende Sammenkomster.

Den 8. Februar 1884 viedes i Kjørby Kirke Møllersønnen, *Niels Heinrich Schjødt*, og *Maren Jensen* fra Sem Sogn, henholdsvis 26 og 25 Aar gamle, og disse to unge Ægtefolk overtog Forpagtningen af Kjørby Mølle efter Faderens Død.

En stor Børneflokk fyldte efterhaanden den gamle Møllegaard med Leg og glade Sange, og kravlede op paa Bedsteforældrenes Skød, og intet formaar som

Barnesmilet at klare op i Livets Graavejr og kaste Sollys ind i Menneskehjerter.

Peder Nielsen Schjødt døde, 68 Aar gl., den 26. Juni og blev begravet paa Kjærby Kirkegaard den 1. Juli 1892. Enken overlevede ham i godt en halv Snes Aar; hun døde, 79 Aar gl., den 11. Juli 1904; den 16. Juli stedtes hun til Hvile ved sin Husbonds Side.

Omkring ved 1904 købtes Kjærby Mølle fra Kjellerup af fire Kjærbygaardmænd for ca. 20,000 Kr., og 3 Aar senere forlod *Schjødt* og *Maren* deres gamle Hjem og købte et Stykke Jord ved Møllevejen, hvor de byggede en lille Gaard, som de dog snart efter solgte og flyttede over til Kjærbybro; der tilbragte de deres sidste Dage. Da den nye Møller, *Søren Johnsen Skifter*, opgav Forpagtningen 1913, købtes Møllen for ca. 24,000 Kr. af den nuværende Ejer, *Christian Krogh*.

Jeg har søgt at riste en Rune om den gamle Vandmølle og dens skiftende Beboere gennem de svundne Sekler, siden jeg første Gang har fundet den nævnet; men som alt bemærket er Traadene for den ældre Tids Vedkommende saare spinkle, saa min Skildring hist og her kan synes taaget og udvisket. — Minder om henfarne Slægters Liv og Færden har jeg gerne villet redde for at synke til Bunds i Glemselens Hav — og dermed faar jeg slutte Kjærby Møllens Saga.

Saga vi tegner med nænsom Haand,
ristende eders Runer,
søgende Sandhed i Ledebaand
med, hvad vi aner om Folkeand,
Lykkens skiftende Luner.

Hjalleke — Hellede.

Nogle Bemærkninger i Anledning af
Aa. Sørensens Afhandling: „Helligkilder“
i Aarbogen for 1933.

Af J. Estrup.

I vor Aarbog for 1933 findes en Afhandling af Aage Sørensen: „Helligkilder“, og i den omtaler Forfatteren bl. a. (Side 89): „en Mose og en Skraaning ned mod samme henholdsvis kaldet „Hellede Mosen“ og „Hellede Bakken“ i Hvilsager-Fredskov, og han meddeler videre, idet han anfører mig som sin Hjemmelsmand, at Navnet er kendt ogsaa i skreven Form, da jeg havde fundet det i indtil 200 Aar gamle Papirer som Hjalleke“.

Forfatteren slutter sin Omtale af disse Lokalteter, efter at han har nævnet, at Væld findes ikke i Nærheden og at Overlevering om Hellighed heller ikke knytter sig til Stedet, med den stilfærdige Bemærkning: „Mon ikke alligevel en Helligkilde skjuler sig i det sære Hylster: Hjalleke?“.

I „Jyllandsposten“ for 1. Januar 1934 omtaler „C. K.“, Bladets sædvanlige Anmelder af historiske Bøger, Afhandlinger og lignende, under Anmeldelse af Aarbogen, Aage Sørensens Artikel og hefter sig her sær-

lig ved hans Omtale af Hellede Mosen: at den i gamle Papirer er skrevet „Hjalleke“ med følgende Tilføjelse: „Der er imidlertid mest Grund til at tro, at denne Skrivemaade hidrører fra en Fejl, eventuelt Fejllæsning; thi“ — fortsætter han — „Hellede Mose, Hellede Sø, Hellede Kjær, Hellevad og lign. er Navne, der endnu kendes — i stort Antal — andre Steder, og dette Helle-Helledet (nyere Form Helledig) har næppe noget med hellig at gøre, men med at „gaa i Hel“ d. v. s. gaa i Bløde (jvf. at sætte Kreaturer „i Hel“, d. v. s. binde en Klods om Benet paa dem eller et Reb fra det ene Forben til Hovedet o. s. v.) og dette Hel' er jo det samme, vi træffer i Ordet Helvede: Hel-vid, lig Straffested. Hellede betyder utvivlsomt et sumpet Sted i Terrænet“.

For at retfærdiggøre mig baade over for Aarbogens Læsere og — særlig — over for Forfatteren, der i god Tro har taget min Meddelelse om Skrivemaaden „Hjalleke“ og loyalt anført mig som Kilde dertil, har jeg udbedt mig Plads i nærværende Aarbog til et Par Bemærkninger.

I. I Sønder-Hald-Herreds Justitsprotokol for 1717 (Fol. 49 ff.) er der indført et Syn taget 12. og 13. Juli over Træer, der ulovlig er afhugne ustemplede og borttagne af Skaføgaards Skove, og her nævnes i Hvilsager-Skov: „Ved Halches Moesse en grøn Eeg afsavit, siger“ (nemlig Skovfogeden) „at Søren Michelsøn udi Hvilsager efter andres Beretning den at skal have tagen“. Ved Synsfremlæggelsen 21. Juli inden Thinget (Fol. 47 ff.) siger Søren Mikkelsen, at han ikke havde faaet „den Eeg i Halckes Moeße“, det øvrige, som Synet formelder „kan han ej nægte“.

II. 1814 ²/₁₀ frasiger Gaardmændene i Hvilsager

sig skriftligt Ret til Græsning i Hvilsager-Fredskov imod, bl. a., „endnu i 2 Aar at grave Skovtørv i den saakaldede Hialleke Mose“.

Sønder-Hald-Herreds Justitsprotokol beroer i Landsarkivet i Viborg og dér kan Liebhavere, altsaa ogsaa Anmelderen, kontrolere min Læsnings Rigtighed eller Urigtighed.

Dokumentet af 1814 ^{2/10} beroer i Skafø-Arkiv. — „Hialleke“ er heri skrevet med latinske Bogstaver og saa tydeligt, at selv et nymodens oplært Skolebarn ikke vil kunne læse det forkert; men ogsaa det kan — om fornødent — fremlægges for Tvivlere.

Men er man kommet derhen, at vor Hellede-Mose engang har været kaldet Halkes- eller Hjalleke-Mose, maa man tænke paa, hvordan det Navn er blevet til Hellede-Mose.

Mit Svar er: ved at Græskreaturer har lavet et Vad i Mosen, (Vad er baade lig Vadested og et optraadt Uføre, et „Vaaj“), og sætter man Vad efter Halkes eller Halke, altsaa Halkesvad, skal der ikke lang Tid til, at det afslides til Hellede. At Landsbyen Halkevad paa Sælland (V. Flakkebjerg Herred, Skørpinge Sogn) har kunnet bevare sig uafsløffet, beroer sikkert paa, at Byens Navn idelig er gentaget skrevet og ikke, som det her omhandlede Navn, hovedsagelig har skullet bevare sig gennem det talte Ord.

Og saa kommer Spørgsmaalet: hvad betyder Hal(le)ke? ja! hvorfor ikke give et Nik til Aage Sørensens Antydning af, at Navnet kunde have at gøre med Hellekild, Hellekjal el. lign.; det er her „ke“, der er det afgørende som „ker“ i de bornholmske Kirkesognavne: Olsker, Ibsker o. s. v., og — sært

nok — i det Sogn, hvor det sællandske Halkevad ligger, er der en bekendt Kilde „Kaaldekilde“.

Men hvad betyder iøvrigt Stednavnet: Halk, der ogsaa bæres af et Sogn i Sønderjylland med dets Halkhoved paa den sønderjydske Lillebæltskyst?

Lokalhistorikere fra det forrige Aarhundredes Midte satte Navne med Holk, Olk, Ulk i Forbindelse med det oldislandske *hólkr*, et udhulet Træ (til Trug, Baad el. lign.), og — atter et ejendommeligt Træf — en af disse for 90 Aar siden historisk behandlede Lokalteter med Ulk i Navnet (det var paa Sælland) ligger lige op ad en tit beskreven „Helligkilde“.

Eller skal man tage Halk som Afkortning for det almindelig forekommende: Halkær, Kæret under eller ved Hallen (Bakkeskrænten), eller for: Kilden under eller paa Hallen?

Ja! man kan gisne et, gisne et andet, her som saa mange Steder, hvor man bliver sat over for Stednavne.

Stednavnsforskningen er saa ung, at den endnu er i Barneaarene, om den nogensinde kommer over Konfirmationsalderen er vel tvivlsomt.

Men et maa jeg tage Afstand fra, naar man kan gaa ud fra, at vort Hellede engang har heddet Hjal-leke eller Halke, og det er, at det skulde være direkte afledet af Anmelderens „Hel“, selv om Hel i saa Fald maa tænkes suppleret med t. Eks. ovennævnte „Vad“, med „Dige“ (lig Grøft) el. lign. for at kunne blive til Hellede, og selv om man lader sig overtale til at mene, at Anmelderen har Ret i at hævde, at Hel oftest betyder Bløde.

I denne Forbindelse vil jeg bemærke, at jeg hidtil naivt har antaget, at Udtrykket: at helle et Kreatur

(at sætte det i Hel, som Anmelderen ogsaa udtrykker det, har jeg aldrig hørt) betyder: at hilde det, d. v. s. hilde lig indvikle, snøre, altsaa snøre Benene sammen paa Dyret, saaledes som denne utiltalende Fremgangsmaade udtales paa Højdansk, samt at jeg har ment, at „Helvede“ maatte udlægges som Straffen i Dødsriget (Hel), at Hel her betød en Fordybning, en Hule, et Hul, samt at dette var en Overføring, en Oversættelse til de evropæiske Sprog af gl. Testamentes hebraiske Ord for Dødsriget „*sheol*“ (se t. Eks. Salme VI, 6), der betyder et Dyb, en Sænkning -- om tør eller vaad, det oplyser Glosen intet om.

Men medgiver jeg nu Anmelderen, at nogle Helleder kan staa i Forbindelse med Hel i hans Forstaaelse, lig Bløde, maa jeg dog fastholde, at jeg gennem mangeaarig Syslen med Ordene: Hald, Hal, Halle, Haale, Hæld, baade i jydsk og i sællandsk Topografi, tør sige, at disse Ord, der bruges om en Skraaning, en Skrænt (Bakkehæld), tit skovbevokset, betegner netop det modsatte af fladt, sidt Land, samt at det hyppigst er Bakkeskrænten, den dominerende, der har givet en nedenfor eller nær liggende Bløde Navn — og ikke omvendt, endvidere: at man tit træffer det Navn for en Lokalitet, der ikke er i saa nært og intimt Naboskab til bløde, side Terræner, at det kan tænkes, at det er disse, der har dikteret Bakkeskraaningens Navn.

Hellebjerget, den vel kendte, stærke Bakkeskraaning ved Gl. Estrup, t. Eks.

Til Slut vil jeg fuldt ud give Anmelderen Ret, naar han synes at mene, at Forbindelsen mellem Helle og Hellig er mere sjælden end almindelig an-

taget, og naar t. Eks. ovennævnte Hellebjerg endnu for 30 Aar siden hyppigere nævntes Helligbjerg end Hellebjerg, saa er det, efter min Mening, et Eksempel paa, hvad en sén, romantisk Tids overtænkte Stednavnstydning har kunnet udrette i et forholdsvis kort Tidsspand.

Skaføgård, Juli 1934.

J. Estrup.

KALØ

Af Kaptain Axel Pontoppidan.

USINDER af Jyder samledes i Sommer til Fest paa Kalø med det Formaal at sikre og bevare Ruinerne af Kalø Slot, der, som de henligger i Øjeblikket, er truet af fuldstændig Undergang.

Netop i en Tid som denne, hvor der ofte med haard Haand gaas frem mod vore gamle Fortidsminder, saaledes nu sidst paa Koldinghus, hvor al Romantik og Idyl er paa Vej til at forsvinde, er det glædeligt at se den Interesse, der nu vises Kalø, der er en af Danmarks smukkeste og mest minderige Slotsruiner.

Norden for Aarhus strækker Kalø Vig sig flere Mil op i Landet, og her inderst inde ligger den lille Ø med sin Borgbanke, 66 Fod over Havfladen, hvorpaa de gamle Murrester og den svære, firkantede Murstenskolos staar, den vejrbidte, men nu desværre skrøbelige Ruin af den stolte, sagnomvundne Borg, der gennem Aarhundreder har talt og stadig taler sit tavse Sprog over dansk Historie.

Ombrust af dybe Vande og fortræffelig skikket til Befæstning, er det rimeligt nok, at Øen allerede i Oldtiden har været beboet.

Men det er først fra Erik Menveds Tid, vi har historiske Vidnesbyrd om dette Sted. Vi hører, at Kongen efter at have slaaet Bondeoprøret ned, i 1313 tvinger Bønderne til at arbejde paa Borgens Befæstning. Men kun 6—7 Aar senere maa Eriks Broder, Kristoffer II, i sin Haandfæstning forpligte sig til at nedbryde alle Slotte i Nørrejylland med Undtagelse af Riherhus, Koldinghus og Skanderborg. Dette har da ogsaa fundet Sted og er bevist gennem de Undersøgelser, som Na-

tionalmuseet foretog i 1904 og i 1907—09. Der fremkom her tydelige Brudstykker og Spor af Murværk, stammende fra et Taarnanlæg af en anden og ældre Plan end det nu staaende Taarn, som da er bygget ovenpaa Resterne af det i 1320 nedbrudte.

Banken, hvorpaa Borgen er bygget, værnes paa de 3 Sider af dybe Grave, alle uden Vand, og paa den fjerde Side,

Kalø Slotsruin.

den sydvestlige, staar den med brat Skrænt mod Havet. Et Bevis paa, at Gravene stedse har været tørre, er, at der i Bunden af dem findes en nu udtørret Brønd. Mod Landsiden har Kalø været stærkest befæstet, saavel med det store Taarn som med anselige Volde.

Ved en kæmpemæssig 700 Skridt lang Dæmning af Kampesten er Øen forbundet med Fastlandet. Et Sted i denne Dæmning har der været en Gennemskæring med Vindebro.

Vi ved ikke, om Kalø nogen Sinde er blevet stormet og indtaget; men vi ved, at let har det ikke været at komme over Ringmurene, og næsten umuligt maa det have været at

indtage Taarnet, der var godt 12 Meter i Kvadrat og med Mure, der var $2\frac{3}{4}$ Meter tykke.

Før Midten af 14. Aarhundrede havde Claus Limbæk og Stig Andersen Kalø i Pant. Senere pantsatte Valdemar Atterdag det til Aarhus Bispestol, der havde det henved et halvt Hundrede Aar, indtil det blev indløst af Dronning Margrethe.

Vi træffer nu en Række kongelige Lensmænd paa Kalø, hvoraf en af de berømteste var Erik Banner, under hvem Gustav Vasa sad som Fange. Hans Flugt i 1519 kostede Erik Banner en Bøde paa 1600 Gylden, hvormed han var gaaet i Borgen for ham. Vi har endnu Kristian II's Kvittering for disse Penge „for den swenske fange, som bortløb“. Her skal ogsaa nævnes Jørgen Skeel, Danmarks Rigsmark, der havde Lenet fra 1607—1629. Det var under ham, at den ulykkelige Søren Qvist, Præst i Vejlbj, blev sat i Fangekælderens paa Kalø og senere henrettet uskyldig dømt for Mord. Men i sin Grav fik han her sin Oprensning. De, som falsk havde vidnet imod ham, maatte lade Livet, og Steen Blicher har i sin berømte Novelle sat Præsten i Vejlbj et udødeligt Æresminde.

I 1660 blev Lenet ophævet, og Kalø Amt oprettet. Og i August Aaret efter skænkede Frederik III Kalø til sin Søn, Ulrik Frederik Gyldenløve, Marie Grubbes Mand, hun har en Tid boet paa Kalø.

Slottet var da meget forfaldent, saa at Gyldenløve ikke længere fandt Behag deri. Da han en Gang opholdt sig der, forhindrede en Østenstorm, der drev Vandet op i Bugten, saa at det overskyllede Stendæmningen, ham i flere Dage at komme bort. Han svor da, at dette ikke oftere skulde hænde ham, og gav straks Befaling til dets Nedbrydelse. Dette skete 1672, og Stenene blev anvendte til Opførelsen af Charlottenborg, hvortil Grundstenen netop blev lagt samme Aar.

Siden har den gamle Borg paa Øen i Kaløvig staaet som Ruin.

Øen med Borghanken, Voldene mellem spredte gamle Tjørne og Trægrupperne, er som et Eventyr med hele Eventyrets dragende Magt i sig.

Enhver, der f. Eks. en Sommeraften ved Solnedgang over Mols sidder ved den gamle, røde Borgruin, der knejser over en af de skønneste Vige i Danmark, vil aldrig glemme det. Der haves herfra en vid og herlig Udsigt. Mod Syd breder

Vigen sig, mod Vest de smukke Skove ved Vosnæs og Kysten lige ned til Aarhus, hvis Domkirke titter frem i det fjerne; mod Nord hæver Landet sig med skovbevoksede Kyster saa stærkt, at det allerede i en Fjerdingvejs Afstand fra Vigen i Bauehøj naar en Højde af 333 Fod, og Skovene grupperer sig smukt paa Kysterne og op ad Skraaningen, hvor den enligt beliggende Bregnet Kirke fremtræder imellem dem; endelig ses som en Modsætning mod Øst Mols med sine anselige Banker med spredte Gaarde, høstgule, lyse og mørke Hede-partier.

Men dejligst af det hele er S sammenspillet mellem Luft og Hav, de skiftende Farver, der aldrig er mere vekslende, mere fortryllende end nu i Juli. En Maage flyver fra Pæl til Pæl, medens Fiskeren røgter sine Garn. Havet er ganske stille, kun høres af og til i det fjerne Lyden fra en Motorbaad, en Lyd, der kun understreger Stilheden.

Der er saaledes over dette Sted, rig ikke blot paa mærkelige Fortidsminder, men ogsaa paa en skøn og afvekslende Natur, en egen historisk Stemning.

Lad os derfor, ikke alene Jyder, men alle Danske, værne om *Ruinen* paa Kalø — med dens gamle Borgplads og dens sidste Borgrester, blot *ikke* ved Nyopførelser som paa Koldinghus. Den ejer en Monumentalitet, hvortil vi har faa Sidestykker i vort Land.

En total Ødelæggelse af dette Fortidsminde vilde være en Forringelse af vore kulturelle Værdier, som slet ikke lader sig maale.

Alle Danskere bør være interesserede i dette og slutte Kreds om den gamle Kystborgs Rester fra Middelalderen.

En Brandsag fra 1815.

(„Collegial-Tidende“ 1816, Nr. 17.)

Ved P. Christensen, Tornby.

ENT om Aftenen d. 10/9, 1815, efter at være kommet i Seng, fattede Gaardmand *Niels Nielsen Svenningsen*, Tved, den Beslutning, at afbrænde Lægdsmand *Peder Stubbes* Ejendom, der laa et Par Bøsseskud fra hans Hjem. Han stod derfor op, tog et Stykke Tønder og sit Fyrtøj med og begav sig paa Vej. Ankommet til Bestemmelsesstedet stak han Ild i Fæhuset, der stødte sammen med Gaardens øvrige Bygninger. Skønt han straks fortrød sin Gerning, turde han dog ikke gaa tilbage og slukke Ilden af Frygt for at blive greben. Han undskyldte sig senere med, at han var beruset i Gerningsøjeblikket. Iøvrigt forklarede han, at han vel vidste, at Mand, Hustru og 3 Børn samt en gammel Kone plejede at opholde sig i Gaarden, men troede, at de nok kunde redde sig, hvis der opkom Ild. Han angav, at han ved Ildpaasættelsen vilde hævne sig paa *Peder Stubbe*, fordi han troede, at dennes Hund gik ind paa hans Jord og bed hans Faar. Engang forhen var nemlig 2 af hans Lam blevet ihjelbidte, og hvoraf det ene, som han troede, af *Peder Stubbes* Hund. Der skete imidlertid ingen Skade, idet Branden blev forhindret og dette gik saaledes til: Da *Stubbes* Hustru, Mar-

grethe Andersdatter nævnte Aften som sædvanlig var ude „at se sig om“, før hun gik i Seng, saa hun Svenningsen komme sig i Møde. Da hun i nogle Skridts Afstand syntes at lugte Røg af Tønder, søgte hun hen til Stedet og opdagede her „Ildglimt“ i Tagskæggene. Hun slukkede straks Ilden. Det blev gennem flere Vidner oplyst, at Svenningsen den Dag havde nydt en Del Brændevin. Han var saaledes under Høstarbejde hos Jens Andersen to Gange faldet af Vognen i Drukkenskab, ligesom ogsaa hans Hustru, Maren Nielsdatter, og Tjenestepige, Mette Jensdatter, havde udtalt, at han var beruset om Aftenen, da han kom hjem. Sognefoged Niels Møller vidnede, at da han sammen med Peder Stubbe var hos Svenningsen, havde denne „lagt sin Anger“ over det passerede for Dagen med de Ord: „Gud bedre det, at jeg skulde komme i den Vildfarelse, at jeg skulde gøre den Gerning“. Det maatte derfor antages, at han vidste, hvad han foretog sig, da han paasatte Branden. Det oplystes ogsaa under Sagen, at Svenningsen havde lidt af periodisk Sindssygdhed. Saaledes meddelte hans Hustru og hans 2 Steddøtre, Lisbeth og Mette Kirstine Jensdatter, at han ofte paa den varmeste Tid af Aaret havde været svag i Hovedet, hvilket skulde hidrøre fra en Sygdhed. Selv oplyste han, at han for omtrent 16 Aar siden laa meget syg af Koldfeber, og siden den Tid ofte været svag i Hovedet om Sommeren, naar det var varmt. Dog tilstod han, at han intet fejlede i Gerningsøjeblikket. Niels Nielsen Svenningsen, der var 46 Aar gl., var født i Rønde, Kalø Gods. Fra sit 14. Aar tjente han forskellige Steder og havde fra sine Tjenester gode Vidnesbyrd. Navnlig erklærede Knud Jørgensen Bruus, at han var saa vel tilfreds med ham, at han aldrig havde haft saa flink en Tjenestekar. Svenningsen var derefter Gaardmand i Blaakær, Tved Sogn, 13 a 14 Aar og kom siden til sin nuværende Ejendom. Gennem sit attenaarige Ægteskab med sin Hustru havde hans Forhold ogsaa været godt. Han havde heller aldrig

været straffet, naar undtages, at han som „Feltpost-estafette“ i 1809 for en Forseelse fik 48 Timers Fængsel paa Vand og Brød.

Ved Landsretten dømtes han $^{23}/_{12}$ 1815 „til at have forgjort sin Hals og derefter brændes“ m. v.

Denne Dom stadfæstede Højesteret $^{21}/_{2}$ 1816, men ifølge kgl. Resolution af $^{20}/_{3}$ s. A. formildedes Dommen til Arbejde i Viborg Tugthus paa Livstid under streng Bevogtning.

En jydsk Præstedatters Fædrene- og Mødrene-Arv i 1674 og 1681 og hendes Anvendelse af den.

Ved Erh. Qvistgaard.

IAARET 1706 indstævnedes Clemens Sørensen, Mogenstrupgaard i Nørager Sogn sin Svigermoder Margrethe Mikkelsdatter, sal. Hr. Christian Jørgensen, Sognepræst til Harridslev-Albæk, hans Enke for Støvring Herreds Provsteret for at aflægge nøjagtig Regnskab for den Arv, der var tilfalden hans Hustru Anne Jørgensdatter, og som hendes nu afdøde Broder Sognepræst Christian Jørgensen havde været Formynder for. Som bekendt fik Døtrene aldrig mere end en Søsterlod (d. v. s. Halvdelen af en Broderlod) i Arv.

Da dette meget nøjagtig førte Regnskab giver en Skildring af, hvad denne Præstedatter har brugt sine Penge til, dels til hendes egen Paaklædning, dels til Udstyr og endelig til selve Brylluppet og tillige den Tids Priser for sligt, synes det værd for Nutids Mennesker at faa et lille Indblik i de Tidens Sæder og Skikke.

Regnskabet følger hermed:

Rigtig Antegnelse paa hvis min Søster Anne Jørgensdatter hafver bekommet af mig og oppebaaret paa hendes patrimonio (Fædrenearv), som bedrager

sig til 125 Slettedaler og 10 Skil., ialt senere 346 Sl. Daler 12 Sk.

Anno 1675 d. 10. Apr. bekom hun

	1 Rdl.	2 Mk.	„ Sk.
Penge til Aarhus	1	-	„ -
D. 9. August Penge	1	-	„ -
Samme Tid en Lax speget og siden en fersk	4	-	„ -
D. 20. Nov. rede Penge til en Fløyels Kiortel	12	-	„ -
Nok samme Tid	„	-	3 -
Nock	„	-	3 -

Anno 1676 d. 21. April Penge udi

Aarhus	1	-	„ -
D. 27. Juny	1	-	„ -
Samme Aar udtagen udi Randers d. 16. Okt. 5 ¹ / ₂ Alen rød Taft til et Skiørt à 8 ¹ / ₂ Mark	11	-	10 -
4 Lod Fiskebeen à 1 ¹ / ₂ Skil.	„	-	6 -
1 Lod sort Silke	„	-	8 -
6 Alen røde Taftis Baand à 2 Sk.	„	-	12 -
2 Alen dito bredere à 3 Sk.	„	-	6 -
1 Dock rød silcke	„	-	6 -
¹ / ₂ Alen hvid Taft	„	-	3 - 8 -
16 Lod fiskebeen à 1 ¹ / ₂ Sk.	„	-	1 - 8 -
¹ / ₂ Lod sort Silke	„	-	„ - 8 -
2 . . . . Flor	„	-	2 - „ -
6 Alen sort Taftis Baand	„	-	1 - 11 -

Anno 1677 d. 16. July Penge . . .

	1	-	1 - „ -
--	---	---	---------

Anno 1678 d. 15. May udi Aarhus

D. 24. Sept. betalt for hende til Niels Prip i Randers for en Klædes Klædning at sy	„	-	3 - 8 -
Penge til Fiskebeen	„	-	„ - 6 -
Silke	„	-	„ - 8 -
Laante Penge samme Tid, som hun laante Zidsel	1	-	„ - „ -

Anno 1679 d. 4. Nov., der hun rejste til Aarhus . . . . .

	1	-	„ - „ -
--	---	---	---------

Anno 1680 d. 16. Marti udtog til hende udi Randers til hendes Bryllup fiin Barat efter hendis Begiæring 9 Alen à 6 Mark .. 13 Rdl. 2 Mk. „ Sk.

Fiskebeen	„	-	3	-	„	-
1 Lod silcke	„	-	1	-	„	-
Blommet Atlask til en Hue.....	„	-	3	-	„	-
Baand, 16 Alen	1	-	„	-	„	-
Nock bekommet samme Tid rede Penge	2	-	„	-	„	-
3 ¹ / ₂ Quarter blommet Atlask til en Hue.....	1	-	„	-	4	-
Niels Prip i Randers for at sy..	„	-	3	-	8	-
Dorothe Byssemager for en Hue at sye	1	-	„	-	„	-
Papir til Breve, 4 Bøgger	1	-	„	-	„	-
For dem at skrive	„	-	2	-	„	-
Lack til Brevvene.....	„	-	„	-	10	-
Silcke	„	-	„	-	8	-
En ny beslagen Kistø... ..	10	-	„	-	„	-
1 skrin udhuggen.....	1	-	2	-	„	-
Christian Maler derfor og 3 Skrin at male.....	2	-	1	-	„	-
Svendene Drickepenge	„	-	„	-	10	-
Giort Sølf af ny 21 Lod	15	-	3	-	„	-
Ny Tind 44 Mark à 12 S.....	8	-	1	-	„	-
1 Par kantet liusestager.....	1	-	2	-	„	-
1 Messing becken	1	-	„	-	„	-
1 Sengebecken	„	-	3	-	„	-
1 Bordkrans af Messing	„	-	3	-	„	-
1 stor Kaaber Kedel paa en Tønde	9	-	„	-	„	-
Korn, 8 Td. à 6 M.	12	-	„	-	„	-
1 Urteskrin	„	-	„	-	12	-
Et vefvet ruehynde	1	-	2	-	„	-
Et flamsk syet Skif-klæde (o: Bord-klæde).....	2	-	„	-	„	-
Et flamsk Bænkeklæde, 4 Al. lang	4	-	„	-	„	-
Et papegøje hiunde med rød led-der bund	1	-	1	-	„	-

2 røde, silkesyet hiunder paa Klæde	4 Rdl.	2 Mk.	„	Sk.
2 hiunder med løfver	2	- 2	-	„ -
1 Par 3 Breds lagener	12	- „	-	„ -
1 Par grou Hørgarns	3	- „	-	„ -
2 Hørgarns fine Dreyelsduge, 12 Al.	12	- „	-	„ -
1 Hørgarns Dreyels Dug, 4 Alen lang	3	- „	-	„ -
2 Blaargarns Dreyelsduge, 6 Al.	6	- „	-	„ -
2 fine Hørgarns Dreyels Haandkl.	3	- 3	-	„ -
Et Par fine Hørgarns Pudevaar	2	- 1	-	„ -
1 sribet Bolster Underdyne	6	- 2	-	„ -
1 blaasribet Bolster Overdyne..	7	- „	-	„ -
2 sribet Bolster Hofvetdyner ...	4	- „	-	„ -
2 blaasribet Puder	2	- 2	-	„ -
1 Bolster Underdyne	5	- „	-	„ -
Et Sengeklæde, blaåt og hvidt..	1	- „	-	„ -
14 Faar og Lam	5	- 2	-	„ -

Summa 201 Rdl. „ Mk. 4 Sk.

Ofverleverit Brudskienk fri Penge, hans Forældres og Giæsters uberegnet	70 Rdl.	„	Mk.	„	Sk.
Herforuden i Sølf et forgyldt Begger	5	- „	-	„	-
1 Sølf Kousken	6	- „	-	„	-
1 Sølf skee	2	- „	-	„	-

Summa 83 Rdl. „ Mk. „ Sk.

Rryllups Bekostninger:

Øl, 7 Tønder à 3 Daler	21 Rdl.	„	Mk.	„	Sk.
1 Tønde slettere	2	- „	-	„	-
Rug, sigtet og forbaget, 3 Td. à 7 M.	5	- 1	-	„	-
Hvedemeel 3 Skiæpper à 3 M...	2	- 1	-	„	-
Hollands Hvedemel	„	- 3	-	4	-
Smør forbrugt 2 Otting	3	- 3	-	„	-
1 feed Nød slactet	9	„	-	„	-
Flesk til Speck og Kudskene 4 Ø	1	2	-	„	-
1 Lax	1	- 3	-	8	-
Ferske gieder	1	- 1	-	„	-
Tobak og piber	1	- 2	-	„	-

Glas	1 Rdl.	3 Mk.	4 Sk.
Fransk Brændevin, en Kande ...	1	- 3	- " -
Kommen Aqvavit.....	1	- "	- " -
Kramsøm 300	"	- 2	"
Haure til fremmet Heste 5 Td. à 3 M.	3	2	8 -
4 fede Kalkuner à 2 M.....	2	- 1	- " -
	Summa	65 Rdl.	" M. 8 Sk.

Bedrager sig Summa Summarum 346 - " - 12 -

Harridslev, d. 10. Okt. 1688.

Christen Jørgensen.

At det er en rigtig Genpart attesterer

Andreas Knudsen,
Byskriver.

Randers, d. 14. Okt. 1706.

For dette Regnskab gav Anne Jørgensdatters Mand Clemen Sørensen af Mogenstrupgaard i Nørager S. i Sønderhald Herred Kvittering til sin Svi-germoder Marg. Mikkelsdatter sal. Hr. Christen Jørgensens Efterleverske.

En lignende Kvittering fra den anden Svigersøn Henrik Henriksen Reuk, gift med Mette Jørgensdatter.

Mads Lang, Præst i Randers.

Aarhus Stifts første Bisp efter Reformationen.

Af Anth. Fuglsang.

ADS LANGS Fødselsaar og Dato er ganske ukendt. Præsterne førte ikke Kirkebog den Gang. Naar desuagtet Præster hist og her nedskrev i en Almanak eller Kalenderbog, hvad der hændte i Kirken fra Dag til Dag i Aarets Løb, var det for at have en Kilde ved Haanden, først og fremmest til egen Underretning. Opbevarede, nøjagtigt førte præstelige Notesbøger er en værdifuld Hjælp for Kildeforskere. En Kilde mere til Oplysning af gamle Personalier, som vi ellers i mangfoldige Tilfælde maatte staa uvisse, famlende overfor m. H. t. at tidsfæste Familiebegivenheder, stundom tillige stedfæste saadanne, er de opbevarede Samlinger af Ligprædikener fra sidst i 1400'ernes papistiske Tidsalder, til over Hundrede Aar ind i de lutherske Tider, indtil Kristian IV og Sønnen Frederik III befalede Kirkebøger indført overalt i Riget.

Forældre i disse Tider, paa Grænsen mellem Middelalder og Nytiden, Renæssancen, lagde ingen Vægt paa Fødselsdagen. Mere paa Daabsdagen. Til mellem Aar 1500 og 1505—6 maa den paagældende Mads Langs Fødselsaar dog sættes.

Ejheller Personens Navn blev der i de Tider lagt synderlig Vægt paa. Der savnedes Sans for Nøjagtigheden af et Navn. Navne var flydende Realiteter

langt, langt ned mod Nutiden, skønt Frederik I allerede 1526, paa en Herredag i Odense gjorde det første Tilløb til, at Landets fribaarne Slægter skulde tage sig faste Tilnavne efter deres Skjoldmærker, til Ophævelse af tilfældigt valgte Kendingsnavne, som ofte oprindeligt var Øgenavne. Bestemmelsen af 1526 lød paa, at de Slægter, som førte ens Skjold og Hjelm, ogsaa skulde føre samme Tilnavn.

De ufri Stænder, Almuen, vedblev derimod med den gamle Uskik, at føje et Kendingsnavn efter Tykke til Personens Fornavn. Det førte til et uopredeligt Miskmask. At identificere en Almuesmands nærmeste Slægt var i mange Tilfælde haabløst. Først i 1828, altsaa for kun godt Hundrede Aar siden, udstedte Frederik VI en Forordning om, at hvert Barn skulde døbes med For- og Efternavn (Stamnavn), som det siden skulde bære.

Mads Langs Navn er usikkert. Maaske hed han noget andet. I Skrifter og Breve i Samtiden, nævnedes han i Flæng med forskellige Navne, baade Fornavn og Efternavn. Formerne: Mats, Matz, Mattz og Lang, Lanng, Lanngh og Lange, samt Schade forekommer. Selv skrev han sig ved forskellige Lejligheder med forskellige Navne. Kirkeordinancen af 1537, efter Reformationen, som han var med til at udarbejde, underskrev han med: Mathias Langus ecclesiartes Randreniis. (Han var paa daværende Tidspunkt Præst i Randers.) Et Andragende til Kongen fra et Bispemøde i 1539, som han medunderskrev, undertegner han sig Mattis Lang, og under en Supplik til Kongen, affattet paa tysk omkring 1540, skriver han sig: Mats Lange.

Fødestedet er ligesaa uvist som Fødselsaaret og Personens visse Døbenavn. Byen, Sognet, Herredet, i hvilket Mads blev født, kendes slet ikke. Derimod nævner en gammel Beretning, at den ellers i levende Live meget kendte og højagtede Præst og senere Bisp, blev født i Hardsyssell. I Mangel af nøjagtigere Kilder forekommer denne Angivelse troligt nok. Vi

gaar da ud fra dens Rigtighed, og da der tillige mangler Oplysninger om hans Oplærelse til gejstlig Stand, konstruerer vi en Ungdomshistorie, som har Sandsynligheden for sig.

Naar Mads Lang fødtes i Harsyssel, er det nærliggende at antage, at han som Skolediscipel blev sendt til den latinske Skole i Viborg omkring 1520—22, om ikke før. Mens han var Skolediscipel, begyndte det bevægede Opgør mellem Papisteri og Lutheri i Byen; det blev for Alvor brændende i 1525. I Skolen har Disciplene naturligvis udfægtet Disputer om de to stridende Trosformer, som har delt Peblingene i en mindre katolsk og en større luthersk Tilhængerblok. At Mads Lang har taget Stade og søgt Lære hos de lutherske Fortropper og deres Tilhængere maa anses for givet.

Den fynske Bondesøn, Hans Tavsens, Luthers Lærling fra hans Ophold og Studium i Wittenberg og andre tyske Universiteter, kom i dette Godlag, 1525, til Viborg, hvor han i Graabrødrenes Kloster prædikede den rene Lutheri under stærkt Tilløb fra Borgerskabets Side, truet paa Livet af Papismens Tilhængere. Aaret efter tog da Frederik I ved et Beskærmelsesbrev Tavsens i sin Beskyttelse, hvorefter den evangeliske Lære fik sikker Fremgang, og Børgerne begyndte at udjage Munkene af deres Klostre. I 1527 fik Hans Tavsens en værdifuld Medhjælp i den nørrejydske Magister Jørgen Sadolin, der ligesom Tavsens var kommet hjem fra Wittenberg og var nidkær for det rene Evangeliums Lærdom.

Jørgen Sadolin begyndte en Skole i Viborg til Uddannelse af lutherske Prædikere, og det er da sandsynligt, at Mads Lang fra Mesterlektionen i Latinskolen gik ind i Sadolins Præsteskole, og at Hans Tavsens derefter i 1529, inden han forlod Viborg for efter Kongens Ønske at drage til København, har indviet Mads til en evangelisk Prædiker.

Kort efter har Mads Lang ogsaa forladt Viborg. Historien faar lidt Tag i ham. Thi fra 1529 finder

vi Mads i Randers. Borgerne der havde netop jaget nogle af Munkene ud af Byens Graabrødrekloster og faaet Kong Frederiks Forlov til at nedbryde to overflødige, halvvejs forfaldne Sognekirker: Skt. Laurentii og Vor Frue. Der var Mod og Virkelyst i reformradikal Retning. Rigens kraftfulde Hovmester, Hr. Mogens Giøe, om hvem Arild Huitfeldt siger, at „hans Lige paa Jordegods haver icke verit her eller udi Tyskland i nogen Hundred Aar“, havde faaet Raadighed over Graabrødreklostret med Kirken, og han overlod Borgerne Kirken og indsatte Mads som Præst.

Efter Mogens Giøs Død kom Klostret tilbage til Kronen og indgik som Led i det Bygningsværk, som opført under Kristian III blev „Dronningborg Slot“. Kongen skænkede Slottet til sin myndige Dronning Dorothea. Kirken blev da Slotskirke, indtil den forfaldt og Slotssognet i 1698 lagdes under Skt. Mortens.

Der er opbevaret et Brev fra Hr. Mads vedrørende hans Kaldelse til Præst.

„Jeg Mattis Langh, Præst udi Randers, gjør vitterligt med denne min egen Haandskript oc aabne Brev, at jeg haver annammet af erlig og velbyrdig Mand og strænge Hr. Ridder Mogens Gøye, Danmarks Riges Hofmester, en Kirke norden hans Gaard, inden østre Port, sønden til Gaden her i Randers liggendes, at nyde og beholde min Livstid, og skal jeg give de Sognefolk, som i Sognet bor, deres Sakramenter, desligeste prædike og lære Guds Ord, som en ret evangelisk Prædiker.

Randers Tirsdagen næst for Pinsedag 1530“.

Papismens aggressive Vaabendrager i Danmark mod det fremstormende Lutheri, Karmeliterkanniken i Helsingør, Poul Helgesen (Pauli Eliæ) blev snart opmærksom paa den unge Mads Lang. Han skaffede sig Vished for, at Mads ikke var ordineret Præst af Landets endnu officielle romersk-katolske Kirke, og denne Omstændighed benyttede han. I et Stridsskrift om — det hemmelige Stykke i Messen! — trykt i Aarhus 1531, indførte han et Fejdebrev mod de Ran-

ders Borgere, hvori det hedder: Anno 1530 lod Randers By sig forføre og forvandle fra den almene Kristendoms Tro, Lærdom, Enighed, Samfund, hvis kristelige Handel 3: Røgt, Varetægt, den havde været under i nogle Hundrede Aar, til gamle fordømte Kætterier og megen ukristelig Handel 3: Uskik. Og dertil brugte samme By tvende ulærde Mænd og forsorne Skalke. Den ene var en forløben Graamunk, Broder Niels, og den anden en selvgjort Præst.

Om Broder Niels kan der kun skønnes, at han muligvis er identisk med en Huskapellan, Niels Christiernsøn, som Mogens Giøe havde hos sig i København 1530, og som 6 Aar senere blev Forstander ved Helligaandshuset i Randers og 1552 ifl. et Kongebrev af dette Aar var Sognepræst ved St. Mortens Kirke.

Den „selvgjorte Præst“ derimod, hvis Navn Poul Helgesen, „den almene Kristendoms“ Forfægter, ikke værdiges at nævne, har en samtidig katolsk Prælat, Kantor ved Aarhus Domkirke, Mag. Jørgen Samsing, været saa flink at røbe for Eftertiden, idet han som Ejermand til et Eksemplar af Poul Helgesens Skrift, har aabenbaret sin Medviden om, hvem den paagældende var. I Skriftets Margin har han skrevet Stikordet: Hr. Mattz!

Nu var der imidlertid i Randers tillige en anden Præst, som hed Mads, nemlig Mads Ovesen, Regnskabsprovst for Byens smuldrende katolske Kirkeregnskaber. Men da Samsing af indlysende Grunde ikke kan have ment ham, er dermed Mads Lang afsløret som „den selvgjorte“, hvilket Udtryk naturligvis af Poul Helgesen er ment som en Haan, baade mod Sadolins Præsteskole, der iøvrigt ophævedes ved Mester Jørgens Bortrejse til Odense i 1532, og mod Mester Hans Tavsens Ordination af Mads Lang.

For Jørgen Samsings lille — ham selv uafvidende — Haandsrækning til at beholde Haand i Hanke med den af Dunkelhed oprundne, i kraftigt evangelisk Virke stilfærdigt arbejdende præstelærte Mads Lang,

er Eftertiden ham Tak skyldig, da Ledetraadene for denne betydende Mands Virke Livet igennem, er faa og beskedne.

I 1530 var Resten af Graamunkene blevet jaget ud af Klostret i Randers. En Broder Henning gør ved denne Lejlighed Tjeneste som Murbrækker. Byfogden i Spidsen for nogle Borgere kom til Klosterporten og forlangte at blive indladt. Han kom ogsaa ind, forhandlede med Forstanderen og vendte tilbage til Porten for at gaa ud. Henning, der vogtede Porten, sagde da til Byfogden: Tag Eder i Agt! Gaar I ud, vil I ikke faa Klostret i Aar! — Saa vendte Fogden om med sine Mænd og erklærede til Forstanderen (Guardianen): Jeg bliver hos Eder i Dag og sætter min Potte til Ilden med Eders Potte! — Og Munkene blev drevet ud.

At denne Broder Henning er den samme som Henning Baltersøn, der 1532 fik Brev paa Skt. Clemens Kirkes Sognekalde, men fra samme Aar nævnes i Wibergs Præstehistorie som Sognepræst ved Skt. Mortens, hvor han sad til sin Død 20 Aar senere, er jo muligt.

Mads Langs egentlige Præstegering i Graabrødrenes Kirke falder fra de sidste Munkes Udjagelse i 1530 til 1537, da han blev kaldet til Aarhus Bispestol. Om hans Virke i disse Aar vides knapt noget paaagteligt, og dog er det muligt af Reformationstidens sammenlagte lykkelige Resultater i Randers i den nævnte Periode med stor Bestemthed at kunne skønne, at Mads Lang har udrettet et solidt og dygtigt Arbejde, mens Omvæltningen stod paa. Dette Skøn støttes ogsaa kraftigt af den Brug, der siden gjordes af ham og den Anseelse, han nød.

Af hele hans Livsfremtræden kan der sluttes, at hans Hu har staaet til en stilfærdig Omgængelse, at han ønskede at høre til de stille i Landet.

Alt synes at tale for, at Mads Lang ikke blot har været en boglærd Hjemmefødning, hvilket ogsaa var en Sjældenhed i Datiden, men at han har været uden-

lands nogle Aar at studere — selvfølgelig bl. a. i Wittenberg. Han mestrede det tyske Sprog, hvilket det nævnte tyske Brev til Kongen tydeligt viser. Og at han er vendt hjem med Magistergraden i Læddiken, er sandsynligt.

Denne hans Studiefærd har vistnok fundet Sted, efter at Reformationen var fuldbyrdet i Randers, sandsynligt fra hen i Aaret 1535. Thi første Gang han nævnes som Magister eller som det hed: Mester er fra hans Bispevielse. Arild Huitfeld, f. 1546, skriver i sin Bispekrønne: „Aar 1539 (Fejlskrivning for 1537) blev Mester Matz Lang ordineret til Superintendent udi Aarhus aff Johannis Bugenhagen Pomerano“.

Den indkaldte Pomrer, Dr. Johannes Bugenhagen, Fødselshjælper under Reformationen i Danmark, indviede det første Sæt lutherske Bisper, 7 i Tallet, den 2. Septbr. 1537. Indvielsen skete samme Dag Kongen, Kristian III, havde stadfæstet Kirkeordinansen, som ogsaa Mester Mads havde været med til at udarbejde under Bugenhagens Vejledning, og som Luther havde gennemset.

Om Mester Mads Langs Bispegerning haves ligeledes kun faa Vidnesbyrd. Men at den har baaret Frugt, kan der ikke næres Tvivl om. I den nævnte tysksprogede Supplik til Landets tysktungede Konge, ønsker han en Række Forslag fremmet til Forbedring af Adelens, Bondens, Borgerens og den fattige Almues Sæder og kristelige Levned i Stiftet.

Det sidste Vidnesbyrd, jeg har fundet om den stilsiddige, ordknappe Mand, der tydeligt holdt af at færdes saa ubemærket som foreneligt med hans fremskudte Post — ligesom i Skyggen — møder frem en 13 Aars Tid efter hans Død, i 1557.

Han afsløres da som Litterat, efter Opfordring fra højt Sted.

Det er i 1570. Der er Gilde i København hos Rigens navnkundige Hofmester, Peder Oxen til Gissel-feld m. fl. Gaarde. Blandt Selskabet er ogsaa Ri-

gets alderstegne Kansler, Hr. Johan Friis til Hesselager og en Række andre Jordegodser. Kansleren sidder paa Æresædets Hynde med spranglet Fløj, draget med et prægtigt Gyldenstykke. Med sine 76 Aar er han en livsenssund Pebersvend. Ved Bordet fører han, som Selskabets Nestor, den lærde Samtale hen paa sine Rejser og Studier i Udlandet i sin Ungdomstid. I Rom læste han Platinas Værk om de romerske Pavers Levned: *Vitæ Summorum Pontificium!* som han derpaa omtaler. Derefter fortæller han saa, hvorledes han siden, efter at han var bleven Kansler „drev det saavidt, at salig Mester Mads Lange, Superintendent udi Aars, tog sig over at ud-sætte noget af den paa danske Rim“. — Mester Mads kom ikke til Ende med Arbejdet. Anders Sørensen Vedel, da 28 Aar gl. og nybagt Magister, som ogsaa var med til Gildet, paatog sig siden efter Kanslerens Anmodning at skrive en ny versificeret Oversættelse af det paagældende Værk.

Biskop Mads Lang var gift. Men ejheller om hans Familieforhold er noget kendt. Bispeindkomsterne var baade beskedne og usikre i de første lutherske Bispers Tid. Han har derfor siddet i smaa Kaar, hvilket bekræftes af, at Hustruen, der hed Karine, og overlevede ham, en Maanedstid efter Mester Mads' Død fik Kongebrev, hvori tilstaas hende til aarligt Underhold 6 Ørtug Korn, 1½ Fjerding Smør og 2 Oldensvin, hvilke Naturalier Høvedsmanden paa Aarhusgaard skulde levere.

Den eneste Erindring om Reformationens første Bisp over Aarhus Stift, som Datiden overgav Eftertiden, var et Par smaa Gravskrifter om Ægteparret, som opsattes i Domkirken.

Kilder. Danske Mag. VI. Hist. Tidsskr. VIII. C. F. Wegener: A. S. Vedel. Wibergs Præstehist. Jydske Samlinger. Kirkehist. Samlinger II og V. Pal. Müller: Grevens Fejde. Ældste Kancellireg.

En Præsteskikkelse

fra 1840'erne,

belyst fra Sogneforstanderskabets Protokol
for Dalbyneder, Raaby og Sødring Sogne.

Af Chr. Rørbech, Ny Himmelev.

AUGUST 1841 udkom Loven om Sogneforstanderskabet, hvorved det første Forsøg paa kommunalt Selvstyre blev gjort. Sogneforstanderskabets Protokol for Dalbyneder, Raaby og Sødring Sogne udviser, at Starten af denne Institution ikke er foregaaet uden Betsvær og stærke Rivninger, og at der har været meget delte Meninger om Forstaaelsen af Lovens Paragraffer.

Valget til Raadet har fundet Sted i Slutningen af 1841 og Godsejeren paa Demstrup, *Borup*, er valgt til Formand, medens Pastor *Carlsen* i Dalbyneder er Medlem af Raadet. Denne sidste, der var en temperamentsfuld Natur, meget konservativ og patriotisk, volder Formanden adskillige Bryderier.

Præsten har faaet den Opfattelse af Loven, at Herredsfogeden skal deltage i alle Raadets Møder, og det er særligt om dette Spørgsmaal, at Bølgerne gaar saa højt i de første Møder. Vi lader Protokollen fortælle Begivenheden.

Aar 1842 Torsdag den 3die Marts var Sogneforstanderskabet samlet.

Formanden forlangte en Afgørelse af Forsamlingen, om Herredsfogeden skulde underrettes, hver Gang et Møde fandt Sted, hvilket var foranlediget ved et mundtlig Forlangende af Præsten, og hvorfor der mellem denne og hin var vekslet tvende Breve overensstemmende med Kopi- og Ekstrakt-Bogen.

Sognepræsten begærte tilført: Ved det præliminære Møde i Sogneforstanderskabet i Januar sidstleden bestemtes, at Møderne skulde holdes hveranden Maaned, nemlig i Februar, April, Juni o. s. v. Det første Møde skulde altsaa holdes i Februar. Formanden har desuagtet først foranstaltet Sogneforstanderskabet sammenkaldt i Marts. Forsaavidt som det Princip kunde blive farlig i sine Følger, om Udførelsen eller Ikke-Udførelsen af Forstanderskabets Beslutninger er voldgivet Formandens Vilkaarlighed, maa jeg andrage paa, at Forstanderskabet tager en i saa Henseende hæmmende Forholdsregel. Naar Formanden allerede hertil har angivet Sygdom som undskyldende Grund, saa har det ikke været mig vitterlig, at Hr. Formanden pestienterede i den første Halvdel af Maaneden, ligesom ej heller Formandens Sygdom i Reglen maa være til Hinder for Kommunes Virksomhed.

Ved ovenommeldte Møde blev ligeledes vedtaget, saasom man ikke befandt sig beføjede til at indgaa paa mit Forslag at bestemme Mødet til en vis Dag i Maaneden, at Formanden derom i Forvejen skulde tilskrive mig. Formanden holdt ikke dette sit Løfte, men efter at jeg havde begæret, at Politimesteren i Forvejen skulde tilskrives og spørges om den ham belejlige Tid til Deltagelse i et Møde for derefter at bestemme samme, saa tilskrev Formanden mig som ovenfor ommeldt, at han ikke kunde opfylde min Begæring, og uagtet jeg forestillede ham Nødvendigheden deraf, dels for at Kommunal-Autoriteten med Virksomhed kunde begynde sin Funktion, dels fordi

Politimesterens Berettigelse og formentlig ogsaa Forpligtigelse til at møde, naar det er ham belejligt, tilintetgjordes, saafremt man lod ham uvidende om Mødetiden. Saa berammede Formanden ikke desto mindre uden at tage Notits af min Begæring og gentagne Insinuationer Mødet til i Dag, skønt det nu vistnok ikke er en Nødvendighed, at ethvert Foretagende, som er i Kommunens Interesse, skal baseres paa en af Anordningens Bogstav udpint Bestemmelse, saa forekommer det mig dog ligefrem at følge af § 2 i Anordningen, at Politimesteren idetmindste bør underrettes om Tiden for de indkaldte enkelte Møder.

Dette Punkts Afgørelse, som jeg for min Del anser for en Livssag for Kommunen, maa jeg udbede mig i Almindelighed afgjort af Forsamlingen, ligesom jeg specielt maa begære, at et Møde med det allerførste berammes efter Overenskomst med Politimesteren og efter hans Lejlighed, at Forstanderskabet i Forening med denne Embedsmand kan fastsætte bestemte Regler for sin fremtidige Virksomhed. At denne alene saaledes retteligen kan gøre sin Begyndelse, dertil ligger Grundene saa nær, at jeg kun behøver at antyde dem.

§ 17, 18, 19, 20 berettiger ikke blot Forstanderskabet til at gribe virksomt ind i Kommunens Anliggender, men forpligtiger den endogsaa dertil. Hvorledes skal den bære sig ad dermed?

Fordi vor Konge allernaadigst har forundt Kommunerne deltagende Medvirkning i deres egne Sager, saa har han ikke derfor suspenderet sine Politieembedsmænds Myndighed. Forstanderskabet selv er der ikke givet nogen særlig Autoritet. § 17 siger saaledes udtrykkeligen, at Forstanderskabet skal virke for Vejenes Forbedring „i Forbindelse med Politimesteren“. Den tilføjer in fine: „At den Politimesteren tilkommende Myndighed skal vedblive“.

Naar nu Forstanderskabet tager en eller anden Beslutning uden Politimesterens Koncession — Hvor til er denne Beslutning da nyttig? — Hvorledes ud-

føres den? — Er der ingen Ret til at befale, hvorledes kan der da være Forpligtelse til at adlyde? — Hvorledes vil man forholde sig mod de Modvillige? Her blot et Eksempel.

Ved Nedkørselen til Dalbynder var for nogle Dage siden et meget farligt Sted at passere. Jeg skrev til Sognefogeden og paastod dette Steds øjeblikkelige Udbedring. Sognefogeden svarede mig, at han vel havde ladet lidt gøre ved Stedet, men da Vejene var inddelte i smaa Stykker, og hver Mand havde sit eget Stykke, og han ansaa det meget Arbejde, der hørte til at gøre Uføret paa det nævnte Sted ordentlig istand, uoverkommeligt for enkelt Mand, saa havde han tilskrevet Politimesteren med Forespørgsel, om der ikke for dette Tilfælde kunde paa-ligge samtlige Beboere at gøre Arbejde. — Dersom jeg eller nogen anden nu i Sogneforstanderskabets Navn havde gjort lignende Begæring til Sognefogeden, — saa spørger jeg. Kunde Sognefogeden vel have gjort andet eller mere, end han gjorde? men mon det er tilstrækkeligt? — Hvad Nytte gør paa den Maade Sogneforstanderskabet.

Dersom derimod der forud mellem Forstanderskabet og Politimesteren var aftalt visse Regler, hvorefter Vejforbedringen bør finde Sted, naar Politimesteren overdrager Forstanderskabet at virke efter disse Regler paa hans Vegne — er der da ikke Sandsynlighed for, at Tingen vil faa behørig Gang, at kritiske Tilfælde som det berørte sjældnere vil indtræffe. — Nu hvad angaar Snekastning, Gilder, Sognekørsel, hvilke Biveje, der staar under det offentlige etc. etc. Hvo kender den lovbestemte Norm for disse Enkeltheder, hvo kender den saa nøje som den lovkundige Embedsmand, — hvorledes kan denne Norm fastholdes og overholdes uden med hans Bifald og ved hans Bistand?

Efter denne Forklaring haaber jeg, at Forsamlingen vil samtykke i efter min Begæring at foranstalte Politimesteren tilkaldt til et Møde med det allerførste,

i hvilket Møde jeg da forbeholder mig at fremkomme med et Forslag til Fastsættelse af bestemte Regler for Forstanderskabets fremtidige Virksomhed med Hensyn til Vejvæsen og øvrige Politivæsen. — Sluttelig udbeder jeg mig Udskrift af Dagens Forhandlinger.

Aar 1842 Torsdagen den 17. Marts var Sogneforstanderskabet samlet paa Hovedgaarden Demstrup.

Formanden aabnede Mødet med følgende Bemærkninger i Anledning af, hvad Hr. Pastoren dikterede til Protocollen i Mødet den 3. Marts.

1. I Mødet den 24. Januar blev Pastorens Forslag, at Sessionerne skulde afholdes i Februar, April, Juni, August, Oktober og December Maaneder, ikke vedtaget, men Forstanderskabet enedes kun om, at næste Møde skulde afholdes i Februar efter nærmere Tilsigelse fra Formanden. — Det vilde ogsaa være blevet holdt i Febr., hvis jeg ikke var blevet syg. — Om det var Præsten vitterlig, at jeg var syg i den første Halvdel af Maaneden, er mig ligegyldigt — (det er intetsteds befalet, at jeg skal underrette ham om eller for ham bevise min Sygdom); men om jeg end ikke var syg i første Halvdel af Maaneden, kunde jeg dog da ikke vide, at jeg vilde blive syg i sidste Halvdel; for med Hensyn dertil at holde et tidligere Møde. — At der saaledes gik 3 Dage over den berammede yderste Tid, kan ikke lægges mig til Last og kan ej heller have haft Følger for Kommunen saalidt som for Forstanderskabets Medlemmer, hvilke jo skulde tilsiges inden Mødet.

2. Hr. Pastoren anker over, at jeg ikke har skrevet forud til ham om at møde 3. Marts. — Jeg maa herved bemærke, at jeg, som iøvrigt ikkun ad interim med Hensyn til Hr. Pastoren, har lovet (ikke dog netop ved skriftlig Underretning) at eftergive Noget af den mig som Formand tilkommende Ret at „sammenkalde“ Medlemmerne, (hvori ikke ligger, at jeg skal enes med Alle eller Nogen om Mødetiden). I dette Tilfælde personligen, ved Pastorens Nærværelse hos mig den 22. Febr. om Aftenen, sagde jeg

Præsten, at jeg vilde beramme et Møde til den 3. Marts, om det var ham belejligt, hvortil han svarede mig, „at naar han underrettedes saalænge forud derom, skulde ingen Forhindring være i Vejen fra hans Side“, hvornæst jeg ytrede: „Saa bliver det en Aftale, at jeg tilsiger Sogneforstanderskabet til den 3. Marts“. Hvilket han bifaldt. Dette kan jeg bevise med min Familie. Skriftlig Underretning maatte saaledes vel være ganske overflødig.

3. Fremdeles anker Hr. Pastoren over, at Politimesteren ikke blev anmodet om at give Møde 3. Marts, uagtet Præsten havde begæret det, og i Brev af 23. Febr., uden dog at anføre nogen særegen Grund, ytrede, at dennes Tilstedeværelse ansaas for ønskelig, om ikke nødvendig. — Mit Brev af samme Dato, og forresten hvad jeg mundtlig forebragte i sidste Møde, viser, at jeg er af en anden Mening. — Da imidlertid mit Foredrag desangaaende ikke blev ført i Protocolen, skal jeg her gentage det.

Jeg mener, at vi ved at ulejligge en Mand, som allerede forud er overlæst med Forretninger, i Sager, hvor vi ej absolut behøver hans Medhjælp, trætter ham og gør ham mindre vel stemte for vore Anmodninger om at komme, naar hans Nærværelse er os af største Vigtighed. Skulde han saaledes være tilstede ved alle Sogneforstanderskabernes Møder i hele Jurisdiktionen, maatte han jo ligge den halve Tid af Aaret paa Landevejene, og om han ogsaa med sin sædvanlige Beredvillighed vilde gøre Alt for de forskellige Kommuner, blev det dog en Umulighed for ham at opfylde disse Forlangender. Ser han derimod, at vi kun tilkalder ham, naar vi har Sager for, hvorved han kan være os til Hjælp, antager jeg, at han ogsaa paa enhver Maade vil gøre sit til at overvære Forsamlingen, naar han ifølge Anordningen derom bliver underrettet af Formanden.

§ 2 af Anordningen 13. August 1841 viser, at Herredsfogeden ikke er ordinært, men kun ekstraordinært Medlem af Forstanderskabet, og naar dette

ikke behøver hans Assistance som Politimester eller hans Vejledning som Jurist, antager jeg, at man kan undlade at invitere ham, hvilken Formening anses saameget sikrere, som han jo, naar hans Medvirken anses for nødvendig, skal underrettes om „Genstanden“, hvormom jeg ingen Kundskab har haft før nu i sidste Møde, Pastoren talte om at indkomme med Forslag til Fastsættelse af bestemte Regler for Forstanderskabets fremtidige Virksomhed med Hensyn til Vejevæsenet og øvrige Politi-Væsen.

Jeg formener at have god Føje til at anke over Pastorens Fremgangsmaade og Forhold imod mig bestaaende i:

at han ikke har begegnet mig med den Høflighed og Velvilje, man af en dannet Mand i præstelig Embedsstilling turde vente, og jeg som Formand og Styret af Kommunens Anliggende lovmedholdeligen kan gøre Fordring paa, i hvilken Henseende specielt paapeges:

a. at han forhindrede mig i at foredrage Forsamlingen, hvad jeg den 3. Marts ønskede at fremføre og fremme, samt at han gererede sig som Ordfører, forlangte at jeg skulde nedskrive hans mig berørende Vidtløftigheder og desforuden give ham Udskrift deraf.

b. at Bebrejdelserne, Forudsætningerne og Tonen i disse Tilførsler, saavel som i hans Brev af 23. Februar, ere dels ubillige og urigtige, dels tirrende og dadelværdige.

c. at han i Talens Løb under Forhandlingen sagde til mig, at det jeg havde anført var „Vrøvl“, hvilket Udtryk, hvis Brug af Præsten Forstanderne anmodes om at bevidne, endog forekommer mig at være strafværdigt.

d. at han saaledes har søgt at nedsætte mig i Medborgerens Omdømme og at svække den Tillid, der er vist mig ved Formandsvalget, og

e. at han ved selv at tilkalde Herredsfogeden har gjort direkte Indgreb i den mig som Formand til-

kommende Myndighed, idet han uden dertil at være kaldet befatter sig med dertil hørende Forretninger. — At dette virkelig er sket anmodes Forsamlingen at bevidne i sidste Møde blev anført af Præsten, og vil vel den tilstedeværende Herredsfoged ydermere kunne bekræfte.

Jeg tror derfor at kunne med Føje henstille til Forstanderskabets Bedømmelse, hvorvidt jeg har Ret, naar jeg saaledes paaklager Hr. Pastorens Udtryk og øvrige Fremgangsmaade, der efter mine Tanker indeholder Personligheder, som er krænkende for mig, i hvilken Anledning Hr. Pastoren maaske vilde blive tilkendegivet Forsamlingens Misbilligelse; men jeg vil dog for Tiden ikkun forbeholde mig hos Øvrigheden og i fornødent Fald hos Domstolene at søge Beskyttelse navnlig for Fremtiden mod saadan anmasende Fremfærd, der i nærværende Tilfælde endog har forhalet Afgørelsen af den Omission, som Pastoren kalder „et Livsspørgsmaal for Kommunen“, nemlig om Politimesteren skal inviteres til *ethvert* Møde eller ikke, hvilket jeg nu ved Votering forventer afgjort.

Med Hensyn til Spørgsmaalet, hvorvidt det efter Lovgivningen maatte være Pligt for Forstanderskabet at underrette Herredsfogeden om dets Møder, bemærkede Politimesteren, at han havde henvendt sig til Amtet med Forespørgsel i saa Henseende og kunde Spørgsmaalet saaledes snart forventes decideret, og vedtoges det med Hensyn til denne Oplysning for Tiden at lade Spørgsmaalet uafgjort af Forsamlingen.

Formanden opfordrede Præsten til at fremkomme med de i forrige Møde bebudede Forslag.

1. disenterede efter Præstens Forslag Forhandlingernes Offentlighed, hvilket han begrundede med at pege hen til:

a. at Kundskab om Forholdene derved vilde udvides og opklares samt vordende Forstandere dannes og

b. at § 8 i Anordningen som hele Anordningens Aand kræver dette som noget analogt.

Dette Forslag blev efter Voteringen forkastet med 7 Stemmer mod 4.

2. Disenteredes, at Formanden bør se at tilvejebringe fornødne Valglister paa Kandidater til Amtsraadet, for at Sogneforstanderskabet efter dets Berettigelse (§ 26 i Anordningen) derefter kan disentere selve Valget af Amtsraader og derefter at kunne give fornøden Instrux til den Emissær, det i sin Tid maatte ville udvælge.

Formanden bemærkede, at der fra hans Side skulde blive foretaget det fornødne for at fremskaffe de fornødne Valglister, hvis det var ham muligt, og blev Forsamlingen flerstemmigen enige om, at den i sin Tid Udsendte ej skulde rejse med en bestemt Instrux; det blev derpaa sat under Omission, om ikke den, som Sogneforstanderskabet maatte vælge til at repræsentere sig ved Valget af Amtsraader, maatte anses pligtig til at vælge paa Mænd, som Forstanderskabet vilde give sin Stemme til, og da Meningerne var delte i saa Henseende, blev man enige om at henvende sig til Amtmanden igennem Formanden.

Præsten forelagde endvidere for Forsamlingen:

3. Forslag til Vedtagelse af bestemte Regler for Sogneforstanderskabets fremtidige Virksomhed og foreslog følgende Regler:

A. først en almindelig Regel.

Naar et Medlem fremsætter en Anke, bekræftet ved 2 Medlemmers Vidnesbyrd (som i fornødent Tilfælde kunne afgive juridisk Bevislighed) i Sogneforstanderskabet, saa har dette at antage sig Sagen, eller Formanden paa dets Vegne igennem Politimesteren — eller om denne Embedsmand erklærer sig ikke bemyndiget til at antage sig Sagen — da igennem Amtsraadet at foranstalte den fornødne Forandring iværksat, eller om Anken maatte gælde ved Enkeltmands Forseelse, at Vedkommende vorder anset overensstemmende med Lovgivningen til Advarsel for Fremtiden.

Forsamlingen enedes om, at enhver Anke, som

maatte fremkomme i Fremtiden, skulde disenteres i Møderne og derefter tages Bestemmelse, hvorvidt Sagen skulde forfølges videre.

Litr. A. Bivejenes forsvarlige Vedligeholdelse.

- B. Rigtig Omgang med Sognekørsel.

- C. God Politi-Orden.

Den mundtlige Overlevering fortæller, at Præsten ikke alene var skarp imod Formanden, hvem han afbrød med Ordet „Vrøvl“; men da en af de menige Medlemmer vovede sig frem med en Ytring om Sagen, skal Præsten have afbrudt ham med disse Ord: „Hvad har du dog Forstand paa det, dit Fæ!“

Al Begyndelse er jo svær, men omsider har Bølgerne lagt sig. Der fortælles, at Ejeren af Sødriugholm fik Præsten og Formanden forligte, og i den Anledning skulde de samles paa Sødriugholm for at drikke Forlig. Præsten kommer kørende fra Dalby-neder paa Vej til Sødriugholm; men da han naar Alleen, der fører ind til Demstrup, kommer just Formanden, Godsejer Borup, kørende, ogsaa paa Vej mod Sødriugholm. Godsejeren vil nu køre forbi Præsten, men denne byder Kusken at sætte Farten op, saa han kommer først til Sødriugholm. Kusken kommer med en Bemærkning om Hestene, men Præsten siger: „Du kommer først til Sødriugholm, Hestene er mine!“ Og saa gik Farten ud ad den lange Vase, men Præsten sejrede og svingede først op for Døren paa Sødriugholm. — Saa blev Forliget drukket, og det maa nok være gjort grundigt, for da Præsten ved Hjemkørslen skulde betale de sædvanlige Drikkepenge til Staldkarlen, betalte han tre Gange, inden han kom til Vogns.

Pastor Carlsen har uden Tvivl nydt en vis Anse-

else paa Egnen og nævnes som en begavet og dygtig Mand, men ogsaa Skolekommissionsprotokollen viser meget stærkt, at han var en Mand, der gjorde sig gældende og ikke var behagelig som Overordnet.

Forfatterinden Nikoline Kirkegaard meddeler i sin Bog „Malvina“, at Digteren, Pastor Blicher i Spentrup maatte have Bud efter Pastor Carlsen i Dalby-neder, naar Blichers Sønner ikke vilde af Sted igen til deres Studier efter tilendebragt Ferie i Hjemmet. Havde nogen af Menigheden Ærinde i Præstegaarden, kunde det hælde, at Præsten aabnede et Vindue og raabte den kommende i Møde: „Hvad vil du!“ og foran Vinduet med Hatten i Haanden maatte saa Vedkommende forrette sit Ærende. Pastoren stillede visse Kundskabsfordringer til sine Konfirmander, og det hændte ofte, at Børnene maatte sendes udensogns til en mere lempelig Præst for at blive konfirmeret. Naar Pastoren færdedes i Sognet, var han jævnlig til Hest, og han berømmes som en fortrinlig Rytter, der endogsaa gjorde Forsøg paa at sætte over Kirkegaardsmuren i Dalby-neder; hvorledes Forsøget spændte af, var der dog ingen, der kunde huske.

I Krigsaaret 1848 er Pastor Carlsen blevet Formand for Sogneforstanderskabet, og atter fortæller Protokollen om en Begivenhed, der blev en slem Vandgang for Præsten. De Gamle omtalte tit denne Begivenhed, der bragte Røre i hele Sognet.

Den patriotiske Præst havde i sin Iver misforstaaet Amtsøvrighedens Ordre om frivilligt Mandskab til Indøvelse i Vaabenbrug. Præsten har selv uden videre afholdt Session over Pastoratets Mandskab fra 18—45 Aar og har udskrevet og afsendt dem, han fandt tjenlige.

— En gammel, forlængst afdød Mand har meddelt, at han i flere Dage laa skjult i en Grusgrav for at undgaa Præstens Udskrivning —. Da det saa kom for Dagen, at Præsten havde misbrugt sin Mynlighed, og at hele Sagen var frivillig, blev der stor Forbitrelse mod Præsten. De misfornøjede samledes ved Vejen fra Dalbynder til Raaby, og naar Præsten kørte til Sognene, blev han modtaget med Hujen og Stenkast. Der blev endvidere ved Nattetide lavet Revolte ved Præstegaarden i Dalbynder, hvor det gik ud over Præstens Vinduer.

Som et Forsvar for sine Handlinger skriver Præsten i Protokollen:

Ved at Amtsøvrigheden over Randers Amt med Hensyn til den af os den 30. Maj sidst foretagne Udskrivning af Mandskab paa 18—45 Aar, som under Hr. Leutenant Jagds Vejledning skulde indøves i Vaabenbrug, har erklæret, at Sagen er frivillig, blev Uvillien derover rettet imod Sogneforstanderskabet, den lovlige Orden i nogle Dage og Nætter brudt og Retssikkerheden udsat for Fare, ligesom vi derved følte vor Agtelse som lovmæssige Organer krænket. Vi maa søge Oprejsning herfor med at forhverve fra Amtsøvrigheden eller højeste Autoritet den Erklæring, at den af os foretagne Udskrivning var en os af lovlige Autoritet paalagt Embedsgerning, som fremkaldt ved Amtets Ordre af 26. Maj, som aldeles tydelig, ikke at tale om, at den om muligt endog fik større Vægt ved en Sogneforstanderskabet ved en kongelig Ordonnants (en Dragon) tilstillede Skrivelse, som var i Overensstemmelse med den og paraabte sig den.

Det overdrages Formanden at foranstalte det fornødne i denne Sag, og vedtoges tillige at offentliggøre denne vor Beslutning, for at lægge for Dagen for vore Nærmeste og Andre, at vi er tilsinds at gøre til vor Agtelses Genoprejsning, hvad der staar

i vor Magt — samt i sin Tid ligeledes at offentliggøre Sagens Udfald.

I Dalbyneder Pastorats Sogneforstanderskabsmøde,
6. Juni 1848.

Carlsen. Bloch. N. Jensen. Christen Dahl.
Niels Søren Kusk. Christen Bugge. H. Thøgersen.
A. Boje. T. Jensen.

Pastor Carlsen var Sognepræst til Dalbyneder, Raaby og Sødring fra 1837 til 1868. 1872 skiltes Sognene, idet Raaby-Sødring dannede et Pastorat for sig, medens Dalbyover blev forenet med Dalbyneder.

Hvorledes Pastor Carlsen har været som Præst og Sjælesørger er forlængst glemt, men det huskes dog, at han formanede sine Sognebørn med disse Ord: „I skal ikke gøre, som jeg gør, men I skal gøre, som jeg siger!“

Pastor L. J. Bøttiger til Vistoft,
Æbeltoftegnens Historiker.

Af August F. Schmidt.

VISTOFT Sogn paa Mols har haft to Præster, som særlig har indlagt sig Fortjenester indenfor den lokalhistoriske Forskning. Den første af disse er *Erik Gjørup Begtrup* (1713—86), der var Præst i Vistoft fra 1740 til sin Død. Han blev Provst over Mols Herred 1772. Begtrup har skrevet agronomiske Afhandlinger i Danmark og Norges Oeconomiske Magazin 1762, VI, VII, VIII. I Danske Atlas IV er benyttet hans Beskrivelse over Kalø Amt. Men hans værdifuldeste Værk er dog en stor, utrykt Beskrivelse af „Vistofts Præstekalds Beskaffenhed og Indtægter, hvorved vises Sognets Godhed og Størrelse, item hvad Forandringer der er skete til Fordel eller Skade, saa vel som hvad der Tid efter anden er passeret“ o. s. v. Dette indholdsrige Haandskrift er nu i Højskoleforstander *Holger Begtrups* Eje. Holger Begtrup, der er en Efterkommer af den begavede Vistoft Præst, har i sine Erindringer („Holger Begtrups Levned fortalt af ham selv“) I (1929), S. 11 ff. skrevet en smuk Karakteristik af Erik Gjørup Begtrup. Vi skal derfor ikke dvæle længere ved ham, men begive os et Stykke ned i Tiden, til vi naar den 17. Præst i Vistoft efter Reformationen, nemlig *Louis Johannes Bøttiger*, der var Præst her i Tiden 1883—1899, og saa høre lidt om hans Liv og Gerning. L. J. Bøttiger blev født Onsdag den 18.

Oktober 1843 i Pustervig i København og døbt den 5. December i Trinitatis Kirke. Han blev opkaldt efter Bager Louis Klein og Farfaderen i Roskilde. Faderen Johannes Peter Böttiger blev Præst i Sønder Omme og Hoven ude i Hedeegnene Vest for Vejle. Herfra befordredes han til Lintrup—Hjerting Pastorat lige Syd for Kongeaaen ved Foldingbro. Det var i 1858¹⁾. Fra dette Kald blev han afskediget af Preusserne den 20. Maj 1867 formedelst Edsnægtelse. Han flyttede nu til Sønder Hygum, hvor han boede et Par Aar, indtil han fik Embedet som Præst i Lundum—Hansted ved Horsens²⁾. Sønnen Louis Johannes kom i Ribe Latinskoles 2. Klasse i 1857 og blev konfirmeret i Ribe Domkirke af Stiftsprovst (senere Biskop) Balslev den 17. April 1859. I 1862 blev han Student med første Karakter. Dernæst tog han fat paa det theologiske Studium ved Københavns Universitet. Herovre fik han Kommunitetet 1867 (12 Rigsdaler maanedlig) og Plads paa Regensen 1868. Aaret efter, 1869, fik han theologisk Embeds-eksamen med Karakteren haud I. I Efteraaret 1869 frekventerede han Pastoralseminariet, — og blev nu færdig med sine Studier i Hovedstaden. Cand. theol. L. J. Böttiger vikarierede saa i Foraaret 1870 (indtil 1. August), som Lærer ved Skanderborg Borgerskole; Lønnen var her 35 Rigsdaler maanedlig. Dernæst var han 1870—72 Huslærer hos Provst Mørck i S. Bjært ved Kolding for en Løn af 300 Rigsdaler aarlig. Den 1. April 1873 blev han pers. Kapellan i Lundum—Hansted hos Faderen, med Bopæl i Hansted efter 29. September 1874. Den 30. April 1873 blev han ordineret i Aarhus Domkirke af Biskop Brammer. Indsættelsen i Kapellanembedet i Lundum—Hansted foretoges af Provst Høeg-Guldborg og fandt Sted den 4. Maj 1873.

1) Jens Kierckebye i Saml. t. j. Hist. og Top. V 1874—75, 32 (jfr. August F. Schmidt i Fra Ribe Amt 1933, 256).

2) Hans Pilegaard og August F. Schmidt: Fra Lintrup Sogn (1925), 44.

Den 25. December 1869 blev Bøttiger forlovet med *Cecilie Cathrine Elise Jørgensen* (f. 18. Marts 1843 i Alslev), Datter af Pastor Niels Peter Jørgensen, der var Præst i S. Hygum 1855, til han paa Grund af Edsnægtelse blev afskediget af den preussiske Rege- ring. Hygum er Nabosogn til Lintrup—Hjerting, og det er naturligvis fra Sønderjyllandstiden, de to unge har kendt hinanden, idet Pastor J. P. Bøttiger og Pastor N. P. Jørgensen sikkert som Nabopræster har været gode Bekendte. Pastor Jørgensen blev 1870 kaldet til Skanderup ved Kolding. Her i Skanderup, hvor han døde 9. November 1884¹⁾, blev hans Datter af ham selv viet til L. J. Bøttiger den 29. Septem- ber 1874.

I 1883, den 11. August, blev Bøttiger udnævnt til Sognepræst for *Vistoft* Sogn efter Pastor *P. E. Bluhme*. Her blev visiteret 1883 af Biskop Fog, 1885 og 1894 af Biskop Clausen²⁾.

Et Par Aar efter sin Ansættelse i Vistoft blev Bøttiger indviklet i en Strid med sin Forgænger i Embedet, den ovennævnte *P. E. Bluhme*, der havde været Præst i Sognet 1876—83, men som nu besad Præsteembedet i Bøvling ved Lemvig. Bluhme var en af sin Tids mest kendte Vækkelsesprædikanter indenfor den indre-missionske Kirkeretning. Han besøgte hvert Aar sine gamle Menigheder og kom derfor ogsaa til Vistoft, saaledes i Sommeren 1885. Her søgte han hos Pastor Bøttiger om Tilladelse til at benytte Kirken. Tilladelsen blev givet, men paa den Betingelse, at der ikke maatte indsamles Penge- summer til Missionen i Kirken. Misfornøjet med dette Svar, udtalte Bluhme sin store Misbilligelse af, at Kirken, som han forment, var blevet ham nægtet.

1) August F. Schmidt: Skanderup Sogn 1926—28, 136 f.

2) Jfr. Sofus Elvius: Danmarks Præstehistorie 1869—84, S. 594 f. Max Groshennig og Th. Hauch-Fausbøll: Dan- marks Præstehistorie 1884—1911, II (1932), 123. — For modtagne Oplysninger til nærværende Afhandling bringes Havearkitekt *Emil Bøttiger*, Aarhus, og Læge *P. Bøttiger*, Gamby, min bedste Tak.

Det lykkedes dog ikke denne Gang at bringe større Spektakler ind i Menighedslivet; thi Pastor Bøttiger, der havde forstaaet at vinde Beboernes Højagtelse og Hengivenhed, erholdt kort efter — i Juli 1885 — efterfølgende Tillidsadresse, forsynet med ca. 300 Underskrifter. Adressen, der blev overrakt ham af en Deputation med Proprietær Tørsleff *sen.* som Ordfører, lød saaledes:

„Vi Undertegnede af Vistoft Menighed føle særlig Trang til at bevidne vor Samstemning med Dem, Hr. Pastor Bøttiger, og udtale vor Tak og Anerkjendelse for den nidkjære og bramfri Maade, hvorpaa Hr. Pastoren forkynder Ordet, samtidig med at vi ikke kan andet end takke Hr. Pastoren for den rolige, ærlige og aabne Maade, hvorpaa De i Søndags i Præstegaarden satte os ind i Deres kirkelige Standpunkt. Vi forsikre Dem om vor fulde Tillid og Tilslutning og haabe og ønske, at det maa forundes Dem i mange Aar at røgte Deres Hverv som hidtil til Guds Ære og Menighedens sande Gavn“.

Tillidsadressen og nogle Oplysninger knyttet til denne findes trykt i Ebeltoft Avis for 31. Juli 1885, Artiklen her indledes med disse Ord: „Pastor Peter Bluhme, hvis Virksomhed som Rejsepræst i Missions Tjeneste næppe under ham 14 Dages Ro til Arbejde i sin egen Menighed i Bøvling, har fornylig aflagt en lille Visit i sin forrige Menighed i Vistoft“. Det vær især denne Passus, der fik *Vilh. Beck* til at fremkomme med en Artikel, hvori han tager Bluhme i Forsvar og bruger ret uvenlige Ord om Tillidsadressen og Pastor Bøttiger, fordi han ikke har det samme Syn paa Sagerne som Beck og Bluhme¹⁾. Endvidere kom der en Indsigelse fra 6 Mænd i Bøvling, som ogsaa varmt tager Bluhmes Parti. De 6 Mænds Artikel findes i Ebeltoft Avis den 16. September 1885. Bladets Redaktion ledsager den med

---

1) Ebeltoft Avis 22/8 1885.

et bestemt Svar, der slutter med en smuk Omtale af den velsignelsesrige Virksomhed, Pastor Bøttiger allerede i sine to første Præsteaar i Vistoft havde udført.

L. J. Bøttiger havde allerede i Hanstedtiden begyndt sin Forfattervirksomhed. Det var sikkert efter Faderen, han havde arvet sine historiske Interesser; thi J. P. Bøttiger dyrkede ogsaa lokalhistoriske Studier, hvad hans Afhandling i Samlinger til jydsk Historie og Topografi 2. Rk. IV, S. 345 ff. om Stifterinden af Hansted Hospital Dorthe Hansdatter bærer Vidne om. L. J. Bøttigers første Skrift var dog ikke af historisk Art; det var et polemisk Indlæg, betitlet: *Gjenmæle mod Dr. Hornemanns Piece „Den offentlige Sundhedspleje og Prostitutionen“*, og det fremkom i 1880 Pjecen, der er paa 16 Sider, er vendt mod Dr. Hornemann, der forsvarer offentlig Prostitution, medens L. B. bekæmper den. Bøttigers Polemik er ret virkningsfuld.

Det var ogsaa i sin Kapellantid, Bøttiger udsendte sit andet større skriftlige Arbejde: *Kirkegangskoners Indledning. Skikkens Historie og Betydning* (1882, 88 Sider), der i sin Form er videnskabelig og derved mest har Interesse for Folk med en Del theologisk og kirkehistorisk Viden. Pastor, Dr. Johannes Clausen har ledsaget Værket om Kirkegangskonernes Indledning med et Forord. Bøttiger har her taget et interessant Emne op til Undersøgelse, og som den ædrueelige Forsker, han var, har han i enhver Henseende belyst det rigtigt og videnskabeligt forsvarligt. Det blev dog som Personal- og Lokalhistoriker, han ydede sin betydeligste litterære Indsats. Igennem flere Aar beskæftigede han sig saaledes med Udarbejdelsen af en *Stamtavle over Slægten Volf*, som han var indgiftet i. Denne Genealogi udkom 1885 (Supplement 1887 og senere, bl. a. ved Dr. theol. P. R. Volf). Over sin egen Slægt har Bøttiger ogsaa udarbejdet en *Stamtavle*, der imidlertid ikke er blevet trykt.

Det historiske Forskningsarbejde, der ellers mest optog L. J. Bøttiger i over det første halve Snes

Aar af Vistofttiden var Studiet af Æbeltoftegnens Historie. Paa dette Omraade naaede han vidt. Han erhvervede sig et særdeles detailleret Kendskab til sin skønne Landsdels Historie gennem de skiftende Tider. Ikke alene gjorde han sig bekendt med al den vidtspredte, trykte Litteratur om Æbeltoft og Omegn, ogsaa utrykt Stof, Arkivalier som Kirkebøger, Libri datici, Tingbøger, Kaldsbreve, Taksationsprotokoller, Skifteprotokoller m. m. gennempløjede han i stort Omfang. Ligeledes udnyttede han mundtlig Overlevering (Sagn og Folkeliv) og blev ogsaa fortløbig med den stedlige Dialekt.

Frugten af disse sine Studier gjorde Bøttiger andre delagtige i ved i Ebeltoft Avis i Tiden 1888—1894 at offentliggøre mange Artikler af lokalhistorisk Art. Disse Artikler er vi nu saa heldige at besidde de fleste af — omend i helt omformet, paa mange Punkter rettet og betydelig udvidet Skikkelse — i Bogen: *Æbeltoft og Omegn* (1893). Dette omfangsrige og drøje Værk (362 Sider) fører Æbeltoft og Omegns Historie op til omkring ved 1814. Der er heri nedlagt en meget betydelig Viden. I en sammentrængt Form og i en ofte ejendommelig og vægtig saglig Stil meddeles Side efter Side et Utal af Detailler, ikke mindst af personalhistorisk Art, hvorfor Bogen altid bør raadspørges af Folk, som beskæftiger sig med personalhistoriske Studier, der paa en eller anden Maade har Forbindelse med Mols og dens Hovedstad.

Det er et stort Antal Emner, Pastor Bøttiger afhandler i sit Hovedværk. Vi hører om den gamle Birkeinddeling paa Mols, om Tingsteder, Æbeltofts Navn, Byens Oprindelse, første Privilegier og Stadsret, hvorefter Hvidernes Tilknytning til Egnen bliver gjort til Genstand for en fængslende Omtale. De forskellige Godsherrer (Rosenkrantz'er, Lange'r m. fl.) gives der Oplysninger om, ligesaa om Udskrivninger og Taksationer i det 16. Aarhundrede, Krigene 1625—60 (hvor Egnen blev plaget forfærdelig), Kalø Lehn og Amt, Kringen 1709—20 og Pesten 1711, hvorefter

kommer et fortrinligt Afsnit om Landmanden i det 18. Aarhundrede. Her har Pastor Bøttiger haft Gavn af Provst Begtrup's Optegnelser. Som et Indskud i den historiske Fremstilling anbringer Bøttiger nu et Kapitel om Molboerne og historiske Sagn stedfæstet til Mols. Til Sagnene knyttes en smuk Kommentar. Det er ogsaa værd at henlede Opmærksomheden paa Bøttigers Udredning af Skovenes Historie, og hvad han meddeler om Æbeltofts Flor og Fald, Garnison i Æbeltoft, Krigen 1807—14, Æbeltofts Jorder og det Vedtægtsbrev, der var udarbejdet som Lovregel for Markjordsbesidderne. I det hele taget indeholder vore Købstadsjorders Historie en Række Problemer af Interesse, ikke mindst for Forskere, der beskæftiger sig med ældre Tiders Landbohistorie og for de til det gamle Landbrug knyttede Kulturforhold. Om de Æbeltoft Fiskere, Købmænd og andre Næringsdrivende indeholder „Æbeltoft og Omegn“ et helt Arsenal af personalhistoriske Enkeltheder. Det siger sig selv, at Æbeltoft Kirke, Præsteembede og Stadens Sognepræster bliver Genstand for en grundig Omtale, ikke mindst Pastor Niels Pedersen og alle hans Processer gives der Oplysninger om. Niels Pedersen døde 1653. Bøttiger bringer jævnhen Rettelser til Wibergs Præstehistorie. Æbeltoft Latinskoles Historie udredes i fuldt Omfang, ligesom Skolevæsenets og Degneembedernes Historie skildres saa udførligt, som det med Rimelighed kan forlanges. Skolevæsenet paa Landet har Bøttiger ogsaa et nyttigt Kapitel om¹⁾. Hvad der er knyttet til Retsvæsenet: Raadhus, Borgmestre, Byfogeder, By- og Herredsskrivere, Maalere og Kæmnere, er der selvsagt ogsaa Afsnit om, saavel som om Postvæsen, Medicinalvæsen, Fattigvæsen, Bytjenere, Vægttere og Natmænd samt Told- og Konsumptionsvæsen. Ved at meddele Uddrag af Kirkebøger og ved i „Blandinger fra det

1) Jfr. hermed N. Nielsen: Om Skolevæsenet paa Mols navnlig i ældre Tid (Fra Randers Amt 1933, 63 ff.).

18. Aarh.“ at fremlægge Oplysninger om Parykskat, Folkeløn, Farveri, Fortegnelser over Møbler fra en velstaaende Købmands Hjem. Legatstiftere, Henrettelser, Priser m. v. giver Bøttiger de personalhistoriske Redegørelser en passende historisk Baggrund. Værkets sidste Kapitler er viet Skærsø, Draaby Kirke, Lyngsbækgaard, Rolsøgaard, Isgaard, Kvelstrup, Bogensholm og Rødegaard.

Man vil forstaa af denne kortfattede Oversigt, at det er en Mængde forskellige Emner, der er behandlet i Bøttigers Bog. Enhver fremtidig Forsker i Æbeltoftegnens Historie vil altid med stort Udbytte kunne spørge hos Bøttiger, som tilmed har forsynet sit Arbejde med et godt Register. Selvfølgelig vil den grundige Historiker altid kunne finde et og andet at rette eller tilføje¹⁾; men saadan er det jo altid, uden at et grundlæggende Værks Betydning herved forringes i nogen Maade. Eksempelvis kan nævnes, at Redaktør *Engelbert Dröhse* i *Fra Randers Amt I* (1907), 69—80 i Afhandlingen „Nogle Aktstykker fra Ebeltoft Raadhusarkiv“ supplerer Bøttigers Bog.

Selv har Pastor Bøttiger paa værdifuld Maade fortsat sit Værk i en Række Artikler: „Æbeltoft og Omegn 1827—31“, der findes offentliggjorte i *Ebeltoft Avis 1894* (Nr. 54, 56, 58, 62, 66, 68, 69, 74, ⁵/₃—²⁴/₃), betitlet I *Byfoged Stockfleths Pennefejde*. II *Æbeltoft Havn og Stockfleths Afsked* (smsts. Nr. 91, 94, 96, ²¹/₄—²⁷/₄). III *Fest i Æbeltoft for Sparekassen* (smsts. Nr. 141, ²²/₇). IV *En Nat i Æbeltoft* (smsts. Nr. 143, 147, 163, 169, 211, ²⁵/₆—¹²/₉). V *Smaastykker* (smsts. Nr. 303, ³¹/₁₂ 1894).

Disse stoffyldte, ret korte Artikler, burde paa en eller anden Maade fremdrages fra deres Skjul.

Pastor Bøttiger var sproglig interesseret, hvad bl. a. kan ses af de Oplysninger om Dialektord, der

1) I Statsbibliotekets Eksemplar af „Æbeltoft og Omegn“ er der saaledes af ukendt Haand sat Rettelser ind til Side 239, 245, 246, 317, 350.

er hidsatte Side 76 i Æbeltoftbogen, og af den lille Afhandling: „Stednavnet Dueholm“ (Samlinger til jydsk Historie og Topografi 3 Rk. III Bd., 1901—03, 544 f.), hvor han kritiserer *Villads Christensens* Tolkning af Navnet Dueholm og selv formoder, at dets Betydning maa udledes af *Du*, oldnordisk *Dy* ∴ Kær, sumpet Eng. I Stednavneudvalget findes Bøttigers Samling af Stednavne paa Mols (med Tydninger). Stednavneudvalgets Leder, *Gunnar Knudsen*, har i sin Undersøgelse over Stednavnene paa Mols haft Gavn af „Æbeltoft og Omegn“, ikke mindst hvor det drejer sig om Bøttigers Paavisning af ca. 100 Navne, der minder om gammel Skov¹⁾. Nævnes kan det ogsaa, at den svenske Sprogmand *Evald Lideu* i sin Anmeldelse af Værket „Sønderjydske Stednavne“ i Tidskriftet *Acta Philologica Scandinavica* VIII (1933), 242 ved Tolkningen af *Ubjærg* henviser til Bøttigers Æbeltoftbog, 21, 358. Et andet Sted træffer man ogsaa Bøttigers sproglige Interesser, nemlig i en lille Opsats „Smaabemærkninger til de reviderede Kollektter og Liturgier“ (Fra Bethesda ²⁷/₁₀ 1895, S. 702 f.), hvor han fremsætter Kritik af disses sproglige Udformning. Det var Kendskabet til E. G. Begtrup²⁾ haandskrevne Skildring af Vistoft Sogn, der bevirkede, at Bøttiger fik Lyst til at offentliggøre fjerde Kapitel af Begtrups Manuskript, det, der indeholder *Vedtægtsbrevet for Vistoft* fra 1755 og *Grandebrevet fra Vistoft* fra 1765. Vistoft Landsbylove udgav Bøttiger i Samlinger til jydsk Historie og Topografi 2 Rk. III Bd. 1891—93, S. 1—25. Senere er de ogsaa udgivne i „Vider og Vedtægter“ II (1909), 236—265, af *Thyge J. Sægaard*. I Bøttigers Udgive er de fleste af Noterne meddelte af *D. H. Wulff*, *H. F. Feilberg* og *Oluf Nielsen*. Det udmærkede bondehistoriske Doku-

1) Fortid og Nutid V (1924), 15.

2) Bøttiger har udarbejdet en Afhandling: „Provst Begtrup og hans Formænd i Vistoft“; ligger færdig i Manuskript, men „jydsk hist.-top. Selskab mangler Penge“, har han føjet til Manuskriptet, der beroer hos Læge P. Bøttiger, Gamby.

ment giver fortræffelige Oplysninger om Sædvaneret og Fællesdrift i Sydmons i det 18. Aarhundrede¹⁾.

Det maa ikke glemmes, at det var paa Pastor Bøttigers Tilskyndelse, at den kun tyveaarige *Joachim Katstrup* nedskrev sin Viden om det gamle Almuelev paa Mols i den prægtige Afhandling: „Fordums Folkeliv paa Mols“ (Sæder og Skikke, Sagn, Overtro m. m.), der blev trykt i Samlinger til jydsk Historie og Topografi 3 Rk., I Bd., 1896—98, 38—102. Bøttiger nævner i en Note, at Optegnelserne er skrevne „af et ungt Menneske paa 20 Aar, som kun har nydt Almueundervisning og ikke været udenfor Hjemmet; — min Medvirken har indskrænket sig til et lempeligt Gjennemsyn med lidt Ændring i Stil og Udtryk hist og her og enkelte Udeladelser og Tilføjelser“. Det er en hel Fornøjelse at vide, at Bøttiger var med til at hjælpe Joachim Katstrup ind paa den Forfatterbane, der gav ham saa mange Glæder, og som bl. a. er medvirkende til, at den saa tidlig bortgangne folkelige Digter stadig lever i et smukt Minde blandt sine Landsmænd paa Mols; Katstrups Mindsten er rejst ved Vejkrydset mellem Vistoft og Strands.

Da Pastor Bøttiger havde været en Aarrække i Vistoft, søgte han et andet Embede, *Vester Skerninge—Ulbølle* ved Svendborg. Hertil blev han kaldet den 12. April 1899. Her forblev han, til han tog sin Afsked den 27. Juni 1919.

Hernede blev han ogsaa kendt for sine mange Kundskaber, „navnlige som Historiker og Botaniker. Han kendte alle Skovens, Engens og Markens Blomster, og vidste, hvor de havde deres Voksesteder“²⁾. Bøttiger var altsaa ogsaa Botaniker. En Samling botaniske Navne, han havde tilvejebragt, blev overgivet til Professor *Eugen Warming*. I sine Prædikener³⁾

1) Jfr. Fra Randers Amt 1933, 122 ff.

2) Svendborg Avis 8/8 1925.

3) Prædikener af Bøttiger findes trykte i Den indre Missions Tidende 1881, 673—81, 1882, 593—99. Nordslesvigsk Søndagsblad, Kirkelig Del 3/2 1918.

anvender Bøttiger da ogsaa ofte paa en aandfuld Maade Naturbilleder, ligesom han i Kirken og Hjemmet VII (1906), 44—46 i en Artikel „Vore Landsbykirkegaarde“ som Naturelsker tager til Orde for, at Kirkegaardene bør være smukkere holdt og pynteligere beplantede.

Af andre mindre Arbejder fra Bøttigers Haand er at nævne „Mod Lussinger“ (Samfundet 1900), „Et Spørgsmaal“ — om man, kristelig set, kan stemme paa sig selv ved et Valg (Kirken og Hjemmet 1904, 117 f., 158). Under Pseudonymet *Carl H.* skrev han i Svendborg Avis 1905 Artiklen: „Til Trøst“ — mod almindelig borgerligt Ægteskab. Og i Præsteforeningens Blad ^{15/11} 1914 findes i hans Bidrag „Før Edsfæstelse“ en virkningsfuld Kritik af den danske Edsformular, som han ønsker afløst af en kortere og kristeligere.

Naturligvis blev Bøttiger meget fortrolig med Sydfyns Historie. Resultaterne af disse hans nye lokalhistoriske Studier er Afhandlingerne *Anna Hvide* i Svendborg Amtstidende 1913 og *Amtmand P. C. Schumacher* (Svendborg Amts historiske Aarbog, 1917, 123—170) samt det omfattende og meget grundige Arbejde: *Vester Skjerninge—Ulbølle og Omegn*, der udgør en hel Aargang af Svendborg Amts historiske Aarbog (1923, 274 Sider). Her er med Præsterækken som Grundlag givet en meget detailrig Fremstilling af mange Forhold vedrørende disse Sognes Historie gennem Tiderne.

Fru Cecilie Bøttiger døde den 14. August 1908 i Gamby Lægebolig. Den 1. September 1909 giftede Pastor Bøttiger sig igen, denne Gang med *Ida Marie Elisabeth Jørgensen* (født den 3. Juni 1847), der var en Søster til hans første Hustru. Hende overlevede han ogsaa, idet hun døde den 20. Juni 1923. Selv døde Pastor Bøttiger den 6. Juni 1925. Efter sin Afsked som Præst boede han i en lille Villa i Vester Skjerninge; paa det sidste blev han trofast plejet af sin Søster Frk. Bøttiger. Faa Dage før sin Død fik

han i Svendborg Avis optaget et smukt Digt: *Bønner*, hvis første Vers lyder:

„Naar selvklog Vismand Bibelordet vrager,
som underfuld berette — hvad skal tros —
og vor Forstand og Kløgt til Fange tager,
ej Kristi Korsdød gives Værd og Ros.
Da bøj os, Gud! til Troens Enfold ned!“

I den smukke Nekrolog, som Svendborg Avis den 8. Juni 1925 bragte over Pastor Bøttiger, findes bl. a. følgende Karakteristik af ham: „Som Præst var den afdøde en trofast, ydmyg og redelig Ordets Tjener, der i sine Prædikener nøje holdt sig til Helligdagens Tekster. Sandhedssøgende og uselvvisk, som han var, og med sin sikre historiske Sans, fandt han ind til Guds Ords dybeste Grund, hvorfra intet Retningsvæsen kunde rokke ham . . . . Han var afholdt af alle. Hans redelige og beskedne Væsen bevarede ham fra al forløren Værdighed og Skinvæsen. Han var ens mod høje og lave. Med et varmt og trofast Hjerte omfattede han alle sine Sognebørn, og navnlig alle Konfirmanderne“.

Ved Jordefærden paa Vester Skerninge Kirkegaard Lørdag den 13. Juni 1925 var der et mægtigt Følge, og smukke Ord blev talt over den gamle Præsts Baare af Embedsbrødre, der havde lært at skatte den begavede, og prægtige Mand, som nu var gaaet bort ¹⁾).

Det er imidlertid som Historiker, L. J. Bøttigers Navn vil leve. Det var som saadan, han var kendt i vide Kredse af vort Folk. Ikke mindst paa Mols og i Æbeltoft vil hans historiske Gerning bevare ham fra Forglemmelse gennem lange Tider. Og det synes mig, at han har Adkomst til en Levnedsskildring i den historiske Aarbog, der udgaar fra det Amt, hvori han med saa megen Hæder virkede i Aarene 1883 1899.

¹⁾ Svendborg^{er} Avis 15/6 1925. — I Danske Portrætgalleri V Bd. (red. af Johs. Madsen), Sp. 270 findes et klart Portræt af L. J. Bøttiger.

Fra den gamle Landsby.

Af August F. Schmidt.

„FRA RANDERS AMT“ 1933, Side 122 —142 er givet en kortfattet Skildring af Sædvaneret og Bylav i Randers Amts Landsbyer i ældre Tid. Indledningsvis er dér omtalt, fra hvilke af Amtets Byer, der kendes *Landsbylove*, de saakaldte Vider og Vedtægter, udgivne af *Poul Bjerger* og *Thyge J. Søgaard* i Samlingen: „Danske Vider og Vedtægter eller gamle Landsbylove og Byskraaer I—III“. Siden den anførte Afhandling er bleven skrevet og afsendt til Aarbogens Redaktion, er der imidlertid udkommet et fjerde Bind „Vider og Vedtægter“ (1932) — nævnt i en Korrekturnote i *Fra Randers Amt* 1933, 122 —, udgivet af *Poul Bjerger* og nærværende Artikels Forfatter. I dette Bind findes to Landsbylove fra Randers Amt; da de ikke har været trykte andetsteds end i min Udgave af dem i nævnte Bind *Landsbylove* Side 293 —305, skal der af denne Grund anbringes en lille Omtale af dem her i *Fra Randers Amt*.

Den ældste af Lovene er fra *Ebdrup By*, *Ebdrup Sogn* i *Djurslands Sønder Herred*, og den findes i *Justitsprotokol* for *Djurslands Sønder- og Mols Herred* 1702 ff. Brevet („Grande-, Vide- og Vidtegts-

bref“) blev læst ved nævnte Herreders Ret Fredag den 8. December 1705. Det bestaar af 18 Paragraffer. Heri bestemmes først, at Husbondsfolk skal sørge for, at deres Børn og Tjenestefolk hver Prædikensdag, „naar Klokken sammenringer“, søger Kirken. Hvis nogen uden højnødvendig Aarsag afholder sig herfra, skal der, for hver Gang det sker, bødes til Byens Lav 1 Skæppe Byg. Den næste Paragraf handler ogsaa om *Helligdagens rette Overholdelse*. Ingen maa paa Søndage eller paa højhellige Dage foretage sig nogetsomhelst Arbejde udover Kvægets Pasning, — medmindre det er i Høstens Tid; thi da kan Granderne godt vedtage efter Gudstjenesten at køre et Par Læs hjem. Overtrædelse af Bestemmelsen blev straffet med Erlæggelse af en Skæppe Byg til Byen. — Det kunde se ud, som om Præsten har været medvirkende under Udarbejdelsen af Vedtægtsbrevet.

I de følgende Poster findes Bestemmelse om *Markfred* (ingen maa pløje for nær sin Nabos Ager) og om Pløjnings samt Høstens Begyndelse. Der er ogsaa Vedtægter for Tøjring paa Stubmarker, Indkørsel af Hø og Korn og for den rette Vedligeholdelse af Gærder og Grøfter. Kvæg, der gør Skade i Byens Kornvange, skal straks indfanges, og to Mænd skal syne og taksere Skaden, det har gjort. Ejerne af det løsslupne Kvæg skal saa betale Erstatning og endda en Bøde til Byen.

Skal en Mand have bygget en ny Bagerovn eller gravet en Vandkilde, har hver Mand i Byen Pligt til at hjælpe ham med dette Arbejde.

Oldermanden sammen med fire Bymænd skal en Gang aarlig fungere som Skorstenssyn. Ingen maa efter Solens Nedgang og efter den Tid, *Oldermanden*

har raabt, at enhver skal hjemføje sig, findes paa Byens Kornvange, medens Kornet staar i Skok, „paa det al Mistanke kan forekommes“. Overtrædelse af denne gode Forordning straffedes med 1 Skæppe Byg. Kvæg fra andre Byer maa ikke tages paa Græsning. Paa *Grandestævnet* eller paa andre Steder, hvor By-mændene har deres Samlingsplads, maa ingen skælde sin Nabo eller andre ud for Løgner eller bande og fare op; ellers en Bøde paa 1 Skæppe Byg. Om *Stakkelsfjælen*, der forhen bragtes fra Gaard til Gaard i Byen, er der ogsaa en Bestemmelse fra Ebdrup. Hvis en Bymand forsømmer at bortkøre vanføre Stakler til den næste By, at sige da, naar Stakkelsfjælen var tilbragt ham i lovlig Rækkefølge, var Bøden herfor 8 Skilling. Bøderne, der i Aarets Løb skulde betales, forfaldt til Mikkelsdag ($28/9$). Byhyrden og Markmanden fik af Pengebøderne deres Løn i Penge. Oldemanden skulde til bemeldte Dage gøre Regnskab, — og saa følger den for Landsbylovene ret sjældne Bestemmelse: . . . at „aldeles intet deraf til Drik eller saadan Unytte maa anvendes“ (Præstens Indflydelse paa Grandebrevets Udformning?). Den anden af de nyfremdragne Love fra Randers Amt hidrører fra *Udbyneder* Sogn i Gerlev Herred og stammer fra 1742. Her er ikke mindre end 34 Paragrafer. Udbyneder Vide- og Vedtægtsbog er udarbejdet „for at fremme Guds frygt og Retfærdighed . . ., som de eneste Midler, hvorved timelig og evig Velgaaende og Velsignelse ved Guds Naade kan forhverves“. Her findes ogsaa straks Lovbestemmelser om Overholdelse af Sabbaten, flittig Kirkegang . . . „saa og den tilbageværende Tid af Dagen ædruelig og skikkelig fuldende“. Børn og Ungdom skal have ordentlig

Skolegang. Hvis Forældre og Husbondsfolk holdt Børnene hjemme fra Undervisningen, skulde der betales Skolemulk. *Oldermanden* skulde vælges hvert Aar paa Majdag. Han havde Pligt til at holde *Tal-lien* (Regnskabsstokken) i Orden samt opbevare Videbogen det Aar, han fungerede som Byens Leder. Skulde Ting af fælles Interesse drøftes, var det Oldermandens Hverv at *sammenraabe* Bymændene til det Sted i Byen, som var udvalgt til officiel Samlingsplads. Det var strafbart ikke at møde til Grandestævne; dog kunde en Tjenestekarl gaa i sin Husbonds Sted, hvis han havde lovligt Forfald. Ved Majdagstider skulde hvert Aar ved Oldermanden og tre Bymænd foretages *Græs jævning*, d. v. s., der skulde undersøges, hvor mange Kreaturer hver Bymand kunde faa Lov til at holde paa Byens Fællesgræsning. Den Mand, som havde færre Kreaturer end Græs jævningen tillod ham, „nyder sin Betaling af dem, som haver mere“. „Og saafremt ingen i Byen haver for mange, maa dem, der haver for faa Høveder, tage saamange af udenbys Kreaturer, som kan taales, indtil han nyder jævnt ligemed sine Grander og Bymænd“. *Markmanden* skal have Indseende med, at Kreaturerne gaar paa de rette Dele af Byvangene. Bliver en Bymand syg i Vaarsædens Tid, skal Granderne hjælpe ham med Saaningen, saa Grøden til én Tid kan blive færdig til Høsten. Der findes flere Bestemmelser om Kvægets Pasning i Vangene, om Bortlejning af Tørveskær, Ager, Eng o. s. fr., om Høslættens og Kornhøstens Begyndelse, uskaarne Plage, Ringning af Svin, Diger og Grøfters Vedligeholdelse, Hyrdens Løn, Bytyren, pæn Opførsel paa Stævnet, Skorstenssyn, Husning af Inderster (Folk fra fremmede Byer) o. s. v.

Alle Bøderne skulde betales til Oldermændene, saasnart Kornet var indhøstet. Hvis nogen ikke godvillig vilde betale Bøden, der skyldtes, skulde der hos paagældende finde *Udpantning* Sted ved fire af Granderne. Pantet skulde saa forblive hos Oldermændene til Allehelgensdag, „da det Ejeren til Løsning anbydes, vil han det da ej indløse, da sælges Pantet til hvem, det vil købe“. Heller ikke i Udbyneder maatte de indkomne Penge bruges til Drik og Fylderier, „men til Byens Nytte og nødvendige Udgifter anvendes, saasom til Tjære, Jern, Salt at indkøbe, og mellemedes til enhvers Nytte og fælles Gavn, ligesom Granderne derom forenes, dog at Herskabet herom bliver vidende, hvortil Pengene forbruges“. Hovbud fra Herskabet paa *Overgaard* skulde straks efterkommes, selvom man forinden havde taget en anden Bestemmelse paa Grandestævnet. Ydermere bestemmes det, at Oldermænd og Grander har Lov til at fastsætte og vedtage nye Bestemmelser, hvis saadanne skulde vise sig nødvendige.

Videbogen skulde hvert Aar paa Voldborgdag ($\frac{1}{5}$) tydelig oplæses paa Grandestævnet for samtlige Bymænd og for Præstens Avlskarl, „paa det enhver om dettes Indhold kan være vidende“.

Den udførlige og udmærkede Videbog fra Udbyneder er dateret 18. April 1742 og antaget af Landsdommer *F. von Arenstorff* (død 1762) til *Overgaard*. Viden er indskrevet i et lille Kvarthæfte, der findes i Overgaards Godsarkiv (Landsarkivet, Viborg). Hæftet er en Afskrift af det originale Videbrev. I samme Godsarkiv findes ogsaa et Videbrev fra *Assens By, Falslev Sogn, Onsild Herred*. Dette Brev, der ligeledes er dateret 18. April 1742, er sikkert en Afskrift

af Udbyneder Videbrev. Det er ikke underskrevet af nogen og indeholder kun 31 Paragraffer. Paragrafferne 4, 8 og 12 i Udbynederviden er udeladt i Assensviden; men ellers er de enslydende. Skulde der engang blive skrevet en udførlig Fremstilling af Falslev Sogns Historie, bør Viden fra Assens udgives deri.

Vi har nu faaet et kortfattet Referat af de to nyfremdragne Landsbylove fra Randers Amt. Vi lærer af dette, at der findes talrige gode Oplysninger om Sædvaner og Vedtægter vedrørende mange af Dagliglivets Forhold i Fællesskabstidens Landsbyer i saadanne Videbøger. En hel Række af Paragrafferne indeholder Bestemmelser om, hvor meget der skal gives i Bøde for Overtrædelse af Lov og Ret; Ordet *Vide*, der betyder Bøde, Straf, er derfor da ogsaa en træffende Betegnelse paa en Landsbylov.

Udbyneder Videbog er afgjort udarbejdet paa Herrens Foranstaltning (jfr. dens § 32 om Hoveritjeneste, der gaar foran hjemligt Arbejde), og er derfor vel nok ført i Pennen af en Herregaardsskriver. Ebdrup Bys Grandebrev er i den Form, vi kender det, indført i Justitsprotokollen af en Retsskriver. Denne Bys Mænd har begæret et Tingsvidne paa Loven, saa den hjemme i Landsbyen kunde have retsgyldig Kraft for de Forhold, den havde Indvirkning paa, hvis der opstod Uoverensstemmelser Bymændene imellem. Bystævnet eller Grandelaget var Samfundets laveste Retsinstans, og det var praktisk og ogsaa rigtigt, at denne Instans' Bestemmelser kunde have retsgyldig Virkning. Derfor er mange Landsbylove tinglæste og derfor findes mange af dem skjulte i Tingbøgernes og Justitsprotokollernes Myriader. Lokalhistorikere, der gennemgaar saadanne Arkivalier, bedes have Opmærksomheden henvendt paa Landsbylovene. Der maa sikkert kunne findes endnu en Del af disse vigtige kulturhistoriske Dokumenter trindt om i Arkivernes Gemmer.

Nyfundne Bylove vil blive udgivne i femte Bind af Vider og Vedtægter, naar dette om nogle Aar udkommer.

En forargelig Strid om en Kirkestol Sct. Hansdag 1715 i Mariager Kirke.

Ved Erh. Qvistgaard.

BLANDT de mange forskellige Stridigheder paa kirkeligt Omraade, som man kan læse om i de gamle gejstlige Justitsprotokoller, finder man ret ofte omtalt Strid mellem Kvinder om Kirkestolene, idet den ene vil sidde højere oppe i Kirken end den anden, alt eftersom de mente, at der tilkom dem efter deres Stand og Rang. En saadan Strid er vor Tid aldeles uforstaaelig, da enhver kan sætte sig i Kirken, hvor de vil, og derfor ikke kender til slig Ærgerrighed, der enddog foraarsagede ofte stor uhyggelig Strid i Kirken og maatte bilægges ved Provsteretten.

En saadan Strid af særlig forargelig Karakter fandt Sted Sct. Hansdag 1715 i Mariager Kirke, og da den er meget udførligt omtalt i den gejstlige Justitsprotokol for Onsild Herred og giver et godt Tidsbillede, kan det have sin Interesse at lære den nærmere at kende.

Den 7. Juli 1715 indstævnedes Morsing Hører (3: Lærer) ved den latinske Skole i Mariager Morten

---

Anm. Provsteretten bestod af Provsten i vedkom. Herred som Formand og 2 Præster, undertiden ogsaa Rektorer, som Assessorer.

Mathiesen, der tillige var Orgelmester i Kirken, i Anledning af en stor Tvistighed, der for kort Tid siden var sket i Mariger Kirke mellem tvende Koner om deres Rang og Sæde i Stolen, hvor den ene havde trakteret den anden med Næveslag paa Kinden midt under Tjenesten.

Morten Mathiesen, hvis Kone var den ene af dem, beskyldte Anna Nielsdatter for, at hun havde begyndt Tvistighederne og af fri Forsæt og maaske af anden inspiration og indgivende var gaaet i Kirke den Dag for at nedstøde og undertrykke hans Kone ved hendes Ankomst i Kirken, hvilket ogsaa skete, at Anna Morsing slog hende for Brystet og forment hende at komme ind i Stolen, og da han saa det, gik han ned fra Orgelværket for at forhindre Striden mellem dem, da hans Kone er ikkun klein og svag af Kræfter, og han har ikke forset sig, da han førte hende ud af Stolen, som hun ingen Ret havde til, men af egen Magt havde tiltaget sig, og efter Tjenesten havde hun overfuset hans Moder og siden raabt og skjældt efter ham.

Sognepræsten, Hr. Pontus Sparre fremstod saa i Retten og mente, at Morten Mathiesen for denne sin Forseelse, hvorved Kirkens Ære var krænket, burde udstaa Kirkens Disciplin, lide paa sin Bestilling, bøde Helligdags Bøde, og saasom Loven paabyder Husfred, bør han, fordi han har udtrukket hende af hendes Stol, bøde 2 Gange 40 Lod Sølf, og fordi han har stødt til hende med sin Kæp paa hendes Kirkevej betale 2 Gange 10 Lod Sølf og for hans Næveslag 2 Gange 15 Lod Sølf og endelig betale Processens Omkostninger. — Mod Morten Mathiesens Beskyldninger hævdede Anna Nielsdatter, at hun havde haft Stolen i 30 Aar; men hans Kone krævede, fordi hun var gift, Sæde over hende, som var en gammel Pige paa 60 Aar, født af smukke Forældre og efter sin Stand hidtil holdt sig ærlig og christelig. Hans Kone havde raabt til ham paa Orglet, og da han saa kom ned i Kirken, trak han hende ud af Stolen og

lod hende staa paa Kirkegulvet, skønt hans Kone ingen Ret havde til Stolen, men af egen Myndighed havde bemægtiget sig den, som er den næst øverste lige efter Herskabets. Efter Tjenesten forfulgte han hende, brugte spodske Ord mod hende og gav hende Næveslag, saa hun faldt. Anna Nielsdatter Morsing blev da tilsagt at møde i Retten og afgav følgende Beretning:

„Nu forgangen Sct. Hans Dag, da jeg sad i den Stol i Kirken, som jeg plejede at sidde i baade i mine Forældres Tid og siden derefter, nu moxen (næsten) paa 30 Aars Tid, kom Morten Hørers Kone til den Stoledør, som er i den lille Søndre Gang i Kirken, og der hun saa mig, gik hun om til den anden Stoledør i den store Gang, og som hun kom i Stolen, flyttede jeg mig op og vilde lade hende gaa forbi mig, hvortil hun svarede, at det gik mig ikke an, hun vilde ikke sidde nedenfor mig, dertil svarede jeg, det kunde vel gaa an, saasom jeg er et aldrende Menneske, hun sagde igen, at jeg skulde vare mig, nu blev jeg udleet. Derpaa raabte hun: Mand op til Orgelværket, hvorpaa Morten Madsen kom straks ned i Kirken og slæbte mig ud af Stolen paa Kirkegulvet i den store Gang ved Koret, lukkede Stoledøren for mig og brugte adskilligt mod mig, som jeg formedelst Alteration mig paakom ikke nu kan fortælle. Efter dette var passeret, og jeg kom noget til mig igen, gik jeg ind i en anden Stol igen og forblev der, indtil Tjenesten var ude. Som jeg da gik ud af Kirken, kom Morten Mathiesen og hans Fader og brugte til mig adskillige haanlige Ord og iblandt andet sagde, at jeg var Stodderkongens ¹⁾ Datter i Mariager m. v. Hvorpaa Morten Mathiesen kom og vædede sin Finger i sin Mund og strøg den om min Mund og spurgte, om han ej skulde lede Stodderkongens Datter, hvortil jeg svarede, at han havde ledet mig nok i Kirken, jeg begærede ikke videre at ledes, jeg har overvundet

¹⁾ Var en Betjent i Byerne, der skulde anholde Løsgængere og Betlere og føre dem ud af Byen og sætte dem til Arbejde.

saa mangt et Skarn, saa overvinder jeg ogsaa eder med. Morten svarede: Hvad siger du Bæst, høvlede mig med sin Kæp, satte saa Kæppen under Armen og gav mig en Øredask, hvorved jeg faldt til Jorden, hvilket jeg fandt mig ikke vel ved og skal ikke heller snart forvinde. Dette er min sandfærdige Beretning, som jeg hermed insinuerer (overgiver) Provsteretten til lovmæssig Betænkning“.

Herefter fremkom Vidnerne i Sagen, deriblandt Byfogden og en Præsteenke der i Byen, hvis Vidnesbyrd alle stemmede i alt væsentlig med hendes Erklæring, og aflagde de Ed herpaa.

Den 19. August s. A., efter 6 Ugers Udsættelse, kom Sagen endelig til Provsterettens Afgørelse. Morten Mathiesen comparerede (fremstillede sig) for Retten med ydmyg Begæring, at Hr. Pontus Sparres haarde Irettesættelse ikke for haardt maatte komme over ham, men formodede Provsterettens Assistens og derudi efter hans ringe Lejlighed en temmelig Forlindring og Moderation.

Dommen, der nu faldt, lød saaledes:

Ud i denne Sag kendes saaledes: Saasom ærværdige Hr. Pontus Sparre, Sognepræst i Mariager, med sine Dokumenter og Bevisligheder, som i Provsteretten er produceret, beviser, at Morten Mathiesen, Hører ved den Lantinske Skole i Mariager, haver i Mariager Kirke under Tjenestens Holdelse sidst afvigte Sct. Hansdag begaaet en Mishellighed og Forseelse mod Gudfrygtige og Dydelskende Mø, Anna Nielsdatter Morsing, idet han i Hastighed haver nedløbet fra Orgelværket i Kirken og mod hendes Vilje uddraget hende af hendes Stolestade, Menigheden til ikke ringe Forargelse, hvorimod fornævnte Morten Mathiesen efter 6 Ugers Opsættelse i Sagen intet haver fremlagt til sin Befrielse, da ser vi ikke rettere, end at Morten Mathiesen jo kommer til at bøde derfor til Mariager Kirke til Mulkt 1 Rdl. og desforuden for given Forargelse i Kirken at gøre offentlig Afbigt og Deprecation af Prædikestolen i Mariager Kirke og det efter

den foreskrevne og hosfølgende Formular af Provsteretten opsat, hvilken Afbigt og Deprecation Sognepræsten i hans Navn af Mariager Prædikestol oplæser, og desuden betaler han til denne Proces Omkostningen 3 Rdl. Formularen af hans Afbigt og Deprecation lyder saaledes:

„Jeg Morten Mathiesen, Hører udi Mariager Latinske Skole, tilstaar hermed, at jeg sidst afvigte Sct. Hansdag ud i Tjenestens Forrettelse i Mariager Kirke haver begaaet en Forargelse og Mishellighed og det imod Gudfrygtige og Dydelkende Mø, Anna Nielsdatter Morsing, idet jeg mod hendes Vilje har i Hastighed uddraget hende af hendes Stolesæde i Kirken, Menigheden til Forargelse, vil derfor have Menigheden kærligen ombedet, at de mig denne Forseelse og Forargelse ville eftergive og ikke tilregne. Og er paa det allertjenstlige begærende, at ærværdige Hr. Pontus Sparre, Sognepræst i Mariager, denne min Afbigt og Deprecation af Mariager Prædikestol i mit Navn vil oplæse.

Saaledes endte da denne Strid, og Morten Mathiesen slap efter Omstændighederne billigt derfra i Sammenligning med den Straf, som Sognepræst Pontus Sparre ved Sagens Begyndelse havde krævet over ham.

Til Medlemmerne!

Sommermødet afholdtes i Aar ved Kalø Ruiner i Forbindelse med det festlige Møde, der var arrangeret for at skaffe Penge til at restaurere den karakteristiske Taarnrest, at denne ikke helt skulde gaa til. Vore Medlemmer fik Adgang til Festen for halv Pris, og ingen har ytret Misfornøjelse med dette Arrangement, da Pengene jo gik til et godt Formaal.

Paa Aarsmødet afgav Formanden som sædvanlig Beretning. Det reviderede Regnskab, der var aflagt af Kassereren, Hr. Købmand *Carl Hansen*, oplæstes og godkendtes, og sluttelig foretoges Bestyrelsesvalg. Hr. Bankdirektør *Esmann* ønskede at træde tilbage, og ved Lodtrækning blev Hr. Lensgreve *Scheels* Navn udtrukket. Til Bestyrelsesmedlemmer foresloges d'Hrr. Bibliotekar *Berthelsen*, Randers, og Overlærer *Elming*, Mariager. De to Herrer valgtes.

Formanden bragte de afgaaede Bestyrelsesmedlemmer en varm Tak for deres nu afsluttede Virksomhed. Hr. Lensgreve *Scheel* havde i sin Tid tilført Samfundet mange nye Medlemmer.

Revisorerne, d'Hrr. Boghandler *Bachmann*, Randers, og cand. jur. *Aage Lind*, Skrodhøj, genvalgtes.

Krisetiden har — som omtalt i tidligere Henvendelser til Medlemmerne — været mærkbar for Samfundet. 22 Medlemmer havde ikke indløst Aarbogen og er blevet slettet, 2 er døde og 2 udmeldt. Der var senere indmeldt 6, saa Tilbagegangen var 20 Medlemmer, hvorefter der ialt var 401 tilbage.

Vi haaber imidlertid paa en ny Opgangstid, naar Tiderne bedres: thi vi véd, at Interessen for Egnens gamle Historie er meget betydelig blandt Amtets Befolkning.

Randers, i Oktober 1934.

Engelbert Dröhse,
Samfundets Formand.

Indhold.

<i>Henrik Larsen: Fra Galten og Sønderhald Herreds Fortid</i>	Side 5
<i>A. Kaad: Blade af en gammel jysk Adelsslægts Historie</i>	- 34
<i>Chr. Wammen: Bidrag til Kjærby Sogns Historie</i>	- 54
<i>J. Estrup: Hjalleke—Hellede</i>	- 88
<i>Åxel Pontoppidan: Kalø</i>	- 94
<i>P. Christensen: En Brandsag fra 1815</i>	- 98
<i>Erh. Qvistgaard: En jydsk Præstedatters Fædrene- og Mødrenearv</i>	- 101
<i>Anth. Fuglsang: Mads Lang, Præst i Randers</i>	- 106
<i>Chr. Rørbech: En Præsteskikkelse fra 1840'erne</i>	- 114
<i>August F. Schmidt: Pastor L. J. Bøttiger til Vistoft, Æbeltoftegnens Historiker</i>	- 127
<i>August F. Schmidt: Fra den gamle Landsby</i>	- 139
<i>Erh. Qvistgaard: En forargelig Strid om en Kirkestol Sct. Hansdag 1716 i Mariager Kirke</i>	- 145
<i>Til Medlemmerne</i>	- 150
<i>Regnskabet for 1933</i>	- 151
